

---

# EESTI NSV AJALOO PERIODISEERIMISEST



EESTI RIIKLIK KIRJASTUS • 1954

---

A-20091

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA  
AJALOO INSTITUUT

EESTI NSV AJALOO  
PERIODISEERIMISEST

5  
EESTI RIIGI  
KIRJASTUS  
1954



EESTI RIIKLIK KIRJASTUS  
TALLINN 1954

## Eessõna

Käesoleva artiklite kogumiku eesmärgiks on anda ülevaade Eesti NSV ajaloo periodiseerimise alal tehtud uurimistöö senistest tulemustest.

Artiklid on koostatud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakonna sessioonil 1952. aasta suvel peetud ettekannete alusel. Sessioonil leidis aset elav arvamuste vahetus, millest võtsid osa akadeemik B. D. Grekov, ajalooteaduste doktor L. V. Tšerepnin Moskvast, ajalooteaduste kandidaat A. A. Drizulis Läti NSV-st, ajalooteaduste kandidaat G. A. Konjuhhov Leedu NSV-st jt. Nõukogude Liidu ajaloo, samuti Läti ja Leedu ajaloo periodiseerimise alal omandatud kogemuste vahetamine aitas loovalt kaasa sel alal tehtavale tööle Eesti NSV-s.

Ajaloo periodiseerimine, toetudes rikkaliku faktilise materjali igakülgsele uurimisele ja üldistamisele, aitab avada ja näidata ühiskonna arenemise seaduspärast käiku. Meie vabariigi ajaloolaste edasilükkamatuks ülesandeks on lahendada Eesti NSV ajaloo periodiseerimise küsimus, eriti seoses kolmeköitelise «Eesti NSV ajaloo» koostamisega. On vajalik, et selle ülesande lahendamisele aitaksid kaasa kõik vabariigi ajaloolased ja laiem üldsus. Käesoleva kogumiku trükis avaldamisega paluvad autorid lugejaid saata peale ajakirjanduses avaldatavate retsensioonide oma arvamusi ja seisukohti ka Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudile (Tallinn, Estonia pst. 7), et neid oleks võimalik arvestada edasises töös «Eesti NSV ajaloo» koostamisel.

Autorid

## ÜRGGOKUKONDLIKU KORRA PERIODISEERIMISEST EESTI NSV TERRITOORIUMIL

H. MOORA

Ürgkogukondliku korra periodiseerimise küsimust Eesti NSV territooriumil tuleks käsitleda kahest küljest. Esiteks vaadelda praegu meil kasutatava ja peajoontes ka «Eesti NSV ajaloo» rakendust leidnud periodiseerimise kujunemist ja ühtlasi anda selle periodiseeringu põhjendus; teiseks ära märkida selle periodiseerimise nõrgad kohad, näidata, mille poolest see meid veel ei rahulda ja mida tuleks teha selle edasiseks täpsustamiseks ja täiendamiseks. Üheainsa lühikese ettekande raamid ei võimalda loomulikult täiel määral vaadelda kõnesolevat küsimust mõlemast küljest. Käsitledes seda peajaslikult esimesest vaatekohast, püüame pöörata teatud tähelepanu ka teisele.

Ajaloo teadusliku periodiseerimise alused on antud marksismi-leninismi klassikute töödes. Eriti tuleb esile tõsta seda põhjanevat tähtsust, mida omavad ajaloo periodiseerimise ülesehitamisel J. V. Stalini klassikalised tööd «Marksism ja keeleteaduse küsimused» ja «Sotsialismi majandusprobleemid NSV Liidus». Esimeses neist töödest antud tähtsad seisukohad tootmise, majandusliku baasi ja pealisehituse vahelkordade kohta heidavad uut valgust ajaloo protsessi paljudele seni ebaselgeks jäänud küsimustele ja võimaldavad uuel viisil lahendada ka periodiseerimise probleemi. Teises mainitud töös sisalduvast hindamatu väärtusega õpetusest tahaksime eriti ära märkida J. V. Stalini poolt formuleeritud ja põhjendatud tootlike jõudude ja tootmissuhete tingimata vastavuse seadust ja omandivormi kui ühiskondliku formatiooni põhilise tunnuse esiletõstmist. Meile Nõukogude Baltimaade ajaloolastele annavad J. V. Stalini nimetatud tööd hindamatut abi veel sellega, et nad aitavad meid vabaneda reast väärdest seisukohtadest, ebateadusliku kodanliku ajalookirjutuse igandeist.

Eesti NSV ajaloo periodiseerimisele tuleb esitada kaks põhinõuet: see peab olema järjekindlalt marksistlik ja peab ühtlasi olema kooskõlas üldise NSV Liidu ajaloo periodiseerimisega, kuna Eesti NSV ajalugu on NSV Liidu ajaloo lahutamatuks osaks.

Ürgaja ühiskonna ajaloo peamisteks allikateks on arheoloogilised mälestusmärgid. Seepärast toetub ka vanima ajaloo periodiseerimine kõigepealt arheoloogia poolt kindlaks tehtud faktidele. Me teame siiski, et arheoloogilised materjalid on suurel määral ühekülgsed. Nad esindavad eeskätt materiaalsel kultuuri, on seotud peamiselt tootmisega, kuna baasi ja pealisehituslikke nähtusi kajastavad vaid kaudselt. Seepärast tuleb muistse ühiskonna ajaloo mitmekülgsemaks jälgimiseks appi võtta ja ära kasutada ka kõik teised allikad. Kõnelemata vanimaist kirjalikest andmeist, tuleb uurida keelelisi, etnograafilisi, rahvaluulelisi, antropoloogilisi materjale, tuleb kasutada geoloogia, bioloogia ja teiste loodusteaduste andmeid. Teiste sõnadega, vanima ajaloo uurimine on edukas ainult sel tingimusel, kui see toimub komplekselt.

Kuigi vanima ajaloo kompleksse uurimise nõue marksistlikus teaduses on üldtunnustatud, toimub tegelikult töö sel alal sageli veel — varemate aegade pärandina — üksiku is teadusharudes suurel määral omaette eraldatult. Vanimaid ajaloojärke uurib peaaegu ainuüksi arheoloogia, ja kui seejuures üksikuil juhtumel appi võetaksegi teiste teadusalade andmeid, siis sünnib see juhuslikult ja piirdub enamasti ainult mõnede üldtuntud faktide kasutamisega. Süstemaatilist koostööd, mis meid siin ainuüksi edasi viiks, tõeliselt veel pole kujunenud. Selle tagajärjel on meie teadmised vanima ajaloo kohta mitte ainult väga piiratud, vaid ka ühekülgsed. Meil pole veel tarvilikult selget ja mitmekülgselt pilti üksikutest ajajärkudest ja nende iseärasustest. Seepärast ei saa me ka veel erinevaid ajajärke alati küllalt teravalt ja põhjendatult üksteisest eraldada. Konkreetseid näiteid selle kohta toome allpool.

Ürgkogukondliku korra jaotame Eesti NSV territooriumil, nagu mujalgi, üldiselt kolmeks suureks perioodiks: 1) emajärgne sugukondlik ühiskond ehk, arheoloogilise periodiseeringu järgi, mesoliitikum ja neoliitikum (umbes VII aastatuhandest kuni II aastatuhande alguseni e. m. a.); 2) isajärgne sugukond — hilisneoliitikum, pronksi- ja varane raua-aeg (kaks viimast aastatuhandet e. m. a.); 3) ürgkogu-

kondliku korra lagunemine (meie ajaarvamise I—IX sajand). Kahes viimatimainitud perioodis eraldame kummaski kahte alajärku ehk etappi; neist esimeses: a) üleminekujärku isajärgsele sugukonnale (umbes XVIII sajandist kuni XII sajandini e. m. a.) ja b) isajärgset sugukonda selle täisarenenud kujul (XI—I saj. e. m. a.), teises: a) sugukondliku korra lagunemise algust (meie ajaarvamise I—IV saj.) ja b) üleminekut klassiühiskonnale (V—IX saj.). Ka esimeses nimetatud perioodidest hakkavad tähelduma kaks etappi. Nende sügavamaks ja selgemaks iseloomustamiseks on aga veel vaja senisest rohkemat materjali.

Esimene (ühtlasi ka kõige pikem) tähendatud suurtest perioodidest algab Eesti NSV territooriumi esmakordse asustamisega VII—VI aastatuhandel ja kestab, nagu öeldud, II aastatuhande alguseni e. m. a. Vanimad muistised, mis annavad tunnistust inimese olemasolust Eesti alal, pärinevad üldiselt samast ajast kui NSV Liidu metsadevööndi teiste, idapoolsemate piirkondade vastavad mälestusmärgid (Jagorba Vologda oblastis, Šigir Sverdlovski oblastis jt.). Selle perioodi esimest järku — mesoliitikumi (VII—V aastatuhat e. m. a.) — esindab Eestis Kunda juures avastatud asula, mispärast mesoliitikumi Baltimaadel mõnikord nimetataksegi Kunda kultuuriks. Kunda asula on ühtlasi kõige iseloomulikum ja tuntum selle ajajärgu muistiseist kogu NSV Liidu metsadevööndis. Eesti territoorium on üldse suhteliselt rikas mesoliitiliste mälestusmärkide poolest.

Mesoliitilised mälestusmärgid esindavad algeliste küttide, kalapüüdjate ja korilaste (taimtoidu korjajate) materiaalset kultuuri. Sel ajal ei tuntud veel koduloomi peale koduvalvuriks ja küttidel jahil abiliseks oleva koera. Tööriistade seas etendasid suurt osa mitmesugused luust ja sarvest esemed, mis olid valmistatud juba suhteliselt heas tehnikas. Kiviesemete valmistamistehnika oli aga veel väga algeline; esimesed lihvitud kiviriistad hakkasid alles ilmuma. Mõned nõukogude uurijad (prof. A. J. Brjussov, prof. N. N. Tšebokсарov) on avaldanud hüpoteesina arvamust, et Nõukogude

---

<sup>1</sup> Vt. А. Я. Брюсов, Очерки по истории племен европейской части СССР в неолитическую эпоху, Москва, 1952, lk. 38 jj., vrd. kaarti joon. 5. — Н. Н. Чебоксаров, К вопросу о происхождении народов угрофинской языковой группы. «Советская этнография» nr. 1, 1952, lk. 49.

Liidu Euroopa-osa metsadevööndi, sealhulgas ka Baltimaade varasemaiks elanikeks on olnud soome-ugri hõimud.<sup>1</sup>

IV—III aastatuhandel, s. o. neoliitikumis, võib täheldada tehniliste oskuste edasist arenemist: ilmuvad algelised savinõud, nn. kammkeraamika, kujunevad spetsialiseeritumad kivi- ja luuriistad, kiviriistade lihvimine saab harilikuks nähtuseks. Arvatavasti täienesid ka puuriistad, millest aga pole midagi säilinud. Tehnika ja tööriistade arenemisele vastas tootmisoskuste edasine täienemine, küttimis- ja kalapüügivõtete arenemine. Umbkaudu III aastatuhandel tulevad tarvitusele suusad. Nad näitavad talvise küttimise tootlikkuse tunduvat tõusu. Elatuse aluseks jäid ikkagi kogu sel ajajärgul edasi küttimine, kalapüük ja korilus.

Selle ajajärgu muistised Eestis on väga sarnased muu metsadevööndi mälestusmärkidega. III aastatuhande teisel poolel ja II aastatuhande algul kasvab muististe hulk märgatavalt. On tõenäoline, et sellel ajal ilmub Baltimaale ida poolt uusi soome-ugri asukaid. Alates III aastatuhandest võib täheldada järkjärgulist kammkeraamiliste asulate levimist Oka ja Volga mailt põhja, kirde ja loode suunas. Mitmed nõukogude arheoloogid, iseäranis prof. A. J. Brjussov, arvavad, et nende mälestusmärkide levimine on seoses soome-ugri hõimude uue laialiasumise lainega.<sup>1</sup> Prof. Brjussov põhjendab seda hüpoteesi sellega, et mitmete nende muistsete asulate ja hilisemate, kindlasti soome-ugrilastele kuuluvate muististe vahel võib näha katkematut ühendust. Võttes ühelt poolt arvesse kaheldamatut sidet Eesti neoliitiliste asulate ja samaaegsete Volga-äärsete muististe vahel ja arvestades teiseks ühtlasi otsest ühendust neoliitiliste mälestusmärkide ja eesti hõimude eelkäijaile kuuluvate varase rauaaja muististe vahel Eestis, on põhjust üsna suure tõenäolisusega arvata, et neoliitilised kütid-kalapüüdjad Eesti alal olid soome-ugri hõimud.

Eesti maa-ala neoliitiliste asukate ühiskondlik-majandusliku arenemise tase oli sama, mis muu metsadevööndi elanikkonnalgi. Ühiskondliku korra algrakuks oli emajärgne sugukond. Hõimuorganisatsioon oli aga nähtavasti alles suhteliselt nõrgalt arenenud.

On võimalik, et edaspidi materjali juurdetulekuga võime hakata jagama kirjeldatud pikka perioodi lühemaiks alajär-

<sup>1</sup> Vt. Брюсов, tsiteeritud teos. Vrd. ka М. Е. Фосс, Древнейшая история Севера европейской части СССР. «Материалы и исследования по археологии СССР» nr. 29, Moskva, 1952, lk. 204.

kudeks, nagu neid juba võime eraldada järgmistes perioodides.

Järgmist suurt perioodi iseloomustab tootmise oluline edasiarenemine — kodulooma- ja viljakasvatuse järkjärguline levimine. Juba selle esimesel järgul, mis hõlmab aega umbes XVIII sajandist kuni XII sajandini e. m. a., vastates peajoontes nn. Fatjanovo muististe ajale ülem-Volgal ja Seima-Turbino mälestusmärkide ajajärgule Volga-Kaama aladel, muutub ühiskondlik-majanduslike suhete pilt tunduvalt keerulisemaks.

Ühelt poolt püsivad, nagu muus metsadevööndiski, jõgede ja järvede kallastel küttide-kalastajate asulad algelise keraamikaga ja kivist ning luust riistadega, mis sarnanevad eelmise ajajärgu riistadega. Võib siiski märkida, et nende hiliste küttide-kalastajate asulate inventar sisaldab võrdlemisi enam importeeritud materjali kui varemate oma. Selles ilmneb vahetuse järkjärguline edenemine. Tähendatud asulate kõrvale ilmuvad aga nüüd täiesti uut tüüpi muistised — asukate mälestusmärgid, kes küttimise ja kalapüügi kõrval elatusid juba ka algelisest koduloomade pidamisest ja viljakasvatusest. Nendeks uuteks mälestusmärkideks on maa-alused hauad, kus leidub koduloomade luid, uut tüüpi savinõusid — nn. nõorkeraamikat ja kivist hästi ilhvitud vene- ehk paadikujulisi kirveid. Neile mälestusmärkidele on omane ka mõnevõrra teistsugune asend kui ülalmainitud asulatele — nad asetsevad mitte veekogude kallastel, vaid teatud kauguses neist.

Venekirvestega hauad moodustavad kohaliku paralleeli Fatjanovo tüüpi kalmistuile, mis samal ajal levisid Volga ülemjooksu piirkonnas. Kõige lähemal neile Eestis esinevaile haudadele seisavad vastavad kalmed Baltimaade lõunaosades, Läti NSV ja Leedu NSV ning Kaliningradi oblasti maa-alal.

Arvestades seda, et küttide-kalapüüdjate mälestusmärkide ja algeliste karjakasvatajate muististe vahel ei ole märgata otsest sidet, vaid viimased moodustavad Baltimail täiesti uue nähtuse, tuleb arvata, et nende tekkimine on seotud siia, sealhulgas ka Eesti territooriumile, uute etniliste elementide, arvatavasti balti (s. o. läti-leedu) hõimude ilmumisega. See oletus on kooskõlas nii keele kui antropoloogia andmetega. Antropoloogilised materjalid näitavad, et karjakasvatajate haudades leidub Kaliningradi oblastist kuni Põhja-Eestini sama massiivne, pikapealine ja laia

näoga tüüp. Eesti ja teistes läänemere-soome keeltes terve balti laenudekihi olemasolu oli teada juba ammu, kuid keele teadlased pidasid neid varemini suhteliselt hilisteks, dateerides vanimaid neist viimase aastatuhande keskpaika e. m. a.

Materjali uus läbivaatamine pärast J. V. Stalini tähtsustamist «Marksism ja keeleteaduse küsimused» ilmumist, mis rõhutas keele erakordset püsivust, samuti kõnesolevate balti laenude kõrvutamist arheoloogiliste faktidega, võimaldas siduda olulist osa neist laenudest koduloomakasvatuse ilmutamisega Baltimaale, s. o. tuletada neid juba II aastatuhandest e. m. a. Kui balti ja läänemere-soome keelte ühiste elementide edasine sügavam uurimine peaks kinnitama nende keelteperede vaheliste suhete kõrget vanust, on meil nende keelte andmete näol ühtlasi kasutada tähtis allikas Baltimaade rahvaste majanduse, ühiskondlike suhete ja kultuuri arenemise jälgimiseks sel kaugel perioodil.

Nii Eesti ala materiaalne kultuur ja majandus kui ka elanike etniline koostis näitavad seega II aastatuhandel silmapaistvat ebaühtlust. Nähtavasti oli teatud vahe olemas ka erinevate etniliste elementide ühiskondliku arenemise tasemes. Samal ajal kui balti koduloomakasvatajail nähtavast juba oli läbi löönud isajärglus, paistab soome-ugri küttide ja kalastajail üleminek isajärgsele sugukonnale alles olevat alanud.

Tihe vastastikune suhtlemine, mis kujunes balti ja soome-ugri elementide vahel, viis järk-järgult nende kokkusulamisega. Soome-ugri ja balti hõimude pikaajalise kokkusulamise protsessi kui ka nende majanduse ja ühiskondlike suhete järkjärgulise arenemise üksikasjalisemaks jälgimiseks sel ajal on meie materjalid alles liiga kasinad. Nende protsesside valgustamiseks on arheoloogiliste allikate kõrval kahtlemata suur tähtsus keelelistel andmetel. Ühe huvitava näitena selle kohta olgu toodud siin tõsiasi, millele on tähelepanu juhtinud prof. P. Ariste. Kuna läänemere-soome keeltes sugukondlike vahekordade terminoloogia on oma ja seega järelikult põliselt vana, on neis keeltes paljud terminid, mis puudutavad arenenumat hõimuorganisatsiooni, ennekõike hõimu enda nimetus, omandatud balti keeltest. Seda asjaolu tuleb meie arvates seletada sellega, et läänemere-soome hõimude eelkäijate hõimuorganisatsioon oli kuni kokkupuudete tekkimiseni balti naabritega alles suhteliselt vähem arenenud. See täienes nähtavasti pärast kontakti kujune-

mist balti hõimudega ja ühenduses tootmise märgatava edenemisega, millest kõnelevad alates II aastatuhandest eespool mainitud arheoloogilised faktid.

Arenenum hõimukorraldus kujunes läänemere-soome elanikkonnal rööbiti üleminekuga isajärgsele sugukonnale. Selle protsessi üksikasjalisem käik on alles peidetud mineviku uttu. Me suudame temast esialgu jälgida vaid mõningaid äärjooni. On üldiselt tähele pandud, et patriarhaalse sugukonnakorra tekkimisega paljudel muistsetel hõimudel areneb endisest täielikumalt välja esivanemate kultus, mis pidi kindlustama sugukondlikke sidemeid. Ka balti karjakasvatatajail oli matmisviis ja -kombestik enam välja kujunenud kui soome-ugri küttidel, kellel see paistab olevat olnud suhteliselt vähem arenenud, kuna nendelt kuni II-aastatuhande alguseni ei ole säilinud kalmeid. Kuid alates umbes teise aastatuhande teisest veerandist leiame ka üksikuil küttide-kalapüüdjate asulakohtadelt haudu surnuile kaasa pandud esemetega. Sellest võib järeldada, et nende asulate elanikel oli selleks ajaks teatud määral edasi arenenud esivanemate kultus.

Vana formalistlik arheoloogia oleks seda kahtlemata seletanud ainuüksi karjakasvatatajate-hõimude mõjuga. Teatud mõju viimastelt peabki kahtlemata oletama, kuid oluliselt kujunes uus matmisviis küttide-kalapüüdjate hõimudel teadagi oma sisemise arenemise tulemusena, tootmise kasvu tagajärjel, millele loomulikult pidid järgnema teatud muudatused ühiskondlikes suhetes kui ka ideoloogias. Ajaloo Instituudi kaastöölise sm. L. Jaanitsa poolt Tamula hilisneoliitiliste haudade uurimisel tehtud tähelepanekud arvata- vasti tõestavad seda, et surnutematmine küttide-kalastajate hõimudel tekkis oluliselt iseseisvalt ja et karjakasvatatajate- naabrite eeskuju etendas seejuures ainult teisejärgulist osa, nähtavasti mõnevõrra asja käiku kiirendades. Ka võib küttide-kalastajate hõimudel surnutematmise tekkimist pidada üheks tunnuseks üleminekust isajärgsele sugukonnale, mille aluseks pidi olema meeste töö osatähtsuse kasv. Kuid esialgu põhinevad kõik need arvamised ainult üksikuil tähelepanekuil ja kaalutlustel, mis osutavad sellele, et tähendatud protsessid algasid nimelt sel perioodil. Need arvamised vajavad veel täielikumaid põhjendusi, milleks on vaja koguda uut faktilist materjali. Kõige öelduga tahtsime peasjalikult vaid ära märkida probleemi, mille ees siin seisame. On ilmne, et neid küsimusi suudame lahendada kiire-

mini ja kindlamalt, kui appi võetakse ka keelelised ja muud materjalid.

Kuigi me keerulist üleminekuprotsessi emajärgselt sugukonnalt isajärgsele esialgu veel ei suuda üksikasjaliselt jälgida, kõneleb ometi kõik selle poolt, et see toimus oluliselt ajavahemikus XVIII kuni XII sajandini e. m. a.

Kõnesoleva perioodi teist järku, ajavahemikku XI kuni I sajandini e. m. a., iseloomustavad üldiselt monumentaalsemad — kui nii võib öelda — mälestusmärgid kui eelmist. Kalmed kujunevad viimase aastatuhande keskpaiku e. m. a. maapealseiks kivikangruiks. Samal ajal ilmub uus asulatuüp — kindlustatud asula. See kõik oli kahtlemata seotud tunduvate muudatustega majanduses ja ühiskonnakorras.

Tuleb tähendada, et esialgu on raske täpsemalt piiritleda vahet kirjeldatava perioodi varasema ja hilisema järgu vahel, kuna II aastatuhande lõpp ja I aastatuhande algus e. m. a. on seni Eestis muistiselt väga vaesed. Hilisema ajajärgu iseloomulikud nähtused tulevad seni olemas olevas arheoloogilises materjalis täiel määral nähtavale alles I aastatuhande keskpaigaks. Sellest hoolimata tuleb vahe selle ja varasema järgu vahele tõmmata märksa varasemasse aega, nagu juba öeldud, XII—XI sajandi paiku e. m. a. Selle põhjuseks on mõned nimelt sel ajal tähelduvad uued nähtused: selleks ajaks arvatavasti koduneb siin pronksi töötlemine, sellel ajal ilmuvad esimesed viljakoristusriistad, pronksist sirbid, mis kõnelevad viljakasvatuse osa kasvust, jne. Läti NSV territooriumil, kus selle aja kohta on rohkem muistiseid, täheldub vahe kummagi ajajärgu vahel üsna selgesti mainitud sajandite paiku. Eesti ja Läti ala elanike ühiskondlik ja majanduslik areng käis aga üldiselt rööbiti ja nii ei või siin olla olulist vahet kõnesolevate ajajärgude kestuses.

Majanduses omandavad kõnesoleval hilisemal järgul määrava koha koduloomakasvatus ja maaharimine, kusjuures, nagu näib, esimene vahest esialgu teatud ülekaalu omas. Küttimisel ja kalapüügil on küll veel suur tähtsus, kuid nad taanduvad siiski tagaplaanile. Viimase aastatuhande algupoolel e. m. a. kaovad veteäärsed küttide-kalastajate asulad. Asu-alade valikut määrab nüüd juba täiesti nende sobivus kodulooma- ja viljakasvatuseks. Seevõrra kui on ära määratud asulakohtadest leitud loomaluud, kuulub neist veel vaid umbes 1/5 metsloomadele, suurem enamik aga koduloomadele (lammas või kits, siga, veis ja

hobune). Viljakasvatust tõestavad juba mainitud sirpide, samuti jahvatuskivide leiud, ühtlasi ka muististe ehk, teiste sõnadega, asulate paiknemine viljakasvatamiseks sobivail maadel. Seevastu on alles raske kindlamalt öelda, mil viisil sel ajal toimus maaharimine.

Selleks ajajärguks oli üldiselt kodunenud pronksi töötlemise oskus. Viimase aastatuhande keskel tuli tarvitusele raud. Kuid ei pronks ega raud ei saanud veel üldtarvitavaks tööriistade põhiliseks materjaliks, selleks jäid kuni perioodi lõpuni ikka edasi kivi ja luu, kõnelemata puust. Arheoloogiliste leidude kaudu on tõestatud kudumisoskuse levik. Vahetus kujunes sel ajajärgul enam-vähem korrapäraseks nähtuseks.

Selle ajajärgu, iseäranis ta hilisema osa muistiseid — väikseid kollektiivse matmisega kangrute rühmi ja kindlustatud asulaid — on seni avastatud, tõsi küll, alles võrdlemisi piiratud aladelt. Nende üldine iseloom on aga juba enam-vähem selge. Neid tuleb ilmselt pidada patriarhaalsete suurperede mälestusmärkideks. Teatud arv naabruses asetsevaid kangruterühmi kuulus arvatavasti samale sugukonnale, kuna suurema tervikliku ja omaette asetseva, soode ning metsadega teistest eraldatud maa-ala mälestusmärgid tähistavad nähtavasti hõimu.

Sugukonna- ja hõimukord püsis küll veel tervikuna jõus, kuid — otsustades muististe iseloomu ja asendi järgi — oli põhiliseks majanduslikuks rakukeseks sugukondliku kogukonna asemel saamas suurpere. Kuigi sugukonnad asusid, nagu juba mainitud, alles suhteliselt tihedasti koos ja omaid igaüks oma maa-ala, olid neist ilmselt eraldumas vähemad üksikud — suurperelised kogukonnad.

Eelmise ajajärgu (XVIII—XII saj. e. m. a.) kohta võis märkida erinevust eri etniliste rühmade majanduses. Viimase aastatuhande keskpaigaks e. m. a. need erinevused kaovad. Majandus, kui nii võib öelda, konsolideerub. Koos sellega kui ka hõimudevahelise suhtlemise elavnemisega ja hõimuorganisatsiooni arenemisega toimus ühtlasi elanikkonna etniline konsolideerumine. Baltimaade põhjaosas, tänapäeva Eesti ja Põhja-Läti alal, sulanesid endised erinevad etnilised elemendid läänemere-soome hõimudeks, eestlaste ja liivlaste otseseiks eelkäijaks, kuna lõunapoolseil Baltimail võitis balti keelekuju, konsolideerusid lätlaste ja leedulaste eelkäijate hõimud. Muistsed eesti-liivi hõimud kujunesid seega, samuti nagu nende balti naabridki, kahe-

suguste, soome-ugri ja leedu-läti elementide kokkusulamisest.

Ajaloo Instituudi kaastööline sm. M. Schmiedehelm on Kirde-Eesti muististe üksikasjalise uurimise põhjal näidanud,<sup>1</sup> kuidas teatud piiratud maa-aladel, mis ilmselt on olnud teatavate muistsete hõimude territooriumideks, kõneldakse tänini erinevaid eesti keele murdeid. See kinnitab mitte ainult seda, et need maa-alad tõesti kuulusid eri hõimudele, vaid sedagi, et need hõimud olid selle piirkonna praeguse eesti elanikkonna eelkäijaks.

Viimasel aastatuhandel e. m. a. on Eesti maa-ala elanike kultuurilise arenemise tase üldiselt sama, mis nn. Djakovo tüüpi linnusasulate elanikkonnal Volga ja Okaa jõe vahemail. Arheoloogilistest materjalidest ilmneb, et Eesti asukail on olnud otseseid ühendusi nii Volga kui Dnepri piirkonnaga. Esimeses elasid soome-ugri, teises slaavi hõimud.

Arheoloogia andmed näitavad edasi, et läänemere-soome hõimudel oli viimasel aastatuhandel e.m.a. teatud suhteid germaani hõimudega. Jälgi nendest varajastest kokkupuudetest germaani hõimudega on ka läänemere-soome keeltes. Nagu hiljuti näitas prof. P. Ariste, nähtub samade keelte sõnavarast ühtlasi, et viimaseil sajandeil e.m.a. algas läänemere-soome hõimude, sealhulgas ka eesti hõimude suhtlemine slaavlastega,<sup>2</sup> kes järgnevail aastatuhandeil etendasid suurt osa eesti rahva kultuurilises ja sotsiaalses arengus. Kõigi nende suhete küsimus kõnesolevail sajandeil on kahjuks alles oluliselt läbi uurimata ja vajab arheoloogide ja keeleteadlaste koostööl uut põhjalikumat ja üksikasjalisemat selgitamist.

Meie ajaarvamise algust tuleb lugeda uue suure perioodi alguseks, mille kestel tootlike jõudude edasine võimas kasv viib ürgkogukondlike suhete lagunemisele. Esimese aastatuhande esimesed neli sajandit moodustavad selle perioodi varasema järgu, mille kestel nähtavale tuleb sugukondliku korra lagunemise algus. Selle järgu muististe hulk ületab mitmekordselt eelmise perioodi mälestusmärkide arvu. Peab aga kahjuks ütleva, et valdav enamik neist mälestusmärkidest koosneb kalmeist, mis kui allikad on muistsete usuliste

<sup>1</sup> Vt. M. X. Шмидехельм, Археологические памятники периода распада родового строя на северо-востоке Эстонии (trükkimisel).

<sup>2</sup> Vt. P. Ariste, Eesti ja vene rahva sõbralikud suhted keeleteaduse valguses. «Rahva Hääl» nr. 252, 1951.

kujutelmade ja kultuse iseärasuste tõttu piiratud. Asulaid, mis otseselt valgustaksid majanduse iseloomu, me mainitud neljast sajandist veel ei tunne. Mõningal määral on uuritud üksikuid linnuseid. Nii on selle aja materjal suuresti ühekülgne, mida küll mõnel määral kompenseerib muististe suur hulk.

Kui viimasel aastatuhandel e.m.a. elanikkond asus eeskätt madalikkudes või madalikkude äärtel, siis nüüd, otsustades muististe leviku järgi, tungib ta järk-järgult kõrgematele aladele, mis seni olid kaetud põliste metsadega, ja võtab aegapidi kasutusele kõik põhilised viljakasvatuseks sobivad maad. Sellest võib järeldada, et viljakasvatus on nüüd saanud majanduse aluseks. Arheoloogilised andmed näitavad, et kasvatati samu viljaliike, mis varengi, — otra ja nisu, iseäranis nähtavasti esimest. Kasvatatava vilja hulk pidi aga olema endisest tublisti suurem. Vanaks kultuurtaimeks oli naeris. Võib-olla, et sel ajal sai tuttavaks ka juba kaer, üldise leviku sai see siiski alles hiljem. Kaunviljadest oli juba vist varemast ajast tuntud hernes. Esile tõstmist väärib, et külvati juba linagi. Viljakasvatuse kõrval oli majanduses tähtsal kohal koduloomade kasvatamine. Metallid — raud ja pronks — olid nüüd laialdaselt tarvitusel. Arenes kodune käsitöö, iseäranis metallide töötlemine ja kudumine. Vahetus kandis küll veel endiselt hõimudevahelist iseloomu, oli aga saanud majandusele möödapääsmatult tarvilikuks. Võrreldes maaharimisega ja koduloomade kasvatamisega etendasid kõik muud majandusharud (seal hulgas ka kütmine, kalapüük, mesindus) ainult täiendavat osa.

Kuigi me kõnesoleva aja majanduse üldist iseloomu juba mõnevõrra tunneme, on meil selle paljude üksikasjade kohta olemas siiski vaid enam või vähem tõenäolisi arvamisi. Nii ei ole veel täiesti selge isegi juhtiva majandusharu, viljakasvatuse iseloom. On mõnevõrra alust arvamiseks, et selles valitsev oli ale- ja kõplaviljus. Samal ajal kõnelevad mõned andmed (ms. meie keeles tõenäoliselt tolle ajani tagasi ulatuvad adra ja vao nimetused) selle poolt, et oli olemas juba ka künniviljuse algeid. Kuid need kõik on, nagu öeldud, alles arvamised, mitte veel lõplikult kindlaks tehtud tõsiasiad. Kuna me seega veel ei tunne üksikasjalisemalt tootmistegevust, ei saa me loomulikult luua täielikumat pilti ka selle ajajärgu majandusliku korra, kogu ühiskonna struktuuri kohta.

Vähegi rahuldava kujutluse saamiseks meie muistse majandusest on tarvis koguda ja teaduslikult läbi töötada veel palju uusi materjale, arheoloogilisi ja keelelisi andmeid, kasutades ühtlasi ära etnograafilisi paralleele. Võimalikult reaalse kujutluse saamiseks muistsest maaharimisest oleks vaja teostada koostöös agronoomide, mullateadlaste, etnograafide ja teiste eriteadlastega rida katseid, et kontrollida akadeemik V. R. Viljamsi mullateadusliku õpetuse valguses mitmeid meie seniseid vaid teoreetiliselt kujundatud arvamisi ja kujutlusi. Ei ole kahtlust, et selliste katsete teostamine looks meie uurimistele maaharimise ajaloo kohta palju kindlama aluse, kui on see, millel seisame praegu.

Vastavalt muudatusile majanduses arenesid edasi ühiskondlikud vahekorrad. Meie ajaarvamise esimeste sajanditele on Eestis iseloomulikud suured kivikalmistid kollektiivse matmisega. Need kalmed koosnevad ühest või mitmest riskülikukujulisest kambrist ehk tarandist, mis piirab suurtest raudkividest moodustatud või paeplaatidega laotud müür. Iga selline kalme näib olevat olnud teatud suurpere matmispaigaks. Vastupidiselt eelmise perioodi kivikalmerühmadele, mis asetsesid rühmana oma sugukonna kesksel ümber, leiduvad käsitledava ajajärgu kivikalmed harilikult üksikult. Ühtlasi on nad levinud üle märksa laiemate maade alade. Nende levik näitab kujukalt Eesti ala elanike laialiasumist meie ajaarvamise algul, kui maaharimine oli saanud määravaks majandusharuks.

Elanikkonna laialiasumisega viljakasvuks soodsaile maadele seletub teinegi iseloomulik nähtus: eelmisele ajajärgile omaste kindlustatud asulate muutumine ajutisteks varjupaikadeks, kuhu koguneti ainult vaenlase kallaletungi ohu tekkimisel. See, et nimelt suurpere oli kirjeldatava ajajärgu majanduslikuks rakukeseks, on kooskõlas meie arvamisega, et majanduses etendas suurt osa aletegu, mis nõudis suurperemate kollektiivide koostööd.

Suurperede järkjärgulises eraldumises üksteisest ja ühtlasi nende laialiasumises tuleb nähtavale sugukonna algajalagunemine. Hõimuorganisatsioon seevastu püsis ja võis olla isegi veel tugevnes. Ei eelmisel ega järgmisel ajajärgul ei kajasta arheoloogiline materjal oma kohalike iseärasuste kaudu nii selgesti erinevaid hõimualasid kui nimelt mõeldud aastatuhande esimestel sajanditel.

Käsitledava aja materiaalse kultuuri mälestusmärgid



sist edenemist. Ühtlasi võime täheldada vahetuse laiener-  
mis ajajärgu lõpuks kasvab otseseks kaubitsemiseks  
gete rahvaste ja keskustega, iseäranis Vana-Vene li-  
dega.

Alates V sajandist võib tähele panna üksikute eriti  
kaliku inventariga varustatud haudade ilmumist. Tera-  
varanduslikust kihistumisest tunnistavad peale riik-  
haudade ka sellele ajajärgule iseloomulikud hõbe- ja  
üksikuist kuldeseimest koosnevad aarded. Need aa-  
kujutavad endist kahtlemata üksikute jõukate perede rikk-  
Perioodi lõpu poole, alates VIII — IX sajandist saiene-  
järjest rohkearvulistest hõbemüntidest, iseäranis ara-  
müntidest koosnevad aarded. Need on üksikute rikk-  
perede poolt Vene linnadega kaubitsemise tulemus-  
kogutud varandused.

Kuigi esimesed kirjalike allikate teated orjadest Ee-  
pärinevad alles X sajandist, ei saa olla kahtlust, et rikk-  
perede poolt ekspluateeriti orjade tööjõudu juba kõnesol-  
ajajärgul. Orjade pidamine tekkis siis, kui inimese töö-  
tootlike jõudude kasvu tagajärjel saanud võimeliseks  
dutseerima peale inimese ülalpidamiseks hädavajaliku  
nimumi veel teatud lisa, mida orjapidaja võis lisapro-  
tina omastada. Nii tekkis inimese ekspluateerimine inim-  
poolt. Orjus oli eestlastel, nagu naaberrahvastelgi, olem-  
vaid selle esialgsel, nn. patriarhaalsel kujul.

Eraldunud ja rikastunud üksikpered omastasid toot-  
vahendid, mis varemini kuulusid kogukonnale, muutes n-  
oma eraomanduseks, teiste ekspluateerimise vahend-  
Peale tööriistade ja koduloomade hakkasid rikkad pe-  
muutma oma eravalduseks ka kõige põhilisemat tootmis-  
hendit — maad. Maa oli seni olnud kogukonna valdu-  
see jagati üksikperedele ainult ajutiseks kasutamiseks. Rikk-  
kad pered jätsid neile jagatud maatükid jäävalt enda  
dusse. Seega kujunesid välja teise inimese ekspluateeri-  
sele põhinevad eraomanduslikud suhted.

Tootlike jõudude kasvu tagajärjel ja ühenduses sellest  
gitud üksikpere eraldumisega, mis nüüd kujuneb isese-  
vaks majanduslikuks ühikuks, asendub endine koguko-  
mis põhines oma liikmete veresugulusel, teisega — terr-  
riaalse kogukonnaga. Territoriaalses külakogukonnas  
olnud enam varanduslikku võrdsust. Eraomanduse tekki-  
sega teravnesid varanduslikud erinevused. Teiste seast k-  
kivad esile pered, kes olid rikkalikumalt varustatud töö-

adega, kes omasid suuremal arvul kariloomi ja muid  
ikkusi, ka suuremal arvul orje ja kes seetõttu olid võimeli-  
sed koondama endi kätte suuremaid ja paremaid maatükke.

Eraomanduslike suhete kujunemisega saginevad ka rel-  
vastatud kokkupõrked, mis aegapidi hakkavad omandama  
iha enam röövsõjakäikude iseloomu. Ühenduses sellega kas-  
ravast kaitsevajadusest tunnistab linnuste tugevam kindlus-  
amine, mida võib tähele panna esimese aastatuhande kes-  
kelt peale.

Ajajärgu lõpult, VIII—IX sajandist on leitud hinnaliste  
elvadega, toredasti kaunistatud mõõkadega ja odadega  
arustatud haudu või samasuguseid relvi sisaldavaid maasse  
kaevatud varandusi. Näib, et eestlaste ühiskondlikus elus on  
takanud etendama väljapaistvat osa jõukad sõjamehed.  
Eiaste sõnadega, paistab, et muistne eestlaste ühiskond on  
ma arenemises saavutanud nn. sõjalise demokraatia astme.

Niisugused nähtused iseloomustavad sellel järgul eest-  
laste ühiskondlik-majanduslikku arenemist, mille kestel ürg-  
kogukondlik kord hakkab taanduma minevikku ja hakkavad  
ärkama klassiühiskonna alged. Tuleb tähendada, et selle  
arenemisprotsessi paljusid üksikasju me veel lähemalt ei  
tunne ja nende väljaselgitamiseks on vaja koguda palju uut  
materjali ning teha pingsat uurimistööd. Selleks, et mõista,  
miks puudulikult me alles tunneme kõnesoleva perioodi  
muistiseid, on küllalt mainida kas või ainult seda tõsiasja,  
et linnuste kui selle ajajärgu tähtsamate, kõige täielikumalt  
ühiskonna arenemist kajastavate mälestusmärkide uurimine  
on praegu vast algamas.

Kuigi Baltimaade hõimude majanduslik ja ühiskondlik  
areng kirjeldataval ajal toimus tihedas ühenduses slaavi  
kaabritega, tuleb ometi konstateerida, et Baltimaadel, ise-  
ranis eestlastel venis üleminek klassiühiskonnale, võrrel-  
des slaavlastega, palju pikemale. Baltimaade rahvad jäävad  
ma ühiskondliku arenemise poolest sel ajajärgul slaavlas-  
test märgatavalt maha. Selle, nagu mitmete muudegi näh-  
uste põhjused on alles üksikasjalisemalt välja selgitamata.

Ebaselge on seni eriti ka piir käesoleva ajajärgu ja järg-  
mise vahel, mida iseloomustab feodaalsete suhete tärkamine.  
Tähtsastavalt J. V. Stalini õpetusele, et feodalismi põhialuseks  
on eeskätt feodaalne maaomandus<sup>1</sup>, tuleks järgnevat peri-

<sup>1</sup> Vt. J. Stalin, Sotsialismi majandusprobleemid NSV Liidus, Tal-  
linn, 1952, lk. 38.

oodi alustada sellest ajast, kus hakkab tekkima see omandi vorm. Kuid selle täpsemaks kindlaksmääramiseks, kas see toimus IX sajandil või hiljem, pole meil veel küllaldaseid andmeid.

Järgmise suure perioodi, feodalismi, esimene järk, mida näib algavat IX sajandi teisel poolel ja mis lõpeb XII sajandiga, ei kuulu enam ürgkogukondliku korra raamidesse. Kuna aga kirjalike allikate vähesuse tõttu Baltimaadel tuleb selle ajajärgu valgustamiseks veel suurel määral kasutada samu arheoloogia andmeid, mis varem inigi, peame siin sellele legi kohta ütlema mõne sõna.

Alles hiljuti arvasime ajavahemikku IX—XII sajandi ürgkogukondliku korra juurde. Pärast selle ajajärgu kohta kasutatavate mitmesuguste allikate uut läbivaatamist J. V. Stalini töös «Marksism ja keeleteaduse küsimused» antud juhendite valguses ei jää kahtlust, et muistses eesti ühiskonnas sellel ajajärgul said määravaks klassivahekorrad. Seda aega tuleb vaadelda kui ajajärku, kus sai alguse suurmaaomandi tekkimine ja kus koos sellega tärkasid feodaalsete suhete alged. See on ühtlasi perioodiks, kus kõigis Baltimaad arenevad lähedas ühenduses Vana-Venega. Kõige muistse eesti ühiskonna arenemine sel ajal on seepärast õigesti mõistetav ainult arvestades seda suurt ja vahetut mõju, mis talle avaldas vana-vene ühiskond ja vana-vene kultuur.

Tähendatud ajajärgu arheoloogilistest mälestusmärkidest omavad peale kalmete ja aarete erilist tähtsust jällegi liivimäed, mis selle ajajärgu kestel kujunevad feodaliseerunud ühiskonna tippude kantsideks. Nende kantside uurimine on alles alanud. Sellest, kui kiiresti me suudame edasi viia nende mälestusmärkide uurimist, sõltub olulisel määral kõnesoleva ajajärgu uurimise edukus.

Sellisenä paistab meile praegu ürgkogukondliku korra periodiseerimise skeem Eesti maa-ala kohta. Oleme püüdnud seda esitada mitte mingi lõplikult kivistunud luustikuks, vaid vaadelda teda, kui nii võib öelda, mõnevõrra liikumises, ära tähendades ta nõrku kohti, mis veel vajavad selgitamist ja täpsustamist. Ühtlasi on siin püütud ära märkida mõningaid teid nende meie ees seisvate küsimuste edasiseks valgustamiseks.

## EESTI NSV AJALOO FEODALISMI AJAJÄRGU PERIODISEERIMISEST

A. VASSAR

Nõukogude ajaloolased, toetudes marksismi-leninismi assikutele, on teinud suure töö NSV Liidu ajaloo õigeks eriodiseerimiseks. Paljudes V. I. Lenini ja J. V. Stalini ödes, eriti «ÜK(b)P ajaloo lühikursuses» on antud ajaloo adusliku periodiseerimise klassikaline eeskuju. J. V. Stalini eniaalsed tööd «Marksism ja keeleteaduse küsimused» ja Sotsialismi majandusprobleemid NSV Liidus» andsid õimsa tõuke ka NSV Liidu ajaloo periodiseerimise edasi- eks parandamiseks. Aastail 1949—1951 toimus ajakirja Вопросы истории» veergudel diskussioon NSV Liidu aja- o periodiseerimise kohta feodalismi ja kapitalismi ajajär- ul. Diskussioon viis positiivsetele tulemustele mõningates ulistes küsimustes ja andis tõuke üksikute NSV Liidu rah- aste ajaloo periodiseerimiseks. See on tänapäeval väga ajalik, sest periodiseerimise küsimuste õige lahendamine n lahutamatult seotud nõukogude ajaloolaste ees seisvate ktuaalsete põhiülesannete täitmisega — mitmekõitelise SV Liidu ajaloo ja üksikute Nõukogudemaa rahvaste aja- gude koostamisega.

«Вопросы истории» veergudel peetud NSV Liidu ajaloo eriodiseerimise küsimuste diskussiooni tõsiseks puuduseks i aga see, et diskussiooni ei viidud lõpule. Ajakirja toi- metus ei suutnud lahendada rida olulisi vaieldavaid küsi- usi, paljusid ebaõigeid vaateid ja ekslikke väiteid ei kriti- eeritud. Juba ajakirja toimetus ise märkis kokkuvõtte-artik- s, et diskussioonil arutati põhiliselt ainult vene ajaloo eriodiseerimist. J. Stalin, A. Ždanov ja S. Kirov oma mär- ustes NSV Liidu ajaloo õpiku konspekti kohta rõhutasid: Meie vajame niisugust NSV Liidu ajaloo õpikut, kus suur-

vene ajalugu ei oleks eraldatud NSV Liidu teiste rahva ajaloo ajaloost — seda esiteks, — ja teiseks, kus NSV Liidu rahva ajalugu ei oleks eraldatud kogu Euroopa ajaloo ja üldse maailma ajaloo-st.»<sup>1</sup> Neid juhendeid on vaja viljakalt rakendada ka periodiseerimises. On vajalik tuua selgumisele mitte ainult suure vene rahva, vaid ka teiste meie maa rahva ajaloo periodiseerimise küsimustes, mis moodustavad NSV Liidu ajaloo lahutamatu koostisosa. «Вопросы истории» veergudel avaldati küll H. Moosbergi ja A. Vasari artikkel Eesti NSV ajaloo periodiseerimise põhiküsimuste,<sup>2</sup> kuid kahjuks puudus selle kohta täielikult diskussiooni kuigi artiklis, nagu toimetuse õigusega märkis, esitati riigiväga vaieldavaid teese. Kahjuks ei puudutatud viimase konkreetset ka toimetuse artiklis. Ajakirja toimetuse rõhutada aga samas, et nõukogude ajaloolaste esmajärguliseks ülesandeks on luua Nõukogude Baltimaade rahvaste ajaloo marksistlik periodiseerimine.<sup>3</sup> Konkreetset on käsitletud Baltimaade rahvaste ajaloo periodiseerimise puutuvat küsimusi L. V. Tšerepnin,<sup>4</sup> kelle kriitilised seisukohad on aidanud kaasa ka Eesti NSV ajaloo periodiseerimise küsimuste lahendamisele.

Eesti NSV ajaloo feodalismi ajajärgu periodiseerimisele nagu see anti 1950. aastal ajakirjas «Вопросы истории» sisaldas puudusi ja vigu. Need olid tingitud eeskätt sellest, et autorid ei olnud suutnud lõplikult vabaneda kodanlike historiograafias kehtinud idealistliku, formaalse-kronoloogilise periodiseerimise mõjust. Näiteks autorid märkisid küll, et IX—XII sajandit tuleb vaadelda kui üleminekut feodalismile,<sup>5</sup> kuid alustasid feodalismi ajajärku siiski XIII sajandi feodaalse killustumusega, s. t. juba arenenud feodalismi. Feodalismi perioodi alustamine alles XIII sajandiga on üldine seisukoht mitte ainult Eesti NSV, vaid ka selle tihedalt seotud Läti NSV ajaloo periodiseerimises. 1950. aasta novembris Riias peetud NSV Liidu Teaduste Akademiaga ajaloo ja filosoofia osakonna ning Leedu, Läti ja Ee-

<sup>1</sup> Ajaloo õppimisest, Tallinn, 1949, lk. 26.

<sup>2</sup> Vt. «Вопросы истории» nr. 10, 1950, lk. 60—71.

<sup>3</sup> Vt. Об итогах дискуссии о периодизации истории СССР «Вопросы истории» nr. 3, 1951, lk. 59.

<sup>4</sup> Vt. Л. В. Черепнин, К вопросу о периодизации истории СССР периода феодализма. Известия Академии наук СССР Серия истории и философии, IX kd., nr. 2 (1952), lk. 115—116.

<sup>5</sup> Vt. «Вопросы истории» nr. 10, 1950, lk. 64.

NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi ühendatud teaduslik sessioon aitas sellesse küsimusse tuua selgust.<sup>1</sup>

Eesti NSV ajaloo feodalismi ajajärgu periodiseerimise küsimuse lahendamisel kohtame suuri raskusi. See on keerukas ajajärk, mille uurimine marksistlik-leninliku ajalooteaduse positsioonilt on Eesti NSV-s alles algastmel. Senini puuduvad sellest ajajärgust veel marksistlikud monograafiad. Varafeodaalsete suhete kujunemine, tootlike jõudude arenemine feodalismi ajal, feodaalse maaomanduse ja feodaalse rendi vormide arenemine, talupoegade pärisorjastamine, talurahva ja linna alamkihtide klassivõitlus, ühiskondliku tööjaotuse ja kaubatootmise kasv, kapitalistlike suhete tärgamine ja arenemine feodalismi rüpes — need ja teised küsimused vajavad sügavat konkreetsete allikmaterjalide uurimisele põhinevat monograafilist käsitlemist, et lõplikult lahendada feodalismi ajajärgu periodiseerimise põhiprobleeme.

Balti-saksa aadellik ja eesti kodanlik-natsionalistlik historiograafia tegelesid rohkesti feodalismi ajajärgu küsimustega, septsedes siin ekspluataatorlike klasside huvides oma rahvavaenulikke võltskontseptsioone.

Saksa aadellikus historiograafias valitsenud periodiseerimine rõhutas, et Baltimaade, sealhulgas Eesti, ajalugu algas alles saksa feodaalsete röövvalutajate sissetungiga siia XII saj. lõpul ja XIII saj. algul. Siinsed põlisrahvad olevat varem olnud metslased, kellele vallutajad olevat toonud «kristlikku kultuuri». K. Marx nimetas viimast tabavalt «tõprakultuuriks», röövvalutajaid «kultuuritoojaid» aga «penirüütlikeks» ja «ristilurjusteks».<sup>2</sup> Eesti ajaloo aadellik periodiseerimine — Saksa ehk ordu aeg ehk Liivimaa iseisvuse aeg, Poola aeg, Rootsi aeg, Vene aeg — püüdis täielikult varjata eesti rahva kui ajaloo tõelise looja osa, näitas Eesti ajalugu kui juhuslikkuste kogu, vallutajate ja võitjate tegude kroonikat, aadli ja ta seisuslike institutsioonide ajalugu.

Eesti kodanlik-natsionalistlikus historiograafias rakendati põhiliselt aadellikus historiograafias kasutatud feodalismi ajajärgu periodiseerimist. Kodanluse klassihuvides ja töörahva teadvuse pimestamiseks teostati ainult mõningaid muudatusi. Näiteks asusid natsionalistlikud ajaloovõltsijad

<sup>1</sup> Vt. А. Монгайт, Вопросы истории Прибалтики эпохи феодализма. «Вестник Академии наук СССР» nr. 1, 1952, lk. 60 jj.

<sup>2</sup> Vt. Архив Маркса и Энгельса, V kd., lk. 341, 343, 344.

hoolega idealiseerima nn. muistset iseseisvuse aega en  
röövvalutajate sissetungi. Eriti pärast seda, kui eesti koda  
lus ameerika-inglise interventide otsustava abiga kehte  
tas Eestis verise kodanliku diktatuuri, püüdsid kodanli  
natsionalistlikud ajaloolased näidata «muistset iseseisvu  
aega» täiesti ebaajalooliselt kodanliku Eesti poolkoloniaal  
«iseseisvuse» eelastmena.

Feodalismi ajalugu võltsiti kodanlik-natsionalistlike a  
loolaste poolt teravas Vene-vaenulikus ning läänest kultu  
toomise võltskontseptsiooni vaimus. Nad vaikisid surnu  
eestlaste põlised sõbralikud suhted suure vene rahvaga  
vene rahva progressiivse osa eesti rahva ajaloos. Kõik s  
kajastus ka Eesti ajaloo feodalismi ajajärgu periodisee  
mises ja perioodide nimetusteski.

On selge, et aadellikus ja kodanlik-natsionalistlikus h  
toriograafias valitsenud periodiseerimise pärandist poln  
ajaloolasel-marksistil mitte kõige vähematki abi. Vastupi  
selle kahjulikud mõjud võisid ainult takistada ja tegelik  
takistasidki teadusliku periodiseerimise edukat lahendam  
Nõukogude Eestis.

Sotsialistliku ehitustöö hiiglaslikud edusammud Nõuk  
gude Eesti majanduse ja kultuuri kõigil aladel kindlusta  
ka marksistliku Eesti NSV ajaloo koostamise ja marksis  
liku periodiseerimise ülesande lahendamise. Eesti NSV Te  
duste Akadeemia Ajaloo Instituudis valmis ja ilmus trük  
1952. aastal üheköiteline «Eesti NSV ajalugu», mis ann  
ülevaate vanimatest aegadest kuni tänapäevani. Töö jätk  
kolmeköitelise «Eesti NSV ajaloo» koostamisel, mille e  
mene köide läheb trükki käesoleval aastal. Nendes üldkäs  
lustes on rakendatud Eesti NSV ajaloo periodiseerim  
küsimumes tehtud töö tulemusi.

«Eesti NSV ajaloo» autorite kollektiiv juhindus perio  
seerimise küsimuse lahendamisel marksismi-leninismi k  
sikute töödes antud põhilistest seisukohtadest ühiskondl  
majanduslike formatsioonide ja nende arenemise põhili  
objektiivsete seaduste, tootmise, baasi ja pealisehituse se  
ning vastastikuse mõju kohta. Ajaloolise protsessi aluse  
on tootlike jõudude ja tootmissuhete seaduspärane are  
mine. Sellest tuleb lähtuda ka periodiseerimisel. Kuid see  
täheenda, et periodiseerimine tuleks rajada ainuüksi maja  
dusliku, baasi iseloomuga nähtuste alusele. Periodiseerim  
tuleb rajada majandusliku arengu, baasi ja pealisehitu  
seose ja vastastikuse mõju ning klassivõitluse nähtuste t

viklikule käsitlesele. Seejuures on vaadeldud Eesti NSV ajalugu NSV Liidu ajaloo koostisosana, arvestades ühtlasi maailma ajaloo perioode ja sündmusi. Eesti NSV ajaloo käiku on määranud sisemised tegurid, temale on avaldanud kiirendavat või pidurdavat mõju ka välised faktorid. Ka viimaseid tuleb periodiseerimisel silmas pidada. Ainult selline terviklik käsitus võimaldab õieti analüüsida ajaloolise protsessi seaduspärasusi ja välja selgitada ajaloolise arengu põhietapid.

\*

Üheks põhiküsimuseks Eesti vanemas ajaloos on feodalismi kujunemine. Aadellik-kodanlik historiograafia eitas täiesti feodaalsuhete olemasolu Eestis enne saksa-taani röövvalutajate tulekut. Alles viimased olevat siia toonud feodaalkorra. Eesti vanima ajaloo uurimine marksistlik-leninlikelt positsioonidelt asetaskordset küsimuse klassivastuolude ja feodaalsuhete kujunemisest eesti ühiskonnas juba enne saksa-taani röövvalutust. 1948. aastal Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakonna sessioonil tõsteti laiemalt üles küsimus feodaalsuhete arenemisest Eestis hiljemalt XI—XII sajandil, mis aga sel ajal leidis veel vastuvaidlemist.<sup>1</sup> Probleemi sügavam valgustamine sai võimalikuks seoses nõukogude ajalooteaduse, sealhulgas arheoloogia uute saavutustega feodalismi geneesi ja varase feodalismi küsimuses. Viimane leidis uue lahenduse pärast J. V. Stalini teose «Marksism ja keeleteaduse küsimused» ilmumist. J. V. Stalini õpetuse baasist ja pealiskohalt valgusel lahendati nüüd uut moodi küsimus feodalismi geneesist Venemaal.<sup>2</sup> VI—VIII sajandil toimus idaslaavlastel üleminek ürgkogukondlikult korrald feodaalsesse klassiühiskonda. Sellel «poolpatriarhaalsel-poolfeodaalsel» perioodil tekkisid idaslaavlastel ka esimesed poliitilised ühendused. Feodaalsele tootmisviisile ülemineku protsess jõudis Venemaal lõpule juba IX sajandil, mitte aga XI sajandil, nagu varem käsitleti. Tekkis Vana-Vene varafeodaalne riik, keskusega Kiievis. Feodalismi geneesi uuel lahendusel on määratu suur tähtsus võitluses igasuguste «norman-

<sup>1</sup> Vt. «Вопросы истории» лг. 2, 1949, лк. 158.

<sup>2</sup> Vt. Б. Д. Греков, Киевская Русь, 1953, лк. 517—533.

nistide» väljamõeldiste ja moonutuste vastu, normannistliku «teooria» viimaste jäänuste vastu. Sellel on ülisuur tähtsus feodalismi geneesi probleemi lahendamisel ka Eesti NSV ajaloos. Uute uurimuste valgusel dateeritakse Eesti NSV ja Läti NSV ajaloos feodalismi tekkimist IX—X sajandiga.<sup>1</sup>

IX—XII sajandit võib iseloomustada Eesti NSV ajaloos kui feodaalsuhete kujunemise perioodi.

Tootlike jõudude seisundi iseloomulikud jooned Eestis olid sellal: raudotstega ader, pika teraga vikat ja teised täienenud ja suuremat tööviljakust võimaldavad tööriistad (uued kirve ja sirbi tüübid), sepise edasine paranemine, kangaspuude ja pottsepaketta levimine, teised edusammud põllunduse, kärjanduse, laevanduse alal. Ka kolmepõllusüsteemi tunti Eestis juba enne saksa röövvalutajate sissetungi. Ühiskondliku tööjaotuse, käsitöö ja kaubanduse arenemise tulemuseks oli linnailmeliste keskuste tekkimine X—XII sajandil. Arheoloogilised kaevamised 1952.—1953. aastal Tallinna Toompeal ja Raekoja platsil näitasid veenvalt, et siin asus hiljemalt XI—XII sajandil, aga võib-olla juba alates X sajandist, linna tüüpi asula. Samasugused käsitöö ja kaubanduse keskused tekkisid neil sajandil ka Tartus, Otepääl, Varbolas jm. Vene kroonikates nimetatakse neid XI—XII sajandil korduvalt «город»<sup>2</sup>, mis tähendab nii kindlust kui linna. Käsitöö eraldumine põllumajandusest, linna algav eraldumine külast oli hüpe ühiskondlikus tööjaotuses ja üheks tähtsaimaks tootlike jõudude arenemise momendiks üleminekul ürgkogukondlikult korralt feodalismi. Paljusid uusi tööriistu ja tootmiskogemusi õppisid eestlased tundma vene naabritelt, kellega neil oli tihe läbikäimine. Võrreldes eelnevate sajanditega oli tootlike jõudude kasv IX—XII sajandil kiirem kui kunagi varem. Üldiselt võib ühiskonna tootlike jõudude taset, mis kujunes välja Eestis

<sup>1</sup> Vt. A. Vassar, Feodaalsuhete kujunemisest Eestis ja suhted Vana-Venega IX—XII sajandil. Kodanlik-natsionalistlike ajaloovõit-singute vastu. «Rahva Hääl» nr. 229, 28. sept. 1951.; X. A. Моора, Возникновение классового общества в Прибалтике (по археологическим данным). «Советская археология», XVII kd., Moskva, 1953, lk. 105—132; В. В. Дорошенко, Латышские племена в первом тысячелетии нашей эры. «Вопросы истории» nr. 9, 1952, lk. 122—130.

<sup>2</sup> Vt. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, Moskva-Leningrad, 1950, lk. 183, 231, 251 jm.

X—XII sajandil, iseloomustada kui põhiliselt vastavat varasele feodalismile.

Eesti rahva ajaloos puudub arenenud orjanduslik kord, nagu slaavlastel ja germaanlastelgi. Orjandust esines ka eestlastel ainult patriarhaalsel kujul. Selleks ajaks, kui siin hakkas arenema klassiühiskond, oli orjanduslik kord lõunapoolsetel rahvastel juba lagunenud, milleks olid oma võitlusega orjapidamiskorrale rajatud riikide vastu kaasa aidanud slaavlastel ja germaanlastel. Tootlikud jõud, eeskätt selle aja põhilises tootmisharus — põllumajanduses, olid siin klasside tekkimise perioodil arenenud tasemele, millele vastavalt kujunesid juba feodaalsed tootmissuhted. Talupoja töö viljakuse tase oli tõusnud, võrreldes orja töö viljakuse tasemega. Omandussuhete arenemine viis feodaalse sõltuvuse kujunemisele.

Ühiskonna tootlike jõudude muutustest olenevalt ja neile vastavalt muutusid sellal Eestis ka tootmissuhted. Uued, kujunevad tootmissuhted olidki selleks peamiseks ja otsustavaks jõuks, mis määrasid tootlike jõudude suhteliselt kiire arenemise neil sajanditel.

Talupojad elasid kogukondadena (vakustena, sarastena), kus heina- ja karjamaad ning metsad ja veed olid ühised, põllumaad aga üksikute talupoegade valduses. Individuaalsete talumajapidamiste olemasolu tõendab see, et kogukonnaliikmete maksustamise ühikuks oli «adramaa», milles hinnati üksiku talu kasutuses olevat põlispõldu. Individuaalne talumaavaldus ei ole aga sel perioodil enam võrdne. Varandusliku ebavõrdsuse kasvuga talupoegade kogukonnas kujuneb suurmaavaldus ja feodaalne maaomandus. Arheoloogilised leiud jutustavad varandusliku ebavõrdsuse kiirest süvenemisest IX—XII sajandil ja eraomanduse olemasolust. Läti Henriku kroonikas jutustatakse «rikastest», «parematest» ja «suursugusematest» eestlaste keskel. Nende rikkuse ja «paremuse» majanduslikuks aluseks oli suurmaavaldus, orjade ja sõltuvate talupoegade ekspluateerimine. Rikaste maavaldajate klassi kujunemine oli pikaajaline protsess. Vene kroonikates ja skandinaavia saagades on andmeid nn. paremate olemasolust Eestis hiljemalt X sajandil.<sup>1</sup>

Vene kroonikates ja teistes kirjalikes allikates on andmeid andami (dani) esinemisest Eestis alates IX sajandist. And-

<sup>1</sup> Vt. Повесть временных лет, I kd., Moskva-Leningrad, 1950, lk. 83.

med jutustavad andami maksmisest eeskätt Kiievi vürstile või Novgorodile nendelt Eesti aladelt, mis kuulusid Kiievi või Novgorodi riigi koosseisu. Kiievi riigi eesotsas seisev vürst pidas ennast juba kogu maa ülemomanikuks, mis tõi olulise muutuse kogukonna maaomandisse.<sup>1</sup> Nagu nõukogude ajaloolased on näidanud, ei kujunenud andami maksmise süsteem Vana-Venes mitte vallutuse tulemusel, vaid klassiühiskonna ja maaeraomandi arenemise alusel. Andamit võeti talult või adralt, selle võtjaks olid ülikud ja vürstid, rikkad maavaldajad. K. Marxi poolt antud iseloomustuse järgi oli Kiievi riigis valitsev varafeodaalne süsteem «vasalliteet ilma läänideta või läänid, mis seisnesid ainult andami maksmises.»<sup>2</sup> Andam oli IX—XII sajandil üheks talupoegade ekspluateerimise vormiks mitte ainult Kiievi ja Novgorodi vürstide, vaid ka eesti feodaliseeruva ülikonna poolt.

Feodaalse eraomanduse kujunemise protsessi X—XII sajandil näitab ka feodaliseeruvate ülikute kindlustatud võimukeskuste tekkimine sellal endiste kogukondlike linnuste asemele. On iseloomulik, et vene kroonikates kasutatakse XI—XII sajandil feodaali linnust või elamut tähendavat terminit «хоромы» ka Eesti ala kohta.<sup>3</sup> Andami kõrval oli nendes feodaalide keskustes tõenäoliselt juba tähtsaks ekspluateerimise vormiks sõltuvate talupoegade tegu. Majanduslik ebavõrdsus põhjustas vabade talupoegade-kogukondlaste sattumise sõltuvusse rikastest maavaldajatest, kelle võimu aitas kõvendada sõjaline ja kohtuvõim. Vastavalt tootlike jõudude seisukorrale Eestis neil sajandil läks areng sel teel, et põhiliseks tootvaks jõuks ei kujunenud mitte ori, vaid sõltuv talupoeg, «kellel on oma majapidamine, omad tootmisriistad ja kes on mõnevõrra huvitatud tööst, mida on vaja selleks, et maad harida ja maksta feodaalile natuuras oma viljasaagist».<sup>4</sup> Feodaal eelistas orjale, kes ei olnud huvitatud tööst ega omanud mingit initsiatiivi, pärisorja, varustades ka orja maatükiga (näiteks vastav teade Saaremaalt XIII sajandist). Orja seisund lähenes seega sõltuva talupoja olukorrale.

<sup>1</sup> Feodaalse omanduse arenemise küsimuse kohta Venes vt. Л. В. Черепнин, Основные этапы развития феодальной собственности на Руси (до XVII века). «Вопросы истории» nr. 4, 1953, lk. 38—63.

<sup>2</sup> Tsiteeritud teose järgi: NSV Liidu ajalugu, I köide, Tallinn, 1951, lk. 73.

<sup>3</sup> Vt. Новгородская первая летопись, lk. 183, 206 jm.

<sup>4</sup> UK(b)P ajalugu. Lühikursus, Tallinn, 1952, lk. 113.

Koos andami kogumisega toimus kohtumõistmine. Peamine sõjaline jõud koondus neil sajandil feodaliseeruva ülikonna kätte, nagu tõendavad arheoloogilised leiud ja kirjalikud allikad. Kohtuvõimu ja sõjalise jõu näol, mis oli feodaalse maaomanduse atribuudiks, oli olemas feodalismile iseloomulik mittemajanduslik sundus, mis etendas feodaalide majandusliku võimu kõvendamisel teatavat osa.<sup>1</sup> Hiljemalt XII sajandil oli Eestis juba olemas kohalik nn. talurahva õigus, mis sisaldas rea paralleele «Laiendatud Russkaja Pravdaga».<sup>2</sup>

«Maades» — millisteks Eesti tollal jagunes — oli võim vanemate nõukogudel, feodaliseeruva ülikonna ladvikul. Võim oli päritav ja rajanes tegelikult suurmaaomandile. Ida-Eesti aladel, mis kuulusid Kiievi ja Novgorodi riiki, omasid kõrgemat võimu vene vürstid ja riiklus arenes siin Vana-Vene riikluse raamides. Vürstivõim kandis poliitilist iseloomu, kes relvastatud jõuga, družiinaga — milles arvukalt teenis ka eesti ülikuid — astus välja mitte ainult välisvaenlaste, vaid ka riiki kuuluvate sõltuvate talupoegade vastu. Siin hakkas feodaalne maaomandus tõenäoliselt võtma hierarhilist iseloomu, mis oli suunatud orjastatava tootjate klassi vastu. Sellepärast eesti ülikud tegutsesid tavaliselt tihedas koostöös vene vürstidega. Vene vürstid ei seganud end nende alla kuuluval maal siseasjadesse, tavaliselt ei loonud siin oma suurmaavaldust, ei teostanud vägivaldselt ristiusustamist, vaid piirdusid ainult, nagu märgitakse Läti Henriku kroonikas, maksude kogumisega.<sup>3</sup>

Eestlaste poliitilisest ühendusest Novgorodi ja Kiievi riigiga on kirjalikke andmeid IX sajandist alates. Eesti malevad koos venelastega võitlesid läänepoolsete röövvaldajate ja riisujate-normannide vastu ning võtsid osa sõjakäikudest lõunasse (aastail 882, 907, 980). Eesti ülikute keskel olid pärit ka mõned Kiievi vürstide vanemad družinnikud, kes võtsid aktiivselt osa riigi poliitilisest elust (nähtavasti selline on Mikula Tšudin ja ta vend Tukõ XI sajandil). Vene ja eesti kaupmeeste ja ülikute huvides oli ka tähtsate kaubateede — veete piki Põhja-Eesti rannikut ja maistee läbi Ugandi, Viru ja Tallinna — ühine kaitsmine.

Feodaalsuhete edasise arenemise tulemuseks Vana-Venes

<sup>1</sup> Vt. J. Stalin, Sotsialismi majandusprobleemid NSV Liidus, 1952, lk. 38.

<sup>2</sup> Vt. Исторический архив, VII kd., Moskva, 1951, lk. 198.

<sup>3</sup> Vt. Генрих Латвийский. Хроника Ливонии, Moskva-Leningrad, 1938, lk. 341.

oli klassivõitluse teravnemine ja feodaalse killustumuse kujunemine XI saj. lõpul ja XII saj. algul. Sama protsess lõi eeldused ka Baltimaade rahvastel iseseisvate varafeodaalsete riikide kujunemiseks. Selles uues kujunevas olukorras on ka mõistetavad need mõningad sõjalised kokkupõrked eesti maade ja Kiievi-Novgorodi vürstide vahel XI saj. teisel poolel ja XII sajandil, millest jutustavad vene kroonikad. Eesti feodaliseeruv ülikkond tegi katset talurahvahulkade rahulolematust maksude suhtes ja feodaalse sõltuvuse kujunemise vastu ära kasutada oma ainuvõimu kindlustamiseks. Vene vürstid likvideerisid need väljaastumised sõjakäikudega Eestisse. Põhiliselt jätkus aga ka XI saj. teisel poolel ja XII sajandil eestlaste ja venelaste rahulik ning viljakas suhtlemine. Seda tõendab juba üksnes seegi fakt, et just sellal tihenes asustus eestlaste-venelaste etnograafilisel piiril Narva jõe ja Peipsi ranniku piirkonnas. Lühiaegsete kokkupõrgete aastaid lahutavad vene kroonikate andmetel kuni pool sajandit kestvad rahulikud perioodid. Samalaadseid kokkupõrkeid esines aga teatavasti ka üksikute vene maade vahel.

Feodaliseerumise protsess, vabade talupoegade-kogukondlaste orjastamine ja nende maade haaramine feodaalide poolt toimus teravas klassivõitluses. Teatavasti toimus Venemaal XI saj. teisel poolel ja XII sajandil rida feodalismi-vastaseid ülestõuse (aastail 1068, 1071, 1113). Vene kroonikates on andmeid ka eesti talupoegade feodalismi-vastastest väljaastumistest, sealhulgas esimesest suuremast ülestõusust 1061. aastal. Kiievi ja Novgorodi vürst Izjaslav Jaroslavitš püüdis 1060. aastal suurendada oma võimu Eestis, maksustades nn. sossoleid ehk maarahvast 2000 grivnaga. Sossolid tõusid üles ja kihutasid maksuvõtjad minema. 1061. aasta kevadel aga, jutustatakse kroonikas, tulid sossolid ja vallutasid külad Jurjevi (Tartu) ümbruses, põletasid linna ja feodaalide elamud ning «tegid palju kurja».<sup>1</sup> Ülestõusnud ähvardasid koguni Pihkvat. Alies suur pihkvalaste ja novgorodlaste vägi suutis ülestõusnute väge võita, kus esimesi olevat langenud tuhat, «sossoleid aga arvutult». Kodanlik-natsionalistlikus historiograafias on seda sündmust võltsitud ja püütud näidata kui eestlaste

<sup>1</sup> Новгородская первая летопись, lk. 183: «...они же поручьшися и изгнаша даньники; на весну же, пришедше, повоеваша села о Юрьеве, и город и хоромы пожгоша, и много зло створиша...»

võitlust Vene vallutuskatse vastu. Kroonikateadete analüüsil selgub aga, et tegemist on orjastatavate talupoegade ulatusliku ülestõusuga feodaalide pealetungi vastu. Sellal Eesti alal leiduva feodaalide tugevama keskuse Tartu ja selle ümbruses asuvate külade vallutamine ning linna põletamine ülestõusnute poolt näitab selgesti, et võitlus ei käinud mitte venelaste, vaid nii vene kui eesti feodaalide vastu.

Kujunevate feodaalsuhete alusel võime märkida uusi nähtusi ka ideoloogilise pealisehituse alal. Ristiusu elemendid tungisid X—XII sajandil pikkamisi eesti ühiskonda, nagu tõendavad arheoloogilised ja lingvistlikud andmed. Kõige suuremat mõju avaldas eestlastele — muidugi eeskätt feodaliseeruvale ülikonnale — Vene kirik, mis sellal etendas progressiivset osa. Vene laensõna «raamat» on selle eredaks tõendiks eesti rahva ajaloos.

Vara-feodaalne Vana-Vene riik etendas väga tähtsat progressiivset osa Eestis IX—XII sajandil. Vana-Venes kujunenud poliitilised, õiguslikud ja usulised vaated ning nendele vastavad asutused olid ülisuureks aktiivseks jõuks ka eesti ühiskonna arenemise kiirendamisel. Põhiline oli eesti ühiskonna tootlike jõudude ja tootmissuhete seesmine, kohalik areng. Mitmekesised tihedad majanduslikud, poliitilised ja kultuurilised sidemed venelaste ja eestlaste vahel, kusjuures esimesed sammusid ühiskondlik-majanduslikult ja kultuuriliselt arengult kaugel ees, kiirendasid aga tunduvalt vara-feodaalsuhete, uue baasi ja pealisehituse arenemist Eestis. Feodaalsuhted olid sellal, võrreldes vanade ürgkogukondlike suhetega, progressiivsemad ja vastasid arenenumate tootlike jõudude tasemele, määrates õieti nende edasise arenemise. Feodaalsuhete kujunemisega sai majandusseadus, mille järgi tootmissuhted peavad tingimata vastama tootlike jõudude iseloomule, vaba tegevusvälja.

Teoses «XVIII sajandi saladiplomaatia» omistas K. Marx Kiievi riigile ülisuurt tähtsust kogu Ida-Euroopa ajaloos. «Nagu Karl Suure impeerium,» kirjutas Marx, «eelneb Prantsusmaa, Saksamaa ja Itaalia kujunemisele, nii eelneb Rjurikovitšite impeerium Poola, Leedu, Balti asulate, Türgi ja Moskva riigi enese kujunemisele.»<sup>1</sup> Marx rõhutas Kiievi riiki kui olulist etappi mitte ainult vene rahva, vaid ka teiste Ida-Euroopa rahvaste ajaloos, nende hulgas eesti ja läti rahva ajaloos. See kiirendav aktiivne osa, mida etendas

<sup>1</sup> Tsiteeritud teose järgi: NSV Liidu ajalugu, I köide, Tallinn, 1951, lk. 90—91.

Vana-Vene riik Eestis, ilmneb kõige selgemini selles, et eesti ühiskonna areng oli kõige kiirem just nendes Eesti osades, mis poliitiliselt olid tihedamini seotud Vene riigiga. Kuju- neval eesti rahval oli võimalik saada mitmekülgset sõbra- likku abi ja kaitset muistselt vene rahvalt, kes põllunduse, käsitöö ja kaubanduse arendajana, linnade ja riikluse raja- jana, kõrge kultuuri loojana juhtivalt esile tõusis kogu Ida- Euroopas.

Varafeodaalsete suhete kujunemise perioodi marksistli- kule uurimisele tuleb pöörata senisest suuremat tähelepanu. Täiesti uurimata on, kuidas sellal seoses uute tootmissuhete tekkimisega algas eesti rahva kujunemine kohalike hõimude alusel. Selle perioodi uurimine vajab mitme eriala tead- laste — ajaloolaste, arheoloogide, keeleteadlaste, etnograa- fide, folkloristide — viljakat koostööd. Kirjalike allikate äär- mise vähesuse tõttu on eriti suur tähtsus arheoloogilistel väljakaevamistel, kõigepealt IX—XIII sajandi asulatel ja linnustel. Alles laialdase materjali kogumine ja selle läbi- töötamine marksistlik-leninlikelt positsioonidelt võimaldab täpsemalt määrata perioodi alguse, konkreetselt valgustada feodaalsuhete kujunemise protsessi ning eraldada selle üksi- kuid etappe.

Varafeodaalsete suhete tärkamine Eestis ammu enne peni- rüütlike sissetungi paljastab täielikult saksa aadellik-kodan- liku ja eesti kodanlik-natsionalistliku historiograafia «kul- tuurtreegerluse» ja «rahvustervikluse» kontseptsioonide kogu valelikkuse ja rahvavaenulikkuse. Arheoloogiliste jt. allikate teaduslik uurimine tõendab, et jutud eestlaste äär- misest mahajäämusest ja barbaarsusest ei vasta tegelikkus- sele. Samal ajal muidugi ei tohi ülehinnata feodaalsuhete arenemise astet Eestis. Asjaolu, et feodalismi kujunemine Eestis toimus kõige tihedamas seoses Vana-Vene ühiskond- lik-majandusliku, poliitilise ja kultuurilise arenguga, selle edasiviiva progressiivse mõju all, annab purustava hoobi igasugustele «lääneorientatsioonile» vaimus sepitsetud ras- sistlikele ja natsionalistlikele ajaloovõltsingutele.

\*

XIII sajandi esimene pool, mil käis vene ja Baltimaade rahvaste võitlus saksa, taani ja rootsi röövvalutajate vastu, on oluliseks etapiks feodaalsuhete arenemisel Eestis.

Aadellik-kodanlik historiograafia alustas Eesti ajalugu röövvalutajate sissetungiga XII saj. teisel poolel ja esimene

periood lõpetati tavaliselt Mõõgavendade ja Teutooni ordu ühinemisega 1237. aastal või Stensby lepinguga 1238. aastal. Eesti kodanliku diktatuuri aegsetes natsionalistlikes käsitlustes piirduti ainult kitsalt Eesti sündmustega ja asetati perioodi lõpp Saaremaa vallutamisele 1227. aastal. Säärase natsionalistliku periodiseerimisega ei tõusnud esile: esiteks, et Eesti oli ainult üheks lüliks saksa, taani ja rootsi röövvallutajate ning nende selja taga organisaatorina ja õhutajana seisva Rooma paavsti laialdases agressioonirindes, mille peamiseks eesmärgiks oli suure Venemaa vallutamine; teiseks, et röövvallutajate vastu pidasid Baltimaade rahvad liidus venelastega ühist võitlust, milles otsustavaks pöördepunktiks oli Aleksander Nevski suure ajaloolise tähtsusega võit Jäälahingus 1242. aastal.

Reaktsioonilised ajaloolased on püüdnud saksa-taani-rootsi ja Rooma kuuria röövvallutajate verist agressiooni näidata progressiivse sündmusena Baltimaade rahvaste elus, «kristliku kultuuri» ja tsivilisatsiooni toomisena ning «päästmisena» Vene agressiooni eest. Eriti XX saj. 30-ndail aastail, kui ameerika-inglise imperialistide kaasabil käis hoogne ettevalmistus, et Eestit muuta hitlerlaste platsdarmiks kallaletungil Nõukogude Liidule, hakkasid fašistlikud ja profašistlikud ajaloolased Uluotsaga eesotsas levitama võltsinguid, nagu oleksid eestlased alistunud «lepingute alusel» röövvallutajatele ja nagu oleksid viimased siin täitnud «ajaloolis-geopoliitilist põhiülesannet maa kaitsmiseks venelaste vastu». Sääraste laimavate väljamõeldistega püüti eesti rahva teadvust pimestada eesti kodanluse ja välisimperialistide huvides.

Tegelikult polnud saksa-taani-rootsi feodaalsed röövvallutajad ja katoliku kirik mitte feodaalsuhete loojad ja progressi kandjad, vaid etendasid Baltimaade rahvaste ajaloolises saatuses paljude sajandite kestel äärmiselt reaktsioonilist osa. K. Marx oma kronoloogilistes väljakirjutustes näitas, et Baltimaade ja Vene vastu suunatud «ristisõda» tähendas rahulike rahvaste pärisorjastamist ja hävitamist. Röövvallutus oli suurimaks õnnetuseks eesti rahva ajaloos. Eesti rahvas langes sajanditeks välismaiste orjastajate ikke alla, mis põhjustas ta kauaaegse mahajäämuse.

Venelaste abi võimaldas eestlastel ja teistel Baltimaade rahvastel röövvallutajaile tõsiselt vastu panna. Vene-eesti relvavendlus võimaldas vaenlast korduvalt Eestist välja kihutada. Ühises võitluses karastus vene ja eesti rahva aja-

looline sõprus. Kangelasliku vene rahva otsustav võitlus lääne röövvalutajate vastu päästis oma lõpptulemuses eesti rahva täielikust hävingust. Võitlus röövvalutajate vastu ühendas tihedamalt eesti maid ja kiirendas eesti rahva kujunemise protsessi.

Eredalt avalduvad välismaiste orjastajate-röövvalutajate vastu peetud ühise võitluse sügavad ajaloolised kogemused eesti rahvaluules. Rahvalaulus nimetatakse merd ja jõge, mida mööda lääne röövvalutajad maale tungisid, õnnetuseks, kust meil häda karta:

Meri om mie' õnnetus,  
jõgi om mie' jõledus,  
kost meil hätä pelädä,  
hätä pelädä, vallu valva.

Peipsi järve aga nimetatakse armsaks omakeseks, mille kaldail elavad meie vennad:

Järvekene, kallikene,  
meie armas omakene!  
Siin pervil mie' pezä,  
Siin veereh mie' vele' ...<sup>1</sup>

XIII sajandi esimesel poolel toimusid olulised muutused feodaalses tootmisviisis. Röövvalutajad purustasid enneolematult ühiskonna tootlikke jõude Eestis. Baltimaade röövvalutamise saksa feodaalide poolt rikkus maa ühiskondlik-majandusliku ja poliitilise arengu normaalset käiku ning lõi täiesti uued klassi- ja poliitiliste jõudude vahekorrad. Feodaalses maaomanduses toimusid suured muutused. Röövvalutajad jagasid omavahel kogu maa ja surusid alitatud talupojad ennenägemata julmusega feodaalsesse sõltuvusse. Kujunesid välja kohalikud feodaalsed keskused ja maaomanduse hierarhiline struktuur, kasvas järsku suurmaavaldus, tekkis ordu, kiriku ja kloostrite suurmaavaldus. Feodaalid-vallutajad julgesid aga esialgu elada ainult kindlustatud linnades ja linnustes. Maaomanduse realiseerimise majanduslikuks vormiks oli sellal produktide rent kümnnise ja hinnuse näol. Ulatuslik oli arvukate sõjavangide-orjade ja pantvangide ekspluateerimine. Samuti on sellele perioodile eriti tüüpiline talupoegade avalik massiline riisumine ja hävitamine sõjakäikudel ja ülestõusude mahasurumisel.

<sup>1</sup> Vana kannel I, Tartu, 1886, lk. 152, 154.

XIII sajandi 40-ndate aastate alguseks kujunenud tingimused näitavad selle arenguetaapi lõppu. Saksa-taani rööv-  
vallutajad olid suutnud selleks ajaks kindlustada oma võimu  
eestlaste maal. Saarlaste kangelaslik ülestõus pärast Mõõ-  
gavendade ordu katastroofilist lüüasaamist Saule lahingus  
lämmatati 1241. aastal. Selleks ajaks rööv-  
vallutajate omavahelised suhted teatud määral stabiliseerusid. Rooma  
paavsti organiseerimisel teostatud penirüütlike pealetung  
vene maadele sai purustava vastulöögi Neeva lahingus ja  
Peipsi Jäälahingus. Samal ajal aga oli Venemaa langenud  
tatari-mongolite sissetungi ohvriks, mis ei võimaldanud  
Baltimaid vabastada lääne rööv-  
vallutajate ikkest. Vene  
rahva jõudude laiemat koondamist takistas ka feodaalne  
killustumus. Rööv-  
vallutajate jõudude määratu suur ülekaal  
ja Baltimaade rahvaste killustatus võimaldasid paavstil,  
piiskoppidel ja ordul Baltimaade rahvaid ükshaaval alis-  
tada ja orjastada.

Olukorda, mis siin kujunes XIII sajandil ja kestis kuni  
XV sajandini, iseloomustab feodaalne killustumus. See on  
arenenud feodalismi periood. Maaomanduse hierarhiline  
struktuur ja majanduslike sidemete nõrkus Liivimaa üksikute  
osade vahel peegeldus maa poliitilises killustumuses.

Rööv-  
vallutajad purustasid XIII sajandil hoolimatult toot-  
likke jõude, maa laastati ja põletati paljaks, suur osa mate-  
riaalsete hüvede tootjatest tapeti. Rööv-  
vallutajate hoolimatu  
peremehetsemine vallutatud maal, koloniaalne riisumine ja  
rõhumine, peaaegu lakkamatud feodaalsõjad XIV—XV saj.  
lasusid eesti rahval mitmekordselt rängemana kui tatari ike.  
Sellistes ebasoodsates tingimustes toimus majanduse taas-  
tamine väga pikkamööda. Otseste tootjate töö tulemusena  
hakkasid tootlikud jõud siiski uuesti kasvama. Põhilises  
tootmisharus, põllumajanduses, laienes kolmepõllusüsteemi  
kasutamine, hariti uudismaid. Oluliseks tehniliseks uuendu-  
seks oli vesiveskite rajamine teravilja jahvatamiseks. Või-  
malik, et vesiveskid tekkisid juba veidi varem, kuid esime-  
sed teated neist senini on siiski Eestis nagu Veneski XIII  
sajandist. Vesiveskid polnud ilmselt sakslaste poolt toodud  
tehniliseks uuenduseks, sest veskite ehitajateks ja parandaja-  
teks olid eestlased.<sup>1</sup> Aianduse arenemises etendasid tähtsat  
osa venelased, kellelt õpiti tundma uusi aed- ja puuvilju.

XIII—XIV sajandil jõudis lõpule linna külast eraldumise

<sup>1</sup> Vt. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch II, Reval, 1855,  
nr. 838, vg. 389.

protsess, kuigi maa majanduse üldine alus jäi endiselt naturaalseks.

Röövvalutajad pöörasid suurt tähelepanu kindlustiste püstitamisele ja linnade kindlustamisele, et nende müüride taga varju leida talurahva ülestõusude ja venelaste tasuretkede eest. Ordu ja piiskopid kõigi vahenditega toetasid siserännanud saksa kaupmehi, kes kiskusid enda kätte ülemerekaubanduse ja laevanduse. Sellele privilegeeritud ladvikule kuulus võim linnades. Kuid materiaalsete hüvede tootjaiks olid ka linnades eestlased. Linnade ja käsitöö kasv feodaalse killustumuse ajajärgul on eestlaste loova töö tulemus. Tähtsat osa Liivimaa linnade arenemises etendas kaubandus Novgorodi ja Lääne-Euroopa maade vahel, vene kaupmeeste ja käsitööliste aktiivne tegevus. Kui saksa patriitsid Liivimaa linnades olid huvitatud eeskätt laialdasest transiit- ja väliskaubandusest, siis eesti ja vene kaupmeeste ja käsitööliste tegevus viis tööjaotuse edasisele kasvule, vastas siseturu arenemisele maal ning valmistas eeltin-gimusi feodaalse killustumuse likvideerimiseks.

Tootmissuhete aluseks oli välismaiste feodaalide omandiõigus tootmisvahenditele ja mittetäielik omandiõigus tootjale-pärisorjale. Saksa vallutajad kehtestasid väga ränga, ebainimliku feodaalse ja rahvusliku rõhumise, mille kogu raskus langes talurahvale ja linnakehvikutele. Saksa röövvalutajad kujunesid valitsevaks klassiks, erinedes rahvahulkadest ka oma keele ja kogu elu-oluga. Eesti valitseva klassi riismed hakkasid sulama vallutajate hulka, omandades nende keele ja kombesid. Eesti rahvas aga langes feodaalsesse sõltuvusse välismaistest vallutajatest. Röövvalutajate kujunemisega valitsevaks klassiks, alistatud rahva muutmisega rõhutatud klassiks võttis feodaalne ekspluateerimine siin ennenägematult julmad vormid. Julmade sunnivahenditega surusid saksa feodaalid paavsti kaasabil eesti talurahvale peale katoliikluse, püüdsid eesti rahvast vaimselt orjastada.

Sellele perioodile on iseloomulik läänide süsteemi väljakujunemine.<sup>1</sup> Taani kuningas, piiskopid ja ordu läänistasid maid ja suurendasid järjest vasallide valdusõigusi. Feodaalid asusid elama maale, keset oma valdusi, rajades siia oma mõisamajapidamisi. Kõrvuti ordu-, piiskopi- ja kloostri-

---

<sup>1</sup> Sama protsessi kohta Venemaal feodaalse killustumuse perioodil vt. Б. Д. Греков, Крестьяне на Руси, I osa, Москва, 1951, lk. 242; Л. В. Черепнин, tsiteeritud teos, lk. 51 jj.

satega rajati XIII sajandi teisel poolel ja XIV—XV sajandil ka vasallide poolt mõisaid. Põllumajanduslikud tööd aga tehti mõisates sõltuvate talupoegade tööjõuga, või siis — eriti ajajärgu algupoolel — osalt ka orjadega, kelleks olid röövkäikudelt kaasa veetud «sõjavangid», pantvangid ja nn. võlaorjad. Talupoegadel oli oma individuaalne väikemajapidamine, kus nad tootsid nii vajaliku produkti kui ka osa lisaproduktist. Sellel perioodil valitses produktide rent, mis mõne sajandiga kasvas mitmekordseks. Samal ajal suurenes vastavalt feodaalmõisate kasvule töörendi osatähtsus. Sellele perioodile on iseloomulik, et teoorjus ei olnud tavaliselt kindlaks määratud ehk normeeritud, vaid feodaal nõudis seda «vajaduse järgi». Feodaalse maaomanduse alusel kujunesid välja feodaalide ulatuslikud privileegid: mõisamaade maksuvabadus, kohtu- ja politseivõim, veskite ja kõrtside pidamise õigus, jahi- ja kalaõigus jne.

Feodaalset maaomandust kõvendati talupoegade maavaldusõiguste pideva kärpimise ja kitsendamise teel. Talupoegadel sellal veel säilinud kogukondlik organisatsioon oli oluliseks vastupanemise vahendiks feodaalide omavolile ja pealetungile. Feodaalid tungisid aga üha sügavamalt talupoegade kogukondlikesse valdustesse, nõrgendasid ja lõhkusid kogukondi.

Feodaalse killustumuse ajajärgul toimus varem veel säilinud vabade kogukondlaste muutumine feodaalselt sõltuvateks talupoegadeks. Feodaal muutis iga talupoja, kellel ta lubas asuda uudismaale või kellele andis maatüki, oma pärisorjaks. Orjad omakorda sulasid pikkamööda feodaalselt sõltuva talurahva hulka. XV sajandil kadus orjade mainimine lõplikult kirjalikest allikatest. Kuigi eriti perioodi lõpul hakkas kasvama talurahva varanduslik kihinemine, ilmnes samal ajal talurahva eri kategooriate õiguslik lähenemine ja sunnismaisuse kujunemine. Teoorjusest tekkis talupoegade pärisorjuslik olukord, arenes edasi feodaali mittetäielik omandiõigus otsesele tootjale. XV saj. keskel sõlmisid feodaalid juba Tartu piiskopkonnas ja ordu aladel omavahelised kokkulepped talupoegade-pärisorjade väljaandmiseks. Kõik see näitab feodaalsuhete väga kiiret arenemist sel perioodil nii laiuti kui sügavuti.

Valitsev klass tegi kõik selleks, et kõvendada oma monopolset maaomandiõigust ja mittetäielikku omandiõigust tootjale-pärisorjale. Röövvallutuse tingimustes feodaalse baasi poolt loodud pealisehitus oli eesti ja läti rahva päris-

orjusliku ja rahvuslik-religioosse rõhumise aktiivseks vahendiks, Vene riigi vastase ekspansiooni, Baltimaade rahvaste ja vene rahva eraldamise tööriistaks. Röövvalitusega kujunenud uued tingimused olid äärmiselt ebasoodsad eesti keele ja kultuuri arenemisele.

Klassivõitlus ekspluateerijate ja ekspluateeritavate vahel on feodaalkorra peajooneks. Liivimaal teravdasid klassivastuolusid veelgi rahvuslikud vastuolud. Feodaalse killustumuse perioodil käis lakkamatult klassivõitlus eesti talurahva ja saksa feodaalide vahel. Selle võimsaks avalduseks oli eesti talurahva ülestõus aastail 1343—1345, mida nimetatakse selle alguse järgi Jüriöö ülestõusuks.

1343.—1345. a. talurahva ülestõus koos Vene ja Leedu vägede sõjategevusega sakslaste vastu andis tugeva hoobi välismaistele feodaalidele. Taani kuningas oli sunnitud Eestimaa valdused üle andma ülestõusu tegelikule mahasurujale — ordule — ja nad talle lõpuks müüma. Ordu, piiskopid ja vasallid püüdsid igati tugevdada oma võimu. Vasallide maavaldus kasvas, koos sellega kasvasid nende privileegid ja poliitiline osatähtsus. XV sajandil kujunes välja valitseva klassi seisuslik institutsioon — maapäev, kuid feodaalseid poolriigikesi ei suutnud see siiski ühtseks tervikuks ühendada. Vastupidi, maapäev oli kohalikele reaktioonilistele jõududele vahendiks, et maa arengule kahjulikku poliitilist killustumust säilitada. Välismaised feodaalid olid võimetud maa killustumuse likvideerimiseks, mida tihenevad majanduslikud sidemed ette valmistasid.

Feodaalsuhete arenemises moodustab XIII—XV sajand Eesti NSV ajaloos perioodi, mida iseloomustab feodaalne killustumus, saksa feodaalide-röövvalitajate maavalduse ja läänisüsteemi väljaarenemine, produktide rendi valitsemine. Perioodis võib eraldada vähemalt kolme etappi. Esimene etapp — feodaalsuhete arenemine kangelasliku võitluse tingimustes, mida Baltimaade rahvad koos vene rahvaga pidasid saksa-skandinaavia röövvalitajate vastu XIII sajandi esimesel poolel. Teine etapp — XIII sajandi keskelt kuni eesti talurahva ülestõusuni 1343.—1345. aastal. Röövvalitajad jätkasid oma feodaalvõimu kindlustamist, feodaalne ekspluateerimine kasvas kiiresti. Kolmas etapp — XIV sajandi keskelt kuni XV sajandi lõpuni. Sellal toimus mõisate kasv, tugevnes talupoegade pärisorjastamine, kõvenesid vasallide ja linnapatriitside majanduslikud positsioonid.

\*

XV saj. lõpul ja XVI saj. algul toimusid olulised muutused Euroopa ajaloos. Lääne-Euroopa maad astusid feodalismi lagunemise ja kapitali esialgse akumulatsiooni perioodi, kasvasid kapitalistlikud suhted, Saksamaal valmis rahvareformatsioon. Maades ida pool Elbet, nagu on näidanud akadeemik B. D. Grekov oma uurimuses «Крестьяне на Руси», toimus samal ajal seoses siseturu kasvamisega ja kaubatootmise laienemisega feodaal-pärisorjuslike suhete arenemine, ekspluateerimise teoorjusliku vormi intensiivne kasv. Ka Eestis on XVI—XVII sajand aadli — feodaalmõisnike — kui maavaldajate valitseva klassi kindlustumise ja teoorjuslik-pärisorjusliku süsteemi arenemise, talupoegade pärisorjastamise lõpliku juriidilise vormistamise perioodiks.

Eesti rahva ajaloolises saatuses oli suur tähtsus tsentraliseeritud paljurahvuselise Vene riigi kujunemisel ja Vene riigi võitlusel väljapääsu eest Balti merele. Eesti talurahva kasvav võitlus pärisorjusliku ekspluateerimise vastu põimus XV saj. lõpul ja XVI sajandil linna alamkihtide võitlusega, omandades eriti Liivi sõja ajal rahvusliku vabadusliikumise iseloomu, mis oli objektiivselt võitluseks Eesti Venemaaga ühendamise eest.<sup>1</sup> Tsentraliseeritud Vene riik oli eesti rahvale külgetõmbekeskuseks ja toeks, samuti nagu ukraina, valgevene ja teistele võõramaiste orjastajate vastu võitlevaile rahvastele meie maal.

Feodalismi ajastu hilisematel sajanditel arenes mõningates Ida-Euroopa maades — Venemaal, Preisil, Poolas ja mujal — teoorjuslik-pärisorjuslik süsteem. Ka Eesti ajaloos oli alates XV sajandi lõpust paari järgneva sajandi kestel määravaks nähtuseks väga tähtis muutus feodaalse ühiskonna arenemises — mõisamajanduse enneolematu kasv ja teorendi ehk teoorjuse muutumine feodaal-pärisorjusliku ekspluateerimise põhivormiks. See oli seoses kauba tootmise arenemisega sise- ja välisturu jaoks. Kaubatootmise kasv selle aja tootlike jõudude seisukorra tingimustes ei viinud veel feodaalse baasi lagunemisele ja kapitalismile, vaid teenindas feodalismi.

Pärisorjuslik majandussüsteem kohanes turu kasvavaile nõuetele sel teel, et feodaalid hakkasid üha intensiivsemalt arendama mõisamajapidamist, tõstes niimoodi üha suure-

<sup>1</sup> Vt. Я. Я. З у т и с, К вопросу о ливонской политике Ивана IV. Известия Академии наук СССР, Серия истории и философии, IX kd., nr. 2 (1952), lk. 133—143.

mal määral talupoegade tööga loodava lisaprodukti hulka ja saates selle turule. Aadlikud-mõisnikud hakkasid muutuma viljakaupmeesteks, kes turustasid vilja järjest suuremal hulgal linnades ja sadamates väljavedamiseks. Mõisnikud pöörasid üha suuremat tähelepanu mõisaväljade laiendamisele, hävitades selleks massiliselt talusid ja külasid, püüdes ühtlasi talupoegi välja tõrjuda linnade põllumajandussaadustega varustaja osast. Järjest laienevad mõisaväljad nõudsid talupoegade ekspluateerimise suurendamist teorendi vormis, mis muutus selle perioodi jooksul valitsevaks ekspluateerimise vormiks. Teorjuslik-pärisorjusliku mõisamajanduse süsteemi väljaarenemisega XVI—XVII sajandil kujunes kindel teopäevade määr nädalas, mida talupoeg pidi vastavalt oma talu suurusele tegema mõisas. Produktide rent jäi samal ajal teisele kohale. XVI sajandi esimesel poolel etendas ajutiselt teatud osa isegi raharent. Vaatamata kaubatootmise kasvule säilis endiselt naturaalmajandus, mis oli üks teorjusliku majandussüsteemi vajalikke tingimusi. Tehnika oli äärmiselt madal ja rutiinne, aadlimõisaid hariti talupoja primitiivsete tootmisriistadega.

Feodaalses maaomanduses toimus sel perioodil oluline muutus, mis teda eraldab eelmisest feodalismi perioodist. Reaktsioonilise feodaalse aristokraatia — ordu, prelaatide ja kloostrite maavaldust ähvardas juba XVI sajandi esimesel poolel reformatsiooniliikumine, kuid see likvideeriti Liivi sõja etapil. Katoliku kiriku suurmaavaldus läks riigi kätte ja riigi kaudu kingituna, läänistatuna või rendituna aadlike-feodaalmõisnike kätte. Seega toimus muutus maaomanduse hierarhilises struktuuris ja omanduse jagunemises valitseva klassi sees. Juba selle perioodi algul olid feodaalide klassis järjest rohkem esile tõusnud vasallid-mõisnikud. XVI—XVII sajandil kujunes lõplikult välja aadlike-feodaalmõisnike klass, kelle majandusliku võimu aluseks oli tema kätte koondunud feodaalne maaomandus ja kelle tegelikus valduses olid ka nn. riigimõisad. Nii muutus sel perioodil valitsevaks feodaalse maaomanduse uus vorm — feodaalne mõis. Koos sellega kujunes XVI—XVII sajandil välja aadlike-feodaalmõisnike poliitiline võim, nende seisuslikud institutsioonid, rüütelkonnad ja nende privileegid. XVII sajandi keskel keelati pärusmõisate müümine «võõrastele ja mitteaadlikele», linnakodanikel keelati aadlimõisaid maal enesele kaubelda ja neid vallata.

Samal ajal jätkus intensiivselt maavalduse ümberjaga-

mise protsess feodaalse ühiskonna kahe põhiklassi — feodaalide ja talurahva vahel viimase kahjuks. Talupoja maa-valdus vähenes XVI—XVII saj. õige suurel määral ja kujunes tegelikult feodaalse mõisa «...töökätega varustamise vahendiks».<sup>1</sup> Muutused maaomanduses ja maavalduses olid seotud talurahva edasise pärisorjastamisega. Sel perioodil toimus talurahva pärisorjuse juriidiline vormistamine. Talupoja kinnitamine maa külge garanteeris feodaalmõisnikule töökaed. Mõisnike mittetäielik omandiõigus pärisorjale, mõisniku otsene võim talupoja isiku üle kõvenes veelgi, et teda sundida enese kasuks töötama. Pärisori kogu oma perega, kogu vallasvaraga loeti mõisniku omandiks, kellega ta võivat teha mida tahab, osta, müüa, kinkida ja vahetada. Eriti Rootsi riigivõim etendas talurahva edasises pärisorjastamises küllaltki olulist osa.

Talurahva üksikud õiguslikud kategooriad, mis olid iseloomulikud feodaalse killustumuse perioodile, kadusid XVI—XVII sajandil. Pärisoriseid talupoegi rühmitati nüüd lihtsalt talu suuruse ja nädalas tehtavate teopäevade arvu järgi. Maatute hulk samal ajal kasvas, kes jagunesid vabadikkudeks ja talusulasteks-teolisteks. Kõik see oli mõisamajanduse arenemise tulemus.

XVI saj. esimesel poolel arenesid kaubalis-rahalsed suhted, toimus feodaalse rahvamajanduse elavnemine ja üldise produktiivsuse tõus ning linnade kasv. See oli suurelt osalt seletatav selle majandusliku elavnemisega, mis samal ajal toimus võimsaks tsentraliseeritud riigiks kujunenud Venes. Just sellal võime märkida Eesti ja Vene majanduslike sidemete tihenemist ja kiiret kasvu. See majanduslik seos valmistas ette Liivimaa poliitilist ühinemist Vene tsentraliseeritud riigiga, mida nõudsid nii Vene riigi loomulik areng kui ka Baltimaade enda areng.

Killustatud Liivimaa ühinemine tõusva Vene tsentraliseeritud riigiga oleks soodustanud Liivimaal tootlike jõudude arenemist, kindlustanud maa tõsise majandusliku ja kultuurilise kasvu. Saksa feodaalidele Liivimaal oli see aga vastu võetamatu, sest nad olid siia algusest peale tunginud ägedas võitluses Venemaa vastu ja taotlesid ise sajandite vältel vene maade anastamist. Saksa feodaalide ja nende poliitiliste asutuste äärmiselt reaktsiooniline osa avaldus nüüd eriti kujukalt. Röövvallutajate järglaste koloniaalne asend,

<sup>1</sup> V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., Tallinn, 1950, lk. 152.

saksa feodaalide endi jõudude mitteküllaldasus talurahva ja linna alamkihtide mahasurumiseks ning võitluseks Vene tsentraliseeritud riigi vastu viis neid igasuguste välispoliitiliste sepitsuste ja Vene-vastaste liitude sõlmimisele. Arvukad poliitilised kombinatsioonid Saksa keisriga ja vürstidega, Poola-Leeduga, Rootsiga ja osalt Taaniga, löid soodsa pinna välisinterventsiooniks ja muutsid Liivimaa veriste võitluste ja röövellike palgavägede riisumiste ja kuritegude tallermaaks XVI saj. teisel poolel. Saksa feodaalid ja patriitsid Eestis alistusid välisriikidele, kusjuures viimased kindlustasid saksa feodaalmõisnike maaomanduse, nende privileegid ja eesti talurahva piiramatu pärisorjusliku ekspluaateerimise.

Ainukeseks jõuks Eestis, kelle tegevus vastas progressiivsele ajaloolisele arengule, oli talurahvas ja nn. mittedaksa alamkiht linnades. Eesti talurahva võitlus feodaalsete reaktsioonijõudude vastu puhkes ülestõusuks 1560. aastal. Eesti talurahva võitlus saksa mõisnike vastu, massiliselt avalduv Vene-sõbralikkus ja koostöö Vene vägedega aitas Vene tsentraliseeritud riigil likvideerida Liivi ordu ja piiskoppide «poolriigikesi» Liivi sõjas (1558—1583). Poolal ja Rootsil läks korda Baltimaid Venemaast uuesti lahti kiskuda. Eesti jagunes 1582. aastal Poola ja Rootsi vahel, 1625. aastal valutas Rootsi agā kogu Eesti mandri ja 1645. a. lõpuks Taanilt ka Saaremaa. Kogu Eesti muutus Rootsi aadliriigi koloniaalprovintiks.

Rootsi aadlivalitsuse all oli Eesti rānga sõjalis-koloniaalse riisumise ja pärisorjusliku rõhumise objektiks, eesti rahvast ähvardas näljasurm. Eesti talupoegade koormised ja maksud suurenesid ühe sajandi jooksul vähemalt kahekordselt, mitte vähem kui veerand talumaast mõisastati. Pärisorjus võttis Rootsi aadlivalitsuse all kõige robustsemad vormid, mida ajaloos tuntakse, vaevalt milleski erinedes orjapidamisest. Rootsi aadlivalitsuse pärisorjuslik koloniaalpoliitika oli äärmiselt ebasoodus tootlike jõudude arengule Eestis, mis muudeti Vene vastu suunatud majandusliku ja sõjalise ekspansiooni platsdarmiks.

XVII sajandi lõpul, kui Rootsi riigivalitsus teostas Baltimail mõisate reduktsiooni, jäid talupojad endiselt pärisorjusse. Mõisniku asemel omastas pärisorise talupoja lisaproducti nüüd mõisarentnike vahendusel riik feodaalina-maomanikuna. Riigimaadel säilis põhiliselt sama teoorjuslik mõisamajapidamise süsteem kui eramaadel. Talu-

poegade pärisorjusliku ekspluateerimise laiendamiseks ja tugevdamiseks ning kontrolli teostamiseks mõisarentnike tegevuse üle fikseeriti riigimõisates talupoegade koormised vakuraamatuis, teostati talupõldude mõõtmine ja hindamine jne. Tegelikult osutus see «riigifeodalismi» etapp äärmiselt lühiajaliseks. Juba 1700. aastal lõpetati ametlikult reduktsioon Baltimail, maid hakati mõisnikele uuesti tagasi andma, aadli privileege aga laiendati Rootsi kuningate poolt XVIII saj. algul ulatuslikumalt kui kunagi varem.

Eesti talurahva võitlus mõisnike ja Rootsi valitsuse vastu kasvas kogu XVII sajandi jooksul, muutudes eriti laialdaseks XVII sajandi 90-ndail aastail ja Põhjasõja algul. Rootsi valitsusvõimud rakendasid eesti talupoegade rahu- tuste mahasurumiseks seninägematult julmi vahendeid — talupoegi kisti rattal tükkideks ja asetati maanteede äärde postidele teiste hirmutamiseks, esmakordselt hakati talu- poegi ajama läbi kadalipu jne. Säärane oli tegelik pilt nn. rootsi ajast, mida eesti kodanlikud natsionalistid ei väsinud valelikult kiitmast «vana hea ajana». Tegelikult etendas Rootsi koloniaalvõim Eesti ajaloos äärmiselt reaktioonilist osa.

Teoorjusliku mõisamajanduse väljaarenemise ja päris- orjusliku surve tugevnemise periood jaguneb neljaks etapiks. Esimene etapp — XV saj. lõpust kuni XVI sajandi 50-ndate aastateni, mida iseloomustab feodaalse rahva- majanduse teatud tõus ja majanduslike eelduste valmimine Eesti ühendamiseks Venemaaga. Selle etapi algust märgib talupoegade teravnev võitlus üldise pärisorjastamise vastu; feodalismi-vastane liikumine kasvas etapi keskel talupoe- gade rahu- tusteks ja linna alamkihtide ülestõusudeks refor- matsiooni aastatel; kasvasid rahvuslikud vastuolud, mis näi- tab uut etappi ka eesti rahva arenemises. Teine etapp — Liivi sõda ja suurema osa Eesti kuulumine Vene tsentrali- seeritud paljurahvuselise riigi koosseisu (1558—1582). Sel etapil oli suur progressiivne tähtsus eesti rahvale, sest sellal likvideeriti siin ordu ja piiskoppide röövriigikeste süsteem, hävis reaktiooniline feodaalne aristokraatia, tihenesid vene ja eesti rahva majanduslikud ja kultuurilised sidemed. Kol- mas etapp — XVI sajandi 80-ndaist aastaist kuni XVII sajandi 70-ndate aastateni; üldise pärisorjastamise kiire kasv, Eesti ajuti tükeldatuna Poola, Rootsi ja Taani vahel, hiljem aga tervikuna Rootsi aadliriigi koloniaalprovint, majanduse katastroofiline allakäik alatiste sõdade, päris-

orjuslik-sõjalis-koloniaalse kurnamise ning Vene riigist lahtikistuse tõttu. Neljas etapp — XVII sajandi lõppkümnendid, «riigifeodalismi» etapp, mis tähistas pärisorjusliku ekspluateerimise uut tõusu ja millele talurahvas vastas klassivõitluse edasise teravdamisega.

\*

Põhjasõda ja Eesti ühendamine Venemaaga on uue perioodi alguseks Eesti NSV ajaloos.

Vene riigi võimsuse kasv, sealhulgas ka Ukraina taasühinemine Venemaaga, lõi lõpuks soodsad tingimused eesti rahva vabastamiseks Rootsi koloniaalike alt. «Venemaa ja Ukraina majanduslike ressursside ühendamine mitmekordistas vene ja ukraina rahva jõudu nende ühises võitluses võõramaiste röövvalitajate vastu.»<sup>1</sup> Venemaa viis nüüd võidurikkalt lõpule ka Eesti- ja Liivimaa vabastamise rootsi anastajate võimu alt.

Eesti ühendamisel Vene riigiga Põhjasõjas on määratu suur progressiivne tähtsus eesti rahva ajaloos. Kuigi jätkus eesti talurahva feodaal-pärisorjuslik ekspluateerimine ja balti parunite võimutsemine, kuigi tsarism oli eesti nagu teistegi Venemaa rahvaste õelamaks, vaenlaseks, oli Eesti ühendamine Venemaaga siiski ainuõigeks teeks, mis kindlustas siin kestva rahu, eesti rahva püsimise ja arenemise, maa majandusliku ja kultuurilise kasvu. See päästis Eesti mõisnike-Rootsi orjusest ja šljahta-Poola või junkru-Preisimaa poolt vallutamisest. Eesti ühendamine Venemaaga avas uue etapi ka eesti rahva edasise arenemise protsessis — valmisid rahvuse potentsiaalsed elemendid. Eesti ühendamine Venemaaga lõi soodsad tingimused vene ja eesti rahva sõbralike sidemete tihenemiseks, lõi võimalused eesti rahva liitumiseks vene ja meie kodumaa teiste rahvastega ühiseks võitluseks pärisorjuse ja tsarismi vastu.

Sajandeid olid lääne röövvalitajad püüdnud Baltimaid igati eraldada Venemaast, millega need juba oma geograafilise asendi, ühiste jõgede ja mereranniku poolest kokku kuulusid. Sajandeid olid Baltimaad röövvalitajate poolt muudetud Vene-vastase ekspansiooni platsdarmiks, kuigi Baltimaade põlisrahvaid sidusid vene rahvaga ajaloolised

---

<sup>1</sup> Teesid Ukraina Venemaaga taasühinemise 300. aastapäeva kohta (1654—1954), Tallinn, 1954, lk. 10.

sõprussidemed, kuigi Baltimaade majandus võis edukalt areneda ainult kasvavas seoses Vene majandusega. Need kahjulikud tõkked murdi Põhjasõjas läbi ja loodi vajalikud tingimused tootlike jõudude, majanduse ja kultuuri edasiseks arenemiseks Eestis, kindlustati peaaegu kaheks sajandiks rahu. See on vene rahva suur ajalooline teene eesti rahvale, kes ka ise võitlusega balti-saksa mõisnike ja Rootsi koloniaalvõimude vastu andis oma panuse Eesti ühendamiseks Venemaaga.

XVIII sajandil jätkus feodaalmõisnike maavalduse kasv ja nende maaomanduse õiguste edasine kõvendamine. Lääni mõisad lähenesid üha rohkem alloodidele. Tegelikult mõisnikud pärandasid, müüsid, pantisid ja vahetasid mõisaid, hoolimata neid veel vormiliselt siduvatest lääniõiguse kammitsatest. Feodalismile omane maaomanduse tinglik iseloom muutus feodaalmõisnike klassi huvides, kuid muutusid ainult valitseva klassi monopoolse omanduse vormid, mõisnike monopoolne maaomandus aga koguni kõvenes. Aadli seisuslikud organid ja tsaristlik riigivõim kaitses samuti feodaali mittetäielikku omandiõigust otsesele tootjale — pärisorjale. 1725.—1776. a. jooksul anti välja üksi Liivi kindralkuberneril poolt ligi 30 patenti (käsku või teadaannet) kohalike jooksik-talupoegade küsimuses ja 20 patenti pagenud vene talupoegade ja soldatite kohta, arvestamata samal ajal kubermangus teatavaks tehtud senati ukaase samas asjas. See näitab ühtlasi, kui laialdane oli XVIII sajandil pärisorjade pagemisliikumine, mis oli talupoegade üheks võitlusvormiks mõisnike vastu.

Selle perioodi iseloomulikuks jooneks oli kaubatootmise tunduv kasv, kusjuures kaubatootmine sellal teenindas veel feodalismi, valmistades siiski ette mõningad tingimused kapitalistlikuks tootmiseks. Teatavasti iseloomustab uut ajajärku Vene ajaloos umbes XVII sajandist alates väikeste kohalike turgude liitumine üheks ülevenemaaliseks turuks. Eesti ühendamine Venemaaga oli selle protsessi üheks lüliks. Tootlike jõudude edasise arenemise, kaubatootmise tunduva kasvu tähtsaks tingimuseks oli Eesti lülitamine ülevenemaalise turu kujunemise protsessi. Rootsi koloniaalvõimu ja sõdade tingimustes laostunud majandus taastati mõnekümne aastaga, kohutavalt vähenenud rahvaarv kasvas 1712.—1782. a. jooksul umbes kolmekordseks, linnaelanike arv isegi rohkem kui neljakordseks. Sellal tuli tarvitusele uusi tööriistu, eriti tööstuse alal, rajati manufaktuur-

tööstus (paberi-, klaasi-, portselani-, tärklise, riidetrükkimise jt. manufaktuurid), kujunesid uued tootmisharud põllumajanduses (kiiresti hakkas nüüd laienema viinapõletamine ning perioodi lõpul levima kartuli- ja tubakakasvatust). Hakati uurima ja kirjeldama loodusvarasid. Balti aadlike-mõisnike vanad privileegid olid aga piduriks uue arengule.

Kaubatootmise kasv põllumajanduses tähendas seda, et mõisnikud vastavalt laienevale turule olid eluliselt huvitatud võimalikult suurema hulga produktide — eeskätt teravilja ja viina müümisest. Teoorjuslikus mõisamajanduses jätkati intensiivselt põldude suurendamist, juurde tuli uue tööna viinapõletamine ja -voorimine kaugete maade taha jne. Teoorjusliku mõisamajapidamise kohandamine laieneva turu nõuetele viis paratamatult selleni, et vajadus lisatööjärele muutus piirituks. Mõisnikud jätkasid talurahva ekspluateerimise tugevdamist, eriti abiteo suurendamise näol. Pärisorjuse ja ülemäärase töö koledused viisid omakorda talurahva võitluse laienemisele mõisnike vastu. Talurahva võitlus avaldas tõsist mõju tsaarivalitsuse sisepoliitikale Baltimail. 1765. aastal asuti Liivimaal mõisnike ja talupoegade vahel «reguleerimisele». Ka Saaremaa kroonumõisates alustati maasuhete ümberkorraldamist. Selliste sammudega püüdis tsarism koos mõisnikega kindlustada pärisorjuslikku korda, mis tegelikult läks vastu lagunemisele.

Võrreldes eelmise sajandiga, toimus XVIII sajandil tunduv kultuuriline kasv: koolid said kindlama korralduse, tekkis mõisakoolide — kuigi väga viletsate — võrk maal, hakkas ilmuma eestikeelne kalender, mille esimene säilinud väljaanne on 1731. aastast, tehti esimene katse eestikeelse ajakirja väljaandmiseks (1766. a.), loodi rida väljapaistvaid kunsti-mälestusmärke jne.

Perioodis võib eraldada kolme seismise etappi: 1) Põhja-sõda; 2) XVIII sajandi 50-ndate aastateni, mil põhiliselt toimus feodaal-pärisorjusliku majanduse taastamine ja edasiarenemine; 3) XVIII sajandi 60-ndad ja 70-ndad aastad, mil eriti intensiivselt hakkasid arenema kaubalis-rahalisel suhtel, arenes manufaktuurtööstus, teravnes talurahva klassivõitlus.

\*

Feodaalse formatsiooni viimaseks perioodiks on pärisorjuse lagunemine ja kapitalistlike suhete kujunemine ja arenemine (XVIII saj. 80-ndaist aastaist XIX sajandi 50-ndate aastateni).

Selle perioodi algust kuulutas vene talurahva ülestõus Jemeljan Pugatšovi juhtimisel, mis kõigutas feodaal-pärisorjuslikku süsteemi.<sup>1</sup> Teatavasti toimus 1784. aastal ka eesti ja läti talupoegade ülestõus. Uute majanduslike nähtuste ja klassivastuolude kasvu peegelduseks oli nn. asehalduskorra kehtestamine ja teised reformid Baltimaail XVIII sajandi 80-ndail aastail. Feodaalse majandussüsteemi kriisiperioodi lõppu tähistas revolutsiooniline situatsioon 1859.—1861. aastal, mille tagajärjeks oli ühe ühiskondliku korra asendamine teisega — feodalismi asendamine kapitalismiga.

Tootlike jõudude seisundi iseloomulikud jooned sellel perioodil olid järgmised. Käsitööstuslike töökodade kõrvale tekkis järjest uusi manufaktuurseid ettevõtteid, XIX sajandi 30—40-ndail aastail ilmusid aga juba esimesed suured masinatega varustatud vabrikud. Põllumajanduses hakati järjest rohkem propageerima agronoomia teadlikku rakendamist, uusi põllutööriistu, mitmeväljasüsteemi, uusi kultuure, maa-parandamist jne. XIX sajandi 30—40-ndail aastail muutus üldiseks kartuli- ja ristikehinakasvatuse, mõisates levis meriinolammaste kasvatamine, põllumajandussaaduste tehniline ümbertöötamine laienes ja täienes, tehti katseid uute põllutööriistade tarvituselevõtmiseks.

Kuid tootlike jõudude edasist kasvu pidurdasid vanad, oma aja äraelanud pärisorjuslikud tootmissuhted, mis ei vastanud enam feodaal-pärisorjusliku ühiskonna rüpes kasvanud uute tootlike jõudude iseloomule ja seisukorrale ning määrasid nad virelemisele nii põllumajanduses kui tööstuses. Võimatu oli rakendada agronoomiateadmisi ja uusi põllutööriistu, niikaua kui mõisa- ja talumaid hariti kurnatud ja harimata teoorjadega, talupoja primitiivsete tootmisriistadega ja isaisadelt päritud teadmistega.

Põllumajanduse kaubalisus oli Baltimaadel väga tugevasti arenenud tänu väliskaubandusele siinsete sadamalinade kaudu ja kiiresti kasvava Vene impeeriumi pealinna — Peterburi — vajadustele põllumajanduslike toor- ja toiduainete järele. Mõisnikud püüdsid igati tõsta tootmist turu

<sup>1</sup> Vt. Л. В. Черепнин, О периодизации истории СССР периода феодализма, lk. 129.

jaoks, suurendades seepärast pidevalt talupoegade eksplua-  
teerimist teoorjuse näol. Nende «kustumatu lisatööisu»  
avaldus «teopäevade otseses tagaajamises».<sup>1</sup> Feodaal-  
mõisnik ei omandanud ainult sõltuva talupoja lisaproducti,  
vaid ka osa vajalikust produktist. Teorjus sidus Baltimail  
niivõrd laialdaselt kõiki talupoegade kihte — peremehi,  
sulaseid ja vabadikke, et see tõsiselt takistas kodutöönduse  
ja ulgtöödel käimise arenemist külas. Mõisnikud jagasid  
maatuid talude vahel, kindlustades sel teel mõisate varus-  
tamist tööjõuga. Teorjus kasvas nii ulatuslikuks, et see oli  
tõsiseks ohuks töötingimuste taastootmisele, tootmisvahen-  
ditele enestele, tegi võimatuks tootmise edasise laiendamise  
ja viis otsese tootja elatusvahendite füüsilise miinimumini.  
Kõik teoorjuse alusel tehtavad katsed tõsta tööviljakust ei  
andnud tulemusi. Põldude viljakus langes XIX sajandi esi-  
mesel poolel suuresti. Talupojad laostusid massiliselt, kuid  
samal ajal takistas teorjus siiski nende täielikku proletari-  
seerumist. Võimatu oli samuti suurtööstuse edasine arene-  
mine, niikaua kui puudus vabapalgalise tööjõu turg, kui  
puudus laialdane siseturg suurtööstusele.

Ühiskonna tootlike jõudude iseloomu ja sellele mitte enam  
vastavate vanade tootmissuhete vahel tekkinud vastuolu oli  
võimeline lahendama ainult ühiskonna eesrindlike jõudude,  
töörahvahulkade võitlus oma aja äraelanud reaktsioonilise  
mõisnike-pärisorjuslaste klassi ja tsarismi vastu. See kuju-  
nenud vastuolu oli objektiivseks eelduseks ühiskondlik-  
poliitilise liikumise tõusule XVIII sajandi lõpul ja XIX  
sajandi esimesel poolel, kus peamiseks küsimuseks oli võit-  
lus pärisorjuse vastu. Klassivõitluse alal iseloomustavadki  
seda perioodi hulgalised talurahva rahutused, ühiskondlik-  
poliitiline liikumine, ühiskonna eesrindlike jõudude üha  
tugevnev võitlus pärisorjuse vastu.

Feodaalses maaomanduses toimusid sel perioodil olulised  
muutused. Juba eelnev areng oli ette valmistanud hierarhi-  
lise läänisüsteemi iganenud kammitsate kaotamise. See lei-  
dis seadusandliku väljenduse Katariina II ukaasis 1783. aastal,  
millega kõik aadlike eravalduses olevad läänimõisad  
anti nende pärusmõisateks. Feodaalmõisnikele kinnitati sel-  
lega vabalt võõrandatav maaomandus, kusjuures aga see  
monopoolne õigus kuulus ainult aadlile. 1816. ja 1819. aasta  
talurahvaseadustega rööviti lõpuks talupoegadelt kogu

<sup>1</sup> Vt. K. M a r x, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 208.

nende käes olev maavalodus ja anti feodaalmõisnike täielikuks omandiks. Feodaalne omandus hakkas seega üle minema kapitalistlikuks omanduseks, säilitades aga aadliseisuse maamonopoli ja maavaldusega seotud vanad, oma aja äraelanud privileegid. Nagu K. Marx näitas, ei vastanud see maaomanduse vorm, mille arenema hakkav kapitalistlik tootmisviis eest leidis, viimasele, vaid ta ise lõi vastava majandusliku vormi põllunduse allutamise ja kapitalismile.<sup>1</sup> Maavalduse keskaegsete vormide ümberkujundamine Eestis toimus nende kohandamisega feodaalmõisatele, mis pikka aega muutusid junkurlikeks suurmajanditeks, talupoegade maakasutus aga läks üle teoorjuselt kapitalistlikule raharendile, kulaklikule talumajapidamisele ja tootmisvahenditest täiesti ilma jäetud töörahvahulkadele, kellele ainsaks elamisvõimaluseks oli oma tööjõu müümine. Feodaalmõisa säilimine ja «preisilik» ümberkasvamine junkurlikuks tegi kogu selle protsessi rahvahulkadele äärmiselt piinarikkaks ja pikaldaseks.

Pärisorjuslikus, turu jaoks tootvas mõisamajanduses suurenesid XVIII sajandi lõpust alates pidevalt majanduslikud raskused. Samal ajal kasvasid ja laienesid talurahva rahutused Liivimaal (1784, 1797, 1802, 1805, 1806 jne.) ja Eestimaal (1788, eriti 1805. aastal), mida suudeti lämmatada ainult sõjaväeüksuste ja relvade kasutamisega ülestõusnud talupoegade vastu. Talupojad võitlesid pärisorjuse kaotamise eest. Pärisorjuse ja tsarismi vastu peetava võitluse etteotsa asus suur vene revolutsioonäär-vabariiklane A. N. Radištšev. Ka Baltimaadel astusid eesrindlikud inimesed välja pärisorjusliku korra vastu terava kriitikaga ja nõudsid talupoegade vabastamist (G. Merkel, J. Chr. Petri). Kõik see sundis tsaarivalitsust andma XIX sajandi algul balti mõisnike huvides rea talurahvaseadusi, millega püüti kindlustada feodaal-pärisorjuslikke tootmissuhteid.

1816. ja 1819. aasta talurahvaseadustega kaotati Eesti ja Liivimaal vormiliselt pärisorjus, talupoegadele anti isiklik «vabadus», nendelt võeti aga kogu maa. Otsene tootja küll eksproprieeriti, kuid samal ajal teda ei vabastatud maa juurde kuuluva lihtsa ripatsi osast. Püüdes enesele kindlustada talupoegade tööjõudu, piirasid mõisnikud-pärisorjuslased talupoegade liikumis- ja elukutsevaliku vabadust ning säilitasid mitterahvusliku sunni vahendid (mõisnike

<sup>1</sup> Vt. K. Marx, Капитал, т. III, Госполитиздат, 1949, lk. 630.

laialdane haldus-, kohtu- ja politseivõim). Maatute sunni-  
viisiline jagamine talude vahel kestis kuni XIX saj.  
60-ndate aastate alguseni. Kõige selle tõttu osutus talupoeg-  
gade «vabastamine» Baltimaail ainult julmeks irvitamiseks  
nende üle. Maavaldus oli endiselt kohandatud teorendile,  
orjusele, mitte aga kapitalistlikult arenevale majandusele.  
Teorent oli kuni XIX sajandi 60-ndate aastateni talupoeg-  
gade ekspluateerimise peamiseks vormiks. Talupoegade  
tegelikus kasutuses olev maa, kogu talumajandus ei olnud  
veel vabastatud pärisorjusest. Isegi tootmisvahenditest  
täiesti ilma jäetud talupojad ei saanud vabalt müüa oma  
tööjõudu kui kaupa. Sellel perioodil avaldus eriti eredalt  
balti parunite loodud seisuslike, feodaal-pärisorjuslike ins-  
titutsioonide (rüütelkonnad oma organitega, kohtu- ja polit-  
seisüsteem, kirik) — ühe sõnaga balti erikorra — äärmis-  
elt reaktsooniline osa Eesti NSV ajaloo arengus.

1816. ja 1819. aasta talurahvaseaduste elluviimisega said  
tootlikud jõud siiski teatud arenemisevõimaluse, kuid ainult  
lühikeseks ajaks. XIX sajandi keskel avaldus majanduslik  
ummik jälle väga teravalt. Talurahvas vastas sellele massi-  
lise liikumisega, eriti XIX sajandi 40-ndail aastail, võidel-  
des kõige uue arenemist takistava teoorjuse vastu ja objek-  
tiivselt talupoeglik-kodanliku agrarpöörde, vaba kodanliku  
maavalduse eest. Balti mõisnikud ja tsaarivalitsus olid  
sunnitud andma uued talurahvaseadused (1849. aastal  
Liivimaal ja 1856. aastal Eestimaal), jätkates 1816. ja 1819.  
aasta talurahvaseadustega alustatud mõisniklikku «maade  
puhastamist» kapitalismi jaoks. Alles nüüd algas inten-  
siivne üleminek kapitalistlikule raharendile, jõukamatele  
talupoegadele aga anti võimalus hingehinnaga osta talu-  
sid ja ergutati kulakuid kehvtalurahva riisumisele, vaba-  
dike hävitamisele ja uue, kapitalistliku põllumajanduse  
arendamisele.

Nii kujunesid alles XIX sajandi 50-ndail aastail tingi-  
mused talupoegade käes kasutada olevate valduste muu-  
tumiseks vabaks kodanlikuks omandiks, talupoja enese  
muutumiseks iseseisvaks kaubatootjaks või oma tööjõu kui  
kauba müüjaks. Nii kujunesid Eestis tingimused, kus kau-  
batootmine viis kapitalismile, toimus tööstuslik ja agraar-  
pööre, hakkasid arenema kodanliku ühiskonna klassid.  
Pöördega maasuhetes ja vaba tööjõu turu lõpliku kujune-  
misega võitis lõpuks Eestis kapitalistlik tootmisviis. Kuigi  
ka pärast seda jäid püsima tugevad pärisorjuse jäänused,

avasid uued, kapitalistlikud tootmissuhted tollal siiski võimaluse tootlike jõudude edasiseks arenemiseks.

Pärisorjuse lagunemise ja kapitalistlike suhete kujunemise ja arenemise perioodis võime eraldada järgmisi etappe. Esimene etapp — XVIII sajandi lõpust kuni XIX sajandi 20-ndate aastate keskpaigani, 1816. ja 1819. aasta talurahvaseaduste tegeliku elluviimiseni ja dekabristide ülestõusuni. Sellal arenes kapitalistlik manufaktuur, feodalismi-vastane liikumine avaldus sel etapil talurahva laialdastes väljaastumistes, pärisorjusevastase ideoloogia arenemises (A. N. Radištšev, G. Merkel, J. Chr. Petri, T. Bock, dekabristid). Teine etapp — 20-ndate aastate teisest poolest kuni XIX sajandi 50-ndate aastateni, revolutsioonilise situatsiooni kujunemiseni Venemaal: etappi iseloomustab tootlike jõudude äärmiselt pidurdatud kasv, kaubandusliku põllumajanduse edasine arenemine, talurahva laostumise intensiivistumine, ülemineku algus manufaktuurilt vabrikule (eriti tekstiili-, peegli- ja paberitööstuses), talurahva massilise liikumise tõus ja võitlus maa eest, talurahva ideoloogide — vene revolutsiooniliste demokraatide ja eesti valgustajate-demokraatide (Faehlmann, Kreutzwald) tegevus. Sel perioodil valmisid lõplikult eeldused eestlaste konsolideerimiseks kodanlikuks rahvuseks.

Üleminekul kapitalistlikule korrale eraldub NSV Liidu, sealhulgas ka Eesti NSV ajaloos olulise etapina 1859.—1861. a. revolutsiooniline situatsioon.

\*

Kokkuvõttes näeme, et feodaalkorra ajaloolises arenemises võime eraldada järgmisi perioode:

I. Feodaalsuhete tekkimine eestlastel. Ida-Eesti Vana-Vene riigi koosseisus (IX sajandi teine pool — XII sajand).

II. Feodaalsuhete arenemine. Võitlus saksa-taani röövvalutajate vastu. Feodaalne killustumus Eesti territooriumil (XIII—XV sajand).

III. Teorjusliku mõisamajanduse arenemine ja pärisorjusliku surve tugevnemine. Eesti rahva võitlus feodaal-pärisorjusliku ja rahvuslik-koloniaalse rõhumise vastu. Vene tsentraliseeritud riigi võitlus väljapääsu eest Balti merele (XV sajandi lõpp — XVII sajand).

IV. Eesti ühendamine Vene riigiga. Aadlike-mõisnike pärisorjusliku majanduse kasvav seos turuga. Sidemete tihenemine ülevenemaalise turuga (XVIII sajand).

V. Pärissorjuse lagunemine. Kapitalistlike suhete kujunemine ja arenemine. Võitlus feodaal-pärissorjuslike tootmisuhete kukutamise ja kodanlike tootmissuhete rajamise eest (XVIII sajandi 80-ndad aastad — XIX sajandi 50-ndad aastad).

Piiriks, mis eraldab feodaalset ühiskondlik-majanduslikku formatsiooni kapitalistlikust, on 1859.—1861. aasta revolutsiooniline situatsioon ja pärissorjuse kaotamine kogu Venemaal.

Eesti NSV ajaloo feodalismi ajajärgu periodiseerimisel ilmnevad — mõistetavalt oma kohaliku arengu erinevustega — põhiliselt samad feodaalsuhete arenemise etapid, mis NSV Liidu ajaloo üldiselt. Perioodid XVIII sajandist alates ühtuvad täielikult, kuigi kohalikus sisemises arengus on teatud iseärasused. See perioodide põhiline kokkulangevus on loomulik ja arusaadav. Eesti rahva ajalugu feodalismi perioodil, nagu varem ja hiljemgi, oli lahutamatu seotud meie kodumaa teiste rahvaste ajaloo, vaatamata sellele, et saksa-taani-rootsi röövvalitajatel läks korda sajanditeks Eestit poliitiliselt lahti kiskuda Venemaast. Kuid mitte vallutajate, ordumeistrite ja kuningate teod, vaid tootmisviisi arenemise objektiivsed seadused, rahvahulkade kui ajaloo tõeliste loojate tegevus määravad ajaloo periodiseerimise. Eesti NSV ajaloo feodalismi ajajärgu marksistlik periodiseerimine, nagu kogu eesti rahva ajalugu, näitab ekspluataatorlike klasside huvides sepiitsetud «lääneorientatsiooniliste» idealistlike kontseptsioonide kogu valelikkust ja rahvavaenulikkust.

Kuivõrd tihedalt tootlike jõudude ja tootmissuhete ajalugu Eestis oli seotud tootmisviisi arenemisega mujal Venemaal, näitab ilmekalt feodalismi asendumine kapitalismiga. Kuigi majandusliku arengu ja klassivastuolude teravnemise tõttu eesti ja läti talupoegade «vabastamine» pärissorjusest vormiliselt teostati mõisnike-pärissorjuslaste poolt juba XIX sajandi 20-ndail aastail, ei saanud kapitalism siin siiski täit hoogu enne, kui kaotati pärissorjus kogu Venemaal 1861. aastal. Reaktsioonilised, oma aja äraelanud jõud — balti parunid koos tsarismiga olid eluliselt huvitatud objektiivse majandusseaduse, mille järgi tootmissuhted peavad tingimata vastama tootlike jõudude iseloomule, teostumise takistamisest ja avaldasid majanduslike protsesside, objektiivsete majandusseaduste ühiskonna huvides ärakasutamisele tugevat vastupanu. Seda vastupanu

oli võimalik murda ainult pärisorjuse ja tsarismi vastu suunatud ühises võitluses koos vene talurahvaga, ühiskondlik-poliitilise liikumisega vene revolutsiooniliste demokraatide juhtimisel. Nagu Eesti oli majanduslikult Venemaa lahutamatuks osaks, nii oli ta seda ka klassivõitluse rindel.

Eesti NSV ajaloo feodalismi ajajärgu teadusliku perioodiseerimise põhijooned ja -etapid, mida eelnevas on püütud lühidalt esitada, on selle probleemi lahendamise teel ainult üheks esimeseks sammuks. On vajalik, et Eesti NSV ajaloo feodalismi ajajärgu marksistliku perioodiseerimise küsimustes areneks diskussioon. «On üldtunnustatud,» kirjutas J. V. Stalin, «et mingisugune teadus ei saa areneda ja edeneda ilma arvamuste võitluseta, kriitikavabaduseta.»<sup>1</sup> Eesti NSV ajaloo perioodiseerimise küsimuste süvendamine nõuab ühtlasi feodalismi ajajärgu põhinähtuste senisest täielikumat valgustamist, eriti aga feodaalse maaomanduse kui feodalismi põhialuse uurimist.

---

<sup>1</sup> J. Stalin, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn, 1952, lk. 26.

## EESTI NSV AJALOO KAPITALISTLIKU FORMATSIOONI PERIODISEERIMISEST

J. SAAT

Eesti ühendamine Venemaaga XVIII sajandi algul oli suure tähtsusega progressiivseks sündmuseks eesti rahva ajaloos. Ühendamine Venemaaga lõi vajalikud tingimused tootlike jõudude arenemisele Eestis. Vene eesrindlik demokraatlik kultuur mõjus viljastavalt eesti kultuuri arenemisele. Eesti sai võimaluse ligi 200-aastaseks rahulikuks arenemiseks.

Venemaa rõhutatud klasside — töölisklassi ja talurahva — kangelaslik võitlus tsarismi, mõisnike ja kodanluse vastu äratas poliitilisele vabadusvõitlusele oma sotsiaalse ja rahvusliku vabanemise eest ka kõik teised tsaari-Venemaa rõhutatud rahvad, nende seas ka eesti rahva. Käesoleva sajandi algul astus vene töölisklassi ja talurahva vabadusvõitluse etteotsa bolševike partei, mille rajajaks oli proletariaadi geniaalne juht ja õpetaja V. I. Lenin. Suur vene rahvas oli esimene maailmas, kes bolševike partei juhtimisel heitis endalt Suures Sotsialistlikus Oktoobrirevolutsioonis imperialismi ikke ja vabastas seega ka rohkearvulised, kapitalistide ja tsaari satraapide ikke all vaevelnud väikerahvad. Ka eesti rahvas saavutas Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu tagajärjel täieliku enesemääramise õiguse, õiguse ise määrata oma saatust.

Kuna Eesti kuulus XVIII sajandi algusest saadik pidevalt Venemaa koosseisu, siis ühtub Eesti NSV ajaloo periodiseerimine nimetatud ajajärgust alates kuni kodusõja ja välismaise sõjalise interventsiooni perioodini (1918—1920) NSV Liidu ajaloo vastava ajajärgu periodiseerimisega.

Missugustest seisukohtadest tuleks lähtuda Eesti NSV ajaloo kapitalistliku formatsiooni üksikute perioodide kindlaksmääramisel?

Eesti kodanlik-natsionalistlikud ajaloolased lähtusid Eesti ajaloo periodiseerimisel mitte meie ühiskonna majanduslikust elust, tootmisviisist, töötavate rahvahulkade ajaloost, vaid periodiseerisid ajalugu «sajandite» järgi või mitmesuguste tsaaride, kuningate ja kodanlike võimukandjate valitsemisaja järgi. Nad periodiseerisid ajalugu mitte laialdaste rahvahulkade võitluse, vaid kodanluse kitsaste klassihuvide seisukohalt.

Meie nõukogude ajalooteadus on tõeline teadus. Ta ei sea ühiskonna arenemise ajaloo piiritulpadeks kuningate, väejuhtide ja riikide «allaheitjate» vägivallategusid. Tõeline ajaloo looja on rahvas. Seepärast tegeleb nõukogude ajalooteadus suurte töörahhvahulkade, rahvaste ajalooa, kes toodavad materiaalseid hüvesid.

«Järelikult ei tule ühiskonna ajaloo seaduste uurimise võtit otsida inimeste peades, ühiskonna vaadetes ega ideedes, vaid igal antud ajaloojärgul ühiskonna poolt kasutatavas tootmisviisis, ühiskonna majanduselus,»<sup>1</sup> õpetab ajalooline materialism.

Järelikult peavad periodiseerimise aluseks olema esmajärjekorras majanduslikud nähtused, mis on iseloomulikud baasile, sest et peamiseks jõuks, mis määrab ühiskonna arengu, on tootlike jõudude areng ja materiaalsete hüvede tootmisviis.

Samal ajal on vaieldamatu see asjaolu, et tekkiv pealiskehitus, mida loob baas, muutub omakorda suureks aktiivseks jõuks ja aitab kaasa selleks, et tugevdada oma baasi ja likvideerida vana baas.

On tarvis silmas pidada, et ainsaks reaalseks ajaloo tõukejõuks,<sup>2</sup> nagu õpetab V. I. Lenin, on klassivõitlus. See tõttu omavad revolutsioonilise klassivõitluse nähtused erakordselt suurt tähtsust ajaloo marksistliku periodiseerimise koostamisel. Töötades teatud maa ajaloo periodiseerimise alal, on tarvis võtta arvesse mitte ainult seesmised tegurid, vaid ka välispoliitilised nähtused, mis mõjutavad ühiskonna ajaloo arenemise käiku.

V. I. Lenin on näidanud, et 1861. aasta talurahvareform

<sup>1</sup> UK(b)P ajalugu. Lühikursus, Tallinn, 1952, lk. 110.

<sup>2</sup> Vt. V. I. Lenin, Teosed, 11. kd., Tallinn, 1952, lk. 55.

«tähistab pärisorjuse ajastust väljakasvanud uue, kodanliku Venemaa algust»<sup>1</sup>. Seega algab kapitalistlik formatsioon Venemaal, sealhulgas ka Eestis XIX sajandi 60-ndaist aastast. 1859.—1861. aasta revolutsiooniline situatsioon ei toonud kaasa revolutsiooni, kuid sundis mõisnike-pärisorjuslasi 1861. aastal teostama talurahvareformi, mis oli sammuks edasi Venemaa muutumise teel kodanlikuks monarhiaks.

Balti kubermangudes olid talupojad pärisorjuslikust sõltuvusest varem vabastatud kui Venemaal, 1816.—1819. aastail. Kuid see reform Baltimaadel ei vapustanud veel feodaalset tootmisviisi, vaid ainult õõnestas teda.

1816. ja 1819. aasta uued seadused laiendasid Eestis kapitalistliku arenemise võimalusi. Järgnevatel aastakümnetel hakkasid mõisnikud üle minema kapitalistlikele majapidamisvormidele, hakkasid tootma müügiks kartuleid, lina, villa, seadsid sisse uue külvikorra, tegid katseid oma mõisates rakendada paremaid põllutööriistu. Seejuures aga säilis peaaegu täielikult teoorjus. Talupojad olid vabastatud ilma maata. Nende ümberasumine teistesse kohtadesse ja linna sõltus mõisnike tahtest. Talupoegadel oli isegi keelatud mittepõllumajanduslike elukutsete valimine. Nad pidid mõisnikelt rentima oma endised maatükid orjastavail tingimustel.

Kapitalism Eesti põllumajanduses arenes nn. «preisi teed» mööda. Seetõttu toimus kapitalismi areng Eesti territooriumil pärast aastaid 1816—1819 äärmiselt aeglaselt. Ehitati mõned tekstiilivabrikud, näiteks kalevivabrik Narvas 1822. aastal, kalevivabrik Kärddlas 1829. aastal, kalevivabrik Sindis 1832. aastal. Tallinnas alustas 1839. aastal tööd paberivabrik.

XIX sajandi 40-ndail aastail töötas enamus vabrikuid Eestis juba aurujõul, mille kasutamine on suurtööstusettevõtete üheks kõige iseloomustavamaks tunnuseks. Eesti vabrikud ja tehased tekkisid ja arenesid tihedas sidemes ülevenemaalise turuga. Kuid hoolimata vabrikute ja tehaste arvu suurenemisest oli tööstuse osatähtsus rahvamajanduses aastail 1816—1861 veel väga väike.

Eesti tööstus hakkas kiiresti arenema alles seoses kapitalismi hoogsa arenemisega kogu Venemaal pärast pärisorjuse kaotamist 1861. aastal.

<sup>1</sup> V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., Tallinn, 1953, lk. 93.

Kapitalistlik formatsioon Eestis, nagu ka kogu Venemaal, jaguneb kahte perioodi. Esimene, monopolismieelse kapitalismi periood kestab XIX sajandi 60-ndate aastate algusest ligikaudu kuni 90-ndate aastate keskpaigani, kus algab imperialismi periood, mis lõpeb Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooniga. Kapitalistliku formatsiooni säärane jaotus, nagu näitab diskussioon nimetatud küsimuse kohta ajakirjas «Вопросы истории»<sup>1</sup>, on üldiselt tunnustust leidnud.

Missugune oli olukord Eestis monopolismieelse kapitalismi perioodil?

Sel perioodil areneb Eestis kiiresti kapitalism. Kogu see arenemine oli kõige tihedamalt seotud kapitalismi arenemisega Venemaal üldse.

Kapitalistliku suurtööstuse ettevõtted tekkisid kõigepealt Narvas ja Tallinnas. Kuni sajandi lõpuni jäi Narva, mis asus Venemaa suure kaubandus- ja tööstuskeskuse Peterburi lähedal ja kus tööstusel oli kasutada odav kose veejõud, suurimaks tööstuskeskuseks Eestis. Eesti suured vabrikud ja tehased töötasid ülevenemaalise turu jaoks. Esikohal oli ikka veel tekstiilitööstus. Näiteks Kreenholmi Manufaktuuris Narvas töötas 4500—5000 töölise. 1870. aastal ühendati Tallinn ja Peterburi raudteega. Pärast seda algas Tallinnas kiire tööstuse areng, esmajärjekorras masinaehitustööstuse areng. Tekkisid vineeri- ja tselluloosivabrikud ja -tehased. Kundas ja Aseris ehitati tsemendivabrikud.

Ühenduses tööstuse arenguga kasvas kiiresti tööstustöölise arv. Kui läinud sajandi 60-ndate aastate keskel oli Eestis umbes 6000 tööstustöölise, siis 1894. aastal ulatus see arv juba kuni 14 300-ni.

Kapitalism tungis järjest sügavamale ka põllumajandusse. Kaubanduslik põllumajandus kasvas ja sundis mõisnikke üksteise järel siirduma kapitalistlikule tootmisviisile — talupoegade tööviljakuse tõstmisele, teorendi asendamisele raharendiga, talumaade müümisele, ratsionaalsemale põllupidamisele, kuid sealjuures talurahva järjest jõhkramale ekspluateerimisele.

Talurahva metsik ekspluateerimine mõisnike poolt muutis klassivõitluse talupoegade ja mõisnike vahel väga teravaks, mis väljendus rahutustes (Mahtras ja mujal Eesti

<sup>1</sup> Vt. Об итогах дискуссии о периодизации истории СССР. «Вопросы истории» nr. 3, 1951.

kubermangus 1858. aastal), talurahvaliidumises Järva- ja Harjumaal XIX sajandi 60-ndate aastate algul, palvekirjade-liikumises 1864.—1868. aastal. Need eesti taluraha väljaastumised mõisnike vastu olid ülevenemaalise 1859.—1861. a. revolutsioonilise situatsiooni väljenduseks.

X Eesti taluraha ägeda klassivõitluse survel olid parunid kokkuleppel tsarismiga sunnitud välja andma mõningaid seadusi ja teostama reforme. 1849. ja 1860. aasta talurahvaseadused Liivimaal ja 1856. aasta talurahvaseadus Eestimaal ning teised kodanlikud reformid XIX sajandi 60—70-ndail aastail, kuigi need säilitasid balti parunite vanad pärisorjuslikud eesõigused ja maaomandi, soodustasid kapitalismi arenemist Eestis.

Kuid pärisorjuse jäänuste — mõisnike suurmaavalduse, teorendi ja igasuguste mõisnike privileegide visa püsimine pidurdas kapitalismi arenemist, suunas seda arenemist mööda «preisi teed».

Kapitalismi hoogne arenemine põllumajanduses kiirendas talurahvahulkade diferentseerumist. Tekkis kulakute ladvakiht, kes rikastus sulaste ja kehvtaluraha ekspluateerimisest. Samal ajal suured talurahvahulgad vaesusid ja laostusid. Kulakud muutusid parunite liitlasteks võitluses töörahva hulkade kasvava klassiteadlikkuse vastu.

Möödunud sajandi 60—70-ndail aastail pidasid eesti talurahvahulgad eesotsas progressiivsete, demokraatlike ühiskonnategelaste Fr. R. Kreutzwaldi, C. R. Jakobsoni, J. Köleri ja teistega ägedat võitlust balti parunite ja nende käsilase — eesti kulakluse vastu kapitalismi demokraatliku arengutee eest, nõudes teoorjuse kaotamist, madalaid ning kindlaksmääratud rendi- ja ostuhindu, talumaade mõisastamise lõpetamist ja mitmesuguste teiste feodaal-pärisorjuslike jäänuste likvideerimist. Samal ajal püüdsid parunid ja nende käsilased Jannsen, pastor Hurt jt. säilitada pärisorjuse jäänuseid ja reaktsioonilist «balti erikorda».

Eesti taluraha pärisorjuse-vastast võitlust innustas suure vene rahva võitlus pärisorjuse jäänuste, mõisnike ja tsarismi vastu. Vene rahva võitluse eesotsas seisis revolutsioonilised demokraadid A. I. Herzen, N. G. Tšernõševski, N. A. Dobroljubov, kes oma väljaastumistega tsaarivalitsuse rahvusliku rõhumise poliitika ja feodaal-pärisorjuslike jäänuste vastu väljendasid ka eesti rahva huve.

Arenev Eesti suurtööstus hankis oma töölistearmee peamiselt kohaliku kehvtaluraha proletariseerunud hulkadest.

Kuid rohkesti saabus Eestisse tööstustöölisi ka Venemaa teistest kubermangudest.

Kaasaegne tööstusproletariaat, nagu märgitakse partei ajaloo lühikursuses, erines põhjalikult pärisorjuse-aegseist vabrikutöolistest, samuti väike- ning käsitööstuse töolistest. Olles koondunud suurtesse kapitalistlikesse ettevõtetesse, oli tööstusproletariaadil tugev ühtsustunne ja revolutsiooniline võitlusvaim.

Tööstustöölised hakkasid organiseeritult välja astuma ekspluataatorite vastu, korraldasid streike. 1872. aastal puhkes Narvas Kreenholmi Manufaktuuri tööliste streik, millest võttis osa mitu tuhat töolist. Kreenholmi streik oli sel ajal üks esimesi ja suuremaid streike kogu Venemaal.

Kapitalismi arenemise ja võidulepääsemise protsessis Eestimaal toimub eestlaste kujunemine rahvuseks. Kujunesid rahvuslikud turud, majanduslikud ja kultuurilised rahvuslikud keskused. Tekkivast rahvuslikust liikumisest võtavad osa laialdased talurahvahulgad, kelle huve ja püüdeid väljendavad eespool nimetatud valgustajad-demokraadid eesotsas Fr. R. Kreutzwaldi, C. R. Jakobsoni, J. Köleri ja teistega, kes võitlesid pärisorjuse jäänuste ja balti parunite privileegade likvideerimise eest.

Diskussioonil Nõukogude Liidu ajaloo periodiseerimise üle tegid paljud ajaloolased ettepaneku jagada imperialismieelse kapitalismi periood kahte ossa, nimelt: 1) 1859.—1861. aastast kuni 1882. aastani ja 2) 1883. aastast kuni XIX sajandi lõpuni.<sup>1</sup>

Niisuguse jaotamise kasuks esitati rohkesti fakte. Möödunud sajandi 70-ndate aastate lõpul ja 80-ndate aastate algul tekkis Venemaal uus revolutsiooniline situatsioon, mis samuti nagu eelmine revolutsiooniline situatsioon ei viinud revolutsioonile. Teravnes tööliste streigivõitlus. Kasvasid talurahva stiihilised revolutsioonilised väljaastumised. Tööliste streigiliikumise tõus Venemaal, Põhja-Venemaa Töölisühingu asutamine Peterburis, Plehhanovi «Töö Vabastuse» rühma moodustamine, mis toimusid 70-ndate aastate lõpul ja 80-ndail aastail, näitasid Venemaa töölisliikumise suurt tõusu. Algab võitlus sotsiaaldemokraatliku töölispartei loomise eest.

Imperialismieelse kapitalismi perioodi jaotamine kahte

<sup>1</sup> Vt. Об итогах дискуссии о периодизации истории СССР. «Вопросы истории» nr. 3, 1951.

ossa, millede vahepiiriks oleks 1882.—1883. aasta, vastab ka Eesti ajaloo periodiseerimisele. 80-ndate aastate algul teravnesid sotsiaalsed vastuolud ka Eestis, ühtlasi kasvas rõhutatud rahvahulkade aktiivsus võitluses pärisorjuse jää-nuste ja tsarismi vastu.

Alates 1882. aastast hoogustub töölisliikumine Eestis tunduvalt.

1882. aastal toimub Narvas mitme vabriku tööliste streik korraga. Järgmisel aastal streigivad Kunda tsemendivabriku töölised. Demokraatliku suunaga ajaleht «Virulane» Jaak Järve toimetusel, mis hakkas Tallinnas ilmuma 1882. aastal, avaldas sõnumeid töölisliikumise kohta tööliste huvide seisukohalt. Töölisliikumise kasvu pinnal hakkasid tekkima esimesed marksistlikud tööliste ja üliõpilaste ringid.

Kui me perioodide detailsema jaotamise läbi tekkinud ajajärke nimetame etappideks, siis võime kapitalistliku formsiooni esimese perioodi, kapitalismi perioodi (XIX saj. 60-ndate aastate algusest kuni 90-ndate aastate keskpaigani) jagada järgmisteks etappideks: esiteks, kapitalismi kindlustumise etapp (1861.—1882. a.) ja, teiseks, küpse monopolismieelse kapitalismi etapp (1883.—1895. a.).

XIX sajandi 90-ndail aastail näeme Venemaal kapitalistliku suurtööstuse arenemise kiirenemist. Sel ajal tekivad ühtlasi tunnused, mis näitavad tööstuskapitali kokkukasvamist pangakapitaliga ja tööstuslike monopolide kasvu. Läänud sajandi üheksakümnendad aastad on ülemineku ajaks imperialismieelselt kapitalismilt imperialismile.

Kui ajajärgul 50-ndate aastate lõpust kuni 1882. aastani võib tähele panna kapitalismi kindlustumist, siis järgmisel ajajärgul, alates 1883. aastast kuni XIX sajandi lõpuni, seisab meie ees juba küps monopolismieelne kapitalism, mis läheb üle kapitalismi kõrgemasse, kuid ühtlasi tema viimsesse staadiumi, roiskumise ja languse staadiumi, imperialismi staadiumi.

Diskussioonist NSV Liidu ajaloo periodiseerimise üle selgus, et imperialismi perioodi lähtedaatumiks on XIX sajandi 90-ndate aastate teine pool. Nagu kogu Venemaal, nii näeme ka Eestis XX sajandi algul kapitalismi kõrget arenemist, näeme kõige eesrindlikumat tööstus- ja finantskapitalismi, ja seda hoolimata sellest, et Venemaa kapitalism oli välismaa kapitalismist sõltuv ja oli pealegi läbi põimitud feodaalsete jäänustega. Venemaal, nagu näitab V. I. Lenin,

oli «... kõige mahajäänud maavaldu, kõige metsikum küla — kõige eesrindlikum tööstus- ja finantskapitalism!»<sup>1</sup>

1895. aastal asutas V. I. Lenin Peterburi «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu» ja läks üle massilisele agitatsioonile tööliste hulgas. See tähistas uut etappi töölisliikumises — üleminekut sotsialismi ühendamisele töölisliikumisega. XIX sajandi 90-ndail aastail tekivad ka Eestis esimesed sotsiaaldemokraatlikud ringid, mis tähendas stiihilise töölisliikumise ühendamist sotsialismiga, mida esimesena Venemaal oli hakanud teostama V. I. Lenin. Seda tööd Eestis aitasid teostada vene revolutsioonilised töölised, kes tulid siia Peterburist ja teistest Venemaa suurtest tööstuskeskustest. Nad aitasid kaasa sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide loomisele Eestis ja näitasid selleks eeskujut.

1895. aastal organiseeriti Narvas marksistlik töölisring, mis oli seotud V. I. Lenini poolt Peterburis asutatud «Töölisklassi Vabastusvõitluse Liiduga». Kuigi selle ringi iga ei olnud pikk, näitab tema tekkimine ometi, et Eestis olid juba olemas eeldused töölisliikumise ühendamiseks teadusliku sotsialismiga.

Revolutsiooniline tööstusproletariaat toetab aktiivselt talupoegade võitlust mõisnike ja kulakute vastu. Ühisel võitluses ekspluataatorite vastu areneb ja tugevneb tööliste ja talupoegade liit, milles tööliklass kui organiseeritum ja teadlikum pool etendab juhtivat osa. Samal ajal otsib eesti kodanlus tuge balti-saksa parunitelt, et ühiselt välja astuda tööliste ja talupoegade liidu vastu, ja toetab tsarismi reaktioonilist rahvavaenulist poliitikat.

Kogu Venemaa majandusliku arenemise üldise seaduspärasusena toimus ka Eestis koos suurtööstuse edasise kontsentreerumisega finantskapitali võimu kiire kasvamine, väliskapitali üha ulatuslikum sissetung ja valitsevate kapitalistlike maade mõjuvõimu tugevnemine.

Suurtööstuse kontsentratsioon oli Eestis saavutanud silmapaistvalt kõrge taseme. XX saj. algul töötas 65 protsenti, esimese maailmasõja eel aga isegi juba üle 70 protsenti Eesti ala vabrikutööstuse suuretevõtetes tööliste arvuga 500 ja rohkem. Samal ajal kõik suuremad tööstuslikud ettevõtted (Kreenholmi Manufaktuur Narvas, «Waldhofi» tselluloosivabrik Pärnus, «Dvigateli» vagunitehas ja A. M. Lutheri vineerivabrik Tallinnas jt.) olid juba tihedalt seotud finantskapitaliga.

<sup>1</sup> V. I. Lenin, Teosed, 13. kd., Tallinn, 1953, lk. 393.

Väliskapital, mis haaras esimese maailmasõja eel umbes  $\frac{1}{3}$  ülevenemaalisest suurtööstuse aktsiakapitalist, allutas selleks ajaks Eestis kas otseselt või kaudselt umbes poole kogu suurtööstuse aktsiakapitalist.

XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul, seoses kapitalismi järjest intensiivsema tungimisega põllumajandusse, suureneb järsult talurahva diferentseerumine. Eesti talurahva kõige jõukam osa, kulaklus, muutub veel kiskjalikumaks, kõvendab ekspluateerimist, samal ajal kui kehv- ja kesktalurahvas vaesub, proletariseerub, suurendades seega tööstustöölise ja sulaste ridu.

Seejuures tuleb ilmekalt esile kapitalismi parasitism ja roiskumine, mis on omane kapitalistliku formatsiooni imperialismi staadiumile.

Aastail 1900—1904 puhkes Balti kubermangudes, nagu kogu Venemaalgi, tööstuskriis, järsult suurenes tööpuudus. Kuid sellega koos kasvas ka töölisklassi aktiivsus.

Töölised lähevad üle poliitiliste nõudmiste esitamisele, demonstratsioonidele, poliitilistele streikidele. Obuhhovi sõjatehase tööliste streik Peterburis 1901. a. mais, kus toimus verine kokkupõrge tööliste ja tsaari sõjaväe vahel, kutsus töölisklassi laialdastes hulkades esile sügava meelepaha üle kogu Venemaa ja avaldas otsest mõju ka revolutsioonilise liikumise arengule Eestis, sest osa streikivaid obuhhovlasi saadeti tsaarivalitsuse poolt välja Tallinna. Revolutsiooniliste vene tööliste saabumine Eestisse tugevdas veelgi eesti ja vene tööliste sõprust, mille jõud ilmnis juba Kreenholmi streigis 1872. aastal.

1901.—1904. aastal töötas Tallinna tehastes Lenini õpilane Mihhail Ivanovitš Kalinin, kes levitas Eestis leninlikku «Iskrat», õpetas eesti töölisi kindlustama töölisklassi ja talurahva liitu, asutas siin esimesed VSDTP organisatsioonid, kes hakkasid juhtima eesti tööliste ja talupoegade võitlust proletariaadi diktatuuri eest.

Esimesest Vene revolutsioonist 1905.—1907. aastal võttis koos vene proletariaadiga aktiivselt osa ka eesti proletariaat, keda juhtis eesti bolševistlik organisatsioon. Võideldes liidus talurahvaga tsaari-isevalitsuse, kapitalistide ja mõisnike vastu, oli proletariaat selles revolutsioonis hegemooniks. Samal ajal etendas eesti natsionalistlik kodanlus koos parunitega kontrrevolutsioonilist osa.

Revolutsioonilise liikumise edasisel arenemisel etendas tähtsat osa Eesti sotsiaaldemokraatlik konverents Terijoki

linnas 1907. a. veebruaris, mille tööle ja tulemustele Lenin andis positiivse hinnangu.<sup>1</sup> Konverents lõppes bolševike võiduga. Terijoki konverentsil moodustati VSDTP «Eestimaa Liit».

1905.—1907. a. revolutsiooni verisele mahasurumisele järgnes Stolõpini reaktsiooni etapp (1908.—1912. a.). See oli depressiooni ja revolutsioonilise liikumise languse ajajärk. Kasvas tööpuudus. «Dvigateli» tehases, kus 1905. aastal töötas kuni 1400 töolist, oli 1908. aastal kõigest 700 töolist.

Sel perioodil muutsid bolševikud oma taktikat, minnes üle otsesest võitlemisest tsarismi vastu kaudseile võitlusviisidele, ühendades illegaalse parteitöö legaalse tegevusega. Ka eesti bolševikud Viktor Kingissepaga eesotsas kasutasid rahvahulkade organiseerimiseks illegaalse töö kõrval kõige väiksemaidki legaalseid võimalusi. 1910. a. juulis toimus Viljandimaal Vastemõisa vallas bolševike poolt korraldatud järjekordne VSDTP «Eestimaa Liidu» konverents, kus bolševike poolt leidsid hukkamõistmist otzovistlikud meeelolud, millistel oli mõju mõnes Eesti sotsiaaldemokraatlikus organisatsioonis. Kuid vastuvõetud resolutsioonides oli veelgi märgata legaalse tegevuse alahindamist.

Juba 1910. aastal algas uus tööstuslik tõus. 1910.—1913. aastal kasvas tööstustööliste arv Eestis 33 000-lt 42 000-le. Hakkab elavnema töölisliikumine. Eriti erutas kogu maad 4. aprillil 1912. aastal Leena kullakaevanduse tööliste mahalaskmine tsaari sandarmite poolt inglise kapitalistide — kullakaevanduste peremeeste käsul. 1912. aastal toimus Eesti vabrikutes ja tehastes rida streike. 1913. aastal ja 1914. a. esimesel poolel suurenes streikide arv veelgi.

22. aprillil (5. mail) hakkas Peterburis ilmuma legaalne bolševistlik ajaleht «Pravda», mis asutati V. I. Lenini näpunäidetel ja mille toimetamisest võtsid osa V. I. Lenin ja J. V. Stalin. «Pravda» seisis Venemaa tööliste ja talupoegade revolutsioonilise võitluse keskpunktis, mobiliseerides rahvahulki bolševike partei lipu alla. Ta liitis legaalsed töölisorganisatsioonid põrandaaluse partei ümber ja suunas tööliklassi kindlalt revolutsiooni ettevalmistamise poole. «Pravdal» olid korrespondendid ka Eestist. Tuues Eesti töölisliikumise kohta umbes 200 artiklit ja sõnumit, võitis «Pravda» bolševismi poole ka eesti tööliklassi laiu hulki. «Pravda» eeskujul hakkasid eesti bolševikud Narvas välja

<sup>1</sup> Vt. V. I. Lenin, Teosed, 12. kd., Tallinn, 1953, lk. 211—213.

andma ajalehte «Kiir», mis ilmus aastail 1912—1914, olles sunnitud mitu korda muutma oma nime. 1914. aastal nimetas V. I. Lenin Eesti töölislehte pravdistlikuks ajaleheks.<sup>1</sup>

Töölisliikumise tõusu aastail esimese imperialistliku sõja eel tegid agarat poliitilist selgitustööd bolševikud V. Kingissepp, J. Lilienbach, G. Tikerpuu jt., paljastades menševikklikvidaatoreid, kodanlikke natsionaliste ja teisi töörahva vaenlasi, kes «tööliste sõprade» maski all püüdsid töörahvast kodanluse mõju alla haarata.

1914. a. märtsis toimus VSDTP Keskkomitee algatusel eesti bolševike Tallinna nõupidamine Riigiduumas saadiku sm. G. Petrovski osavõtul. Nõupidamine otsustas menševikud parteist välja heita. Sama aasta juunis peeti Narva lähedal Paemurru külas eesti bolševike konverents, kus valiti VSDTP Eestimaa Komitee.

Imperialistliku sõja esimesil aastail jäi Eesti töölisliikumine mobilisatsioonide, areteerimiste ja väljasaatmiste tagajärjel ajutiselt soiku. Suur osa Eesti töölisorganisatsioonidest purustati. Kuid eesti bolševikud jäid ustavaks Lenini põhimõtetele, proletaarse internatsionalismi põhimõtetele. Nad võitlesid imperialistliku sõja muutmise eest kodusõjaks tsarismi, imperialismi vastu. Eesti bolševistlikud organisatsioonid Tallinnas, Narvas ja Tartus, töötades tihedasti koos Petrogradi bolševistliku organisatsiooniga, andsid põrandaalustes trükikodades välja imperialistliku sõja vastaseid lendlehti, paljastasid kodanlikke natsionaliste, menševikke ja esseere, kes tahtsid eesti töörahvast rakendada imperialistliku kodanluse sõjavankri ette. 1916. aastal algas uus revolutsiooniline elavnemine. Bolševikud organiseerisid tööliste streike ning tegid agitatsioonitööd talupoegade hulgas ja sõjaväes. Bolševike selgitustöö tagajärjel kasvas talurahva ja soldatite hulkades rahulolematuus imperialistliku sõja ning selle tagajärjel tekkinud nälja ja viletsuse vastu.

1917. a. veebruaris puhkes Venemaal Veebruarirevolutsioon, mis kukutas tsaarivalitsuse. Ülestõusnud töölisel ja soldatid asutasid oma saadikute nõukogud, kelle käes oli tegelikult kogu võim. Kuid seetõttu, et nõukogudes said ajutiselt enamuse töörahva äraandjad — menševikud ja esseerid, toetasid nõukogud kodanlikku Ajutist Valitsust, mille olid kujundanud kapitalistid ja mõisnikud. Nii tekkis ajuti-

<sup>1</sup> Vt. V. I. L e n i n, Teosed, 20. kd., Tallinn, 1953, lk. 353.

selt kaksikvõim. Bolševike partei tuli põranda-alt välja ja alustas legaalselt tegevust. Aprillis sõitis maapaost Venemaale tagasi bolševike partei juht V. I. Lenin. Kohe pärast kohalejõudmist avaldas ta oma kuulsad Aprilliteesid, mis andsid geniaalse plaani üleminekuks kodanlik-demokraatlikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile.

Algas Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise periood. VSDT(b)P Keskkomitee juhtimisel paljastasid eesti bolševikud rahvahulkade ees menševike ja esseeride oportunistlikke parteisid, töörahva kõige kurjemaid vaenlasi, kes teenisid imperialistide huve. Bolševikud saavutasid tööliklassi poolehoidu, said nõukogudes enamuse ning võitsid sotsialistliku revolutsiooni poole laiad töötava talurahva hulgad. Eesti ja eeskätt Tallinn etendasid tähtsat osa V. I. Lenini plaanides Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamisel ja läbiviimisel.

Pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu Petrogradis kukutasid tööliised, soldatid ja madrused liidus kehvtalurahvaga kodanluse ja kehtestasid nõukogude võimu ka Eestis.

Eesti kontrevolutsiooniline kodanlus, kes meeletult vihkas sotsialistlikku revolutsiooni ja töörahva võimu, pani kõik oma lootused välismaiste imperialistide interventsioonile ja reetis oma klassihuvides eesti rahva. Koos baltisaksa parunitega hakkas eesti kodanlus organiseerima vandenõu nõukogude võimu vastu.

Jaotades imperialismi perioodi üksikuteks etappideks, tekib küsimus, kas lõpetada see periood 1917. a. märtsiga, s. o. Veebruarirevolutsiooniga, või lugeda ka Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise ajajärk imperialismi perioodi hulka. Kuna imperialistliku kodanluse diktatuuri kukutamine toimus 1917. a. oktoobris, siis peaks ajajärk veebruarist oktoobrini kuuluma tõepoolest imperialismi perioodi. Alles Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon hävitas Venemaal kapitalismi, võttis mõisnikelt maa, kodanluselt vabrikud, tehased, raudteed, pangad ja muutis need kogu rahva omandiks, ühiskondlikuks omandiks. Alles sealtpäele sai alata sotsialismi ülesehitamine.

Kuid praktikas ei ole periodiseerimisel sellest põhimõttest kinni peetud, sest Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ajajärku on raske eraldada Oktoobrirevolutsiooni läbiviimise ajajärgust, mistõttu neid kahte ajajärku on seni alati käsitatud üheskoos uue, sotsialistliku formatsiooniga.

Seega võib imperialismi perioodi Eestis jagada järgmisteks lühemateks ajajärkudeks, etappideks:

- 1) Esimeste Eesti sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide loomise ja revolutsioonilise kriisi valmimise etapp (1895—1904).
- 2) Esimese Vene revolutsiooni etapp (1905—1907).
- 3) Stolõpini reaktsiooni etapp (1908—1912).
- 4) Uue revolutsioonilise tõusu etapp (1912—1914).
- 5) Esimese maailmasõja ja Veebruarirevolutsiooni etapp (1914. a. — märts 1917).

\*

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võiduga 25. oktoobril (7. novembril) 1917. aastal algas Nõukogude Liidu ajaloos uus, sotsialistlik formatsioon.

Sotsialistliku formatsiooni ajalugu Eesti NSV-s, nagu teisteski balti nõukogude vabariikides, erineb sotsialistliku formatsiooni ajaloost vanemates nõukogude vabariikides.

1918. a. veebruaris, pärast kolm ja pool kuud kestnud nõukogude võimu, okupeerisid Saksa imperialistlikud sõjaväed eesti kodanluse kaasabil Eesti territooriumi, hävitasid noore nõukogude võimu ja kehtestasid parunite ning kodanluse võimu. Eesti jäi ajutiselt saksa okupantide ikkesse. 1918. aasta lõpuks vabastas Punaarmee, kelle ridades võitlesid ka eesti punaväe üksused, suurema osa Eestist kodanluse ikke alt. Kuid ameerika-inglise imperialistid, kes alustasid interventsiooni Nõukogude Venemaa vastu, et lüüa nõukogude võim ja muuta Venemaa oma asumaaks, saatsid oma palgasõdureid Eestisse ja varustasid kohalikke valgekaartlasi sõjamaterjalidega. Palgatud bandiitide ja valgekaartlaste abil läks interventidel korda eesti töörahva revolutsioonilist liikumist veriselt maha suruda ja oma käsilast — eesti kodanlust — ajutiselt võimule seada.

Territooriumil, mis oli eesti kodanluse käes, jätkasid eesti töölisel ja talupojal Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel kangelaslikku võitlust ameerika-inglise interventide vastu nõukogude võimu eest. Kommunistlik partei organiseeris tööliste ja talupoegade vastupanu ameerika-inglise interventidele ja sisemaisele kontrerevolutsioonile.

Punaarmee purustas interventide ja valgekaartlike kindralite Koltšaki ja Denikini armeed. Sama saatust tabas ka

Judenitši loodearmee ja Laidoneri eesti valget armeed, kes tungisid kallale punasele Petrogradile. Kuid eesti töölistel ja talupoegadel ei olnud seekord küllalt jõudu, et lõplikult võita välisintervente ja eesti kodanlust. Siiski sundisid Punaarmee võidud ja eesti töörahva revolutsiooniline võitlus eesti kodanlust sõlmima rahu Nõukogude Venemaaga. Rahuleping kirjutati alla 2. veebruaril 1920. aastal. Kodanlus jäi Eestis võimule.

1920. aasta algusest peale, pärast vaherahu ja Tartu rahu sõlmimist kodanliku Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel, läks eesti kodanlusel ameerika-inglise imperialistide ja tööliklassi alatute äraandjate — sotsiaaldemokraatide (sotside) ja esseeride abiga korda oma võimu ajutiselt kindlustada. Eesti muutus poolasumaaks imperialistidele, Nõukogude Liidu vastu ettevalmistatava agressiooni platsdarmiks. See ajajärk kestis 20 aastat.

Tekib küsimus: kuidas iseloomustada seda ajajärku. Kas eraldada see ajajärk sotsialistlikust formatsioonist, mis NSV Liidus algab Oktoobrirevolutsiooni võiduga, kui üks imperialistliku perioodi eri etapp, mis kuulub kiiluna sotsialistlikku formatsiooni? Või arvata see ajajärk sotsialistlikku formatsiooni?

Kuigi eesti rahvas oli aastail 1920—1940 imperialismi ikke all, erineb see ajajärk Eesti ajaloos tunduvalt kapitalistlikust formatsioonist teistes kodanlikes riikides, kus töörahvas veel ei ole olnud võimul, kus veel ei ole kehtinud nõukogude võim ja kus kommunistlikud parteid alles organiseerivad töörahvast võitlusele imperialismi ikke kukutamise ja proletariaadi diktatuuri kehtestamise eest.

Oktoobrirevolutsioon oli jätnud sügavad jäljed kogu järgnevale ajajärgule.

Eestis kehtis nõukogude võim 1917.—1918. aastal ning eesti tööliklass ja töötav talurahvas olid näinud nõukogude võimu hüvesid. Kodanlus tuli Eestis võimule mitte meie maa seaduspärase, seemise ühiskondliku arenemise tagajärjel, vaid imperialistlike röövvalutajate kallaletungi tagajärjel. Kodanluse võim restaureeriti meil ajutiseks välise sõjalise jõuga. Eesti kisti välisimperialistide ja nende käsilaste — eesti kodanlike natsionalistide poolt vägivaldselt ära teiste nõukogude rahvaste perest.

Eesti kodanlus ja intervendid ei saanud enam täielikult taastada parunite maavaldust, mille oli likvideerinud Ok-

toobrievolutsioon, vaid olid sunnitud teostama oma «maareformi», ehkki kulaklikku maareformi, mille järgi võõrandati suurem osa parunite mõisaid. Alles pikapeale, seejärel, kui kodanlus oli oma võimu äärmise terrori abil kindlustanud, töörahva 1924. a. 1. detsembri ülestõusu veriselt maha surunud, hakati kodanlikus Eestis võõrandatud mõisate eest parunitele tasu maksma, anti võimalused maade kokkuostuks uute mõisate loomise eesmärgil. Samuti olid kodanliku Eesti valitsejad sunnitud esialgu formaalselt tunnustama Oktoobrievolutsiooni võiduga Eestis kehtestatud demokraatlikke vabadusi, nagu sõna-, trüki-, koosolekute jne. vabadusi. Sõjaseadusega, mis kehtis kodanlikus Eestis ka rahu ajal, muutis kodanlus tegelikult need vabadused tühjaks fraasiks, kuid need olid siiski fikseeritud kodanliku Eesti esimeses, 1919. aastal avaldatud põhiseaduses. Alles mitu aastat hiljem, 1934. aastal väljakuulutatud teises põhiseaduses, likvideeriti kodanluse poolt avalikult demokraatlikud vabadused ja mindi üle fašistlikule režiimile. Eesti töörahvas kodanlikus Eestis ei leppinud kunagi olukorraga, et ta oli teiste nõukogude vennasrahvaste perest välja kistud. Ta võitles kangelaslikult Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel nõukogude võimu taastamise eest omal maal. Ta kandis selles võitluses raskeid ohvreid. Meenutagem Saaremaa töörahva ülestõusu 1919. aastal, 1924. aasta 1. detsembri relvastatud ülestõusu ja paljusid teisi töörahva revolutsioonilisi väljaastumisi Eestis, mis kõik toimusid nõukogude võimu taastamise loosungi all.

Eestimaa Kommunistliku Partei tähtsaimaks loosungiks kodanlik-natsionalistliku diktatuuri ajal oli: «Elagu Eesti nõukogude vabariik!», mis mobiliseeris enda ümber laialdased rahvahulgad.

Kodanlik-natsionalistliku diktatuuri ajajärku Eestis tuleb vaadelda kui takistavat välistegurit. Kodanlik-natsionalistlik režiim suruti eesti rahvale peale imperialistide poolt, kes panid toime agressiooni Nõukogude riigi vastu. See režiim paiskas Eesti ajutiselt oma arengus kaugele tagasi. Kuid selle takistuse likvideeris eesti töörahvas kohe, kui võimaloleval kodanlusel polnud enam võimalik saada töörahva allasurumiseks välisimperialistide abi.

Seege tuleb ka sel ajajärgul Eesti NSV ajalugu vaadelda NSV Liidu ajaloo koostisosana. Seepärast on ajalooliselt täiesti seaduspärane, kui me alustame sotsialistliku formatiooni ajalugu ka Eestis 1917. aastaga ja kodanlik-natsiona-

listliku diktatuuri ajajärku käsitleme eri perioodina selles formatsioonis.

\*

Tehes eespooltoodust kokkuvõtte, saame kapitalistliku formatsiooni periodiseerimisest Eestis järgmise pildi.

I. Monopolismieelse kapitalismi periood (XIX sajandi 60-ndate aastate algusest kuni 90-ndate aastate keskpaigani).

1. Kapitalismi kindlustumise etapp (1861—1882).

2. Kõrge monopolismieelse kapitalismi etapp (1883—1895).

II. Imperialismi periood (1895. a. — 1917. a. novembrini, Oktoobrirevolutsioonini).

1. Esimeste Eesti sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide loomise ja revolutsioonilise kriisi valmimise etapp (1895—1904).

2. Esimese Vene revolutsiooni etapp (1905—1907).

3. Stolõpini reaktsiooni etapp (1908—1912).

4. Uue revolutsioonilise tõusu etapp (1912—1914).

5. Esimese maailmasõja ja Veebruarirevolutsiooni etapp (1914. a. — märts 1917).

## KATSE PERIODISEERIDA SOTSIALISTLIKKU FORMATSIOONI EESTI NSV AJALOOS

V. MAAMÄGI

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, tähistades põhjalikku pööret kogu inimkonna ajaloos, oli tähtsaimaks murdelisemaks sündmuseks ka eesti rahva ajaloos. Ta võttis võimu kodanluselt ja parunitelt, ta võttis mõisnikelt ja kapitalistidelt ära tootmisriistad ja -vahendid ning muutis need ühiskondlikuks omandiks. Tootmissuhted hakkasid kooskõlastuma tootlike jõududega, vastavalt nende tingimata vastavuse majandusseadusele. Eestis kehtestati proletariaadi diktatuur. Esmakordselt võitis eesti rahvas endale õiguse vabalt kasutada emakeelt, vabalt ehitada oma riiklust.

Ameerika-inglise imperialistid, organiseerides interventsioni Nõukogude Venemaale, lämmatasid nõukogude võimu Eestis, aitasid eesti kodanlusel restaureerida ajutiselt kapitalismi. Sel ajal, kui teised Nõukogude Venemaa rahvad asusid sotsialismi ehitamise teele, pidi eesti töötav rahvas ameerika-inglise imperialistide vahelesegamise tõttu Eesti siseasjadesse taluma veel tervelt kaks aastakümnet poolkoloniaalset survet.

Eesti töötav rahvas võitles ennastsalgavalt Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel nõukogude võimu taastamise eest. Kodanlus, olles hirmutatud töörahva revolutsioonilisest võitlusest, kehtestas käesoleva sajandi 30-ndail aastail Eestis terroristliku fašistliku diktatuuri. Kuid nõukogude võimu idee elas kindlalt eesti töötajate teadvuses. Nõukogude Liidu suur eeskuju, kelle tööliklass hävitas omal maal ühe inimese eksploateerimise teise poolt, tõendades kogu maailmale oma ürituse õigsust, avaldas suurt revolutsioneerivat mõju eesti tööliklassile ja tema liitla-

sele — töötavale talurahvale ning innustas teda võitlusele nõukogude võimu taastamise eest.

1940. aastal taastas töötav rahvas Eestis nõukogude võimu ja vabanes kodanluse ning välismaiste imperialistide orjusest. Rahva tahtel astus Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu koosseisu. Eesti NSV ees avanesid vabariigi majanduse ja kultuuri arendamise avarad perspektiivid.

Nõukogude võimu aastail on Eesti NSV-s rahva teadliku, plaanipärase tegevuse tagajärjel, kommunistliku partei juhtimisel, teostatud suured ümberkujundused, mis on põhjalikult muutnud Eesti majanduslikku ja sotsiaal-poliitilist ilmet.

Eesti NSV muutus nende aastate jooksul võitnud sotsialismi vabariigiks. Siin on loodud eesrindlik sotsialistlik tööstus. Töötav talurahvas on asunud kolhoositeele. Teostatakse suurt kultuurilist ülesehitustööd. Meie vabariigis areneb edukalt teadus, kirjandus ja kunst. Meil on asutatud Teaduste Akadeemia. Suurt edu on saavutanud haridus. Eesti NSV-s on teostunud kultuurirevolutsioon, on kujunenud välja ja tugevneb eesti sotsialistlik rahvus.

Nõukogude võim äratas uuele elule eesti rahva loomingu- ja loomingu jõud. Varem kurnatud ja rõhutatud eesti rahvas astus uue elu ehitajate ridadesse. Võimas rahvalikumine uue elu ehitamise eest pühkis minema vana elulaadi, vanad kombed ja mõisted. Sainal ajal kujunesid välja sotsialistliku riigi inimestele omased uued moraalsed omadused.

Nüüd võitleb eesti rahvas kõrvuti teiste Nõukogude Liidu rahvastega aktiivsete kommunismi ehitajate esiridades.

Sotsialistliku formatsiooni igakülgne uurimine ja üldistamine on nõukogude ajaloolastele edasilükkamatuks, vastutavaks, austavaks ülesandeks.<sup>1</sup> Selle ülesande viivitamatu lahendamine Eesti NSV osas ei ole tingitud ainult suurest huvist, mida kutsub esile see meie vabariigi ajaloos oma tähtsuse poolest täiesti ainulaadne ajajärk. Eesti ajaloo selle perioodi tundmaõppimine on edasilükkamatult vajalik ka selleks, et üldistada eesti töörahva kogemusi võitluses nõukogude võimu eest, et üldistada sotsialistliku ülesehitustöö kogemusi, mida Eesti NSV-s on teostatud teiste nõukogude vabariikide vennaliku abi tingimustes, et avada ja näidata nõukogude ühiskondliku ja riikliku korra kõiki eeliseid. See

<sup>1</sup> Vt. М. Ким, Г. Голиков, Некоторые вопросы разработки истории советского общества. «Коммунист» nr. 5, 1954.

on vajalik samuti võitluses rahva kommunistliku kasvata-  
mise eest, võitluses töörahva kasvatamise eest nõukogude  
patriotismi ja rahvaste sõpruse vaimus, kodanliku natsiona-  
lismi lõplikuks väljajuurimiseks, ükskõik missugusel kujul  
ta end ka avaldaks. Lõpuks on Eesti NSV ajaloo sotsialist-  
liku formatsiooni uurimine ja üldistamine vajalik ka selleks,  
et abistada mitte ainult Eesti, vaid ka NSV Liidu Teaduste  
Akadeemia ajaloolasi, kes töötavad NSV Liidu rahvaste  
ajaloo üldistavate tööde koostamisel.

Meie vabariigi ajaloolased on veel vähe ära teinud Eesti  
NSV ajaloo oktoobrijärgse perioodi uurimise alal. Eesti  
NSV ajaloo õigesti väljatöötatud periodiseerimine aitab  
kahtlemata kaasa selle lünga likvideerimiseks.

Käesolevas artiklis esitatud periodiseerimine vajab kaht-  
lemata paljuski täiendamist, tema seisukohad võivad loo-  
mulikult olla vaieldavad. Kriitika aitab kindlasti kaasa Eesti  
NSV ajaloo sotsialistliku formatsiooni õige periodiseerimise  
väljatöötamiseks.

\*

Nagu juba eelmises artiklis on näidatud, langeb Eesti  
ajaloo periodiseerimine kuni 1920. aastani ühte NSV Liidu  
üldise ajaloo periodiseerimisega.

Ajaloo sotsialistliku formatsiooni käsitlust tuleb alustada  
Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise  
ja läbiviimise ajajärgust (aprill 1917 — 1918. a.).

Kuigi ajavahemik aprillist kuni oktoobrini 1917. a. kuu-  
lub veel kapitalistlikku formatsiooni, on siiski vaja selleks,  
et anda terviklikku pilti Suure Sotsialistliku Oktoobri-revo-  
lutsiooni ajaloost, lülitada see ajavahemik sotsialistlikku  
formatsiooni. Nimelt aprillis võttis partei vastu V. I. Lenini  
geniaalse plaani üleminekuks kodanlik-demokraatlikult revo-  
lutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile.

See ajajärk Eesti ajaloos on rikas suure tähtsusega aja-  
looliste sündmuste poolest. Eesti bolševikud kiitsid heaks  
VSDT(b)P Põhja-Balti organisatsioonide I konverentsil  
Lenini Aprilliteesid ja pidasid võitlust VSDT(b)P VII  
(aprilli-) konverentsi otsuste täitmise eest, enamuse võit-  
mise eest nõukogudes, eesti tööliisklassi enamuse enda poole  
võitmise eest, laiade töörahva hulkade sotsialistliku revolut-  
siooni poole võitmise eest. Nad pidasid ägedat võitlust  
kodanlike natsionalistide, menševike ja esseeride vastu, kes  
püüdsid pidurdada revolutsiooni arengut.

Pärast tööliste ja soldatite juulidemonstratsiooni kadus täielikult imperialismi teenistusse astunud menševike ja esseeride reetmise tagajärjel revolutsiooni rahuliku arenemise võimalus.

Eesti bolševikud, olles relvastatud partei VI kongressi ja VSDT(b)P Põhja-Balti organisatsioonide II konverentsi (13.—16. august) otsustega, kõvendades töölisklassi ja kehvatalurahva liitu, võtsid kursi relvastatud ülestõusule, mobiliseerides töötavaid hulki sotsialistliku revolutsiooni läbiviimisele.

Pärast Kornilovi kontrrevolutsioonilise mässu likvideerimist kasvas kiiresti bolševike partei mõju laiades rahvahulkades, toimus nõukogude bolševiseerumine.

Relvastatud ülestõusu võit Petrogradis kindlustas Oktoobrivõidu ka Eestis. Sotsialistliku revolutsiooni võidu tagajärjel kehtestati ka Eestis proletariaadi diktatuur. Vabrikutes ja tehastes seati sisse tööliskontroll, pangad ja maa natsionaliseeriti. Mõisnikelt konfiskeeriti ja anti rahva omanduseks üle 2,4 miljoni ha maad. Talupoegadel ei olnud enam vaja teha võlgu maa ostmiseks või rentimiseks. Suured ümberkujundused toimusid kultuuri valdkonnas. Eestlased võisid nüüd kõigis asutustes ja koolides kasutada emakeelt.

Oktoobrirevolutsioon vabastas eesti töötava rahva raskest kapitalistlikust orjusest. See sai võimalikuks tänu sellele, et eesti töörahva võitlust juhtisid bolševikud, et teda abistas suur vene rahvas.

1918. aastal algas välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja ajajärk (1918—1920).

Ameerika, Inglise, Prantsuse, Saksa ja teiste maade imperialistid ning sisemaise kontrrevolutsiooni jõud ühinesid ühiseks võitluseks nõukogude võimu vastu. Nõukogudevastase interventsiooni peaorganisaatoriks oli Ameerika imperialism.

Veebruaris 1918. aastal algas Saksa imperialistlike vägede pealetung. Eesti töötajad koos kogu nõukogude rahvaga kaitsesid kangelaslikult nõukogude võimu. 23. veebruaril said saksa anastajad Narva ja Pskovi all noore Punaarmee löökide tagajärjel tõsise kaotuse osaliseks. Kuid Eesti langes siiski 5. märtsiks 1918 võõramaise okupatsiooni ikke alla. Inglise eskaadri ilmumisega Tallinna 12. detsembril 1918. aastal algas Eestis avalik Ameerika-Inglise interventsioon. 1918. aasta novembris tõid taganevad saksa okupan-

Y did ja balti parunid ilmale viletsa nurisünnituse — Eesti kodanliku ajutise valitsuse.

1918. a. novembrirevolutsiooni tagajärjel Saksamaal pidas Nõukogudemaa ulatuslikku poliitilist ja sõjalist võitlust okupeeritud maa-alade, sealhulgas ka Nõukogude Eesti vabastamise eest imperialismi ikkest. Otsustav tähtsus selles võitluses oli vene rahval.

Võitlusest Eesti territooriumi vabastamise eest võtsid aktiivselt osa eesti kommunistlikud polgud, kes võitlesid siin Punaarmee esimestes ridades, linnade ja külade töötavad hulgad.

28. novembril vabastati Narva. Järgmisel päeval kuulutati Narvas välja Eesti Nõukogude Vabariik. Varsti oli suurel osal Eesti territooriumil taas kehtestatud nõukogude võim. 7. detsembril 1918. aastal tunnustas Vene NFSV Rahvakomissaride Nõukogu Eesti Nõukogude Vabariigi iseseisvust.<sup>1</sup>

Ameerika-inglise imperialistide ühendatud jõud koos soome, rootsi ja taani palgatimukatega ning eesti kodanlike natsionalistide ja balti parunitega, eesti sotsiaaldemokraatide aktiivsel toetusel, muutsid Eesti nõukogudevastase interventsiooni platsdarmiks. Interventsiooni organiseerijad ja kodanlikud natsionalistid tahtsid eesti rahvast ära kasutada nõukogudevastaseks sõjaks. Seda takistasid võimsad töörahva väljaastumised, mis olid suunatud nende taotluste nurjaajamiseks. Saaremaa ülestõus 1919. a. veebruaris, Eestimaa Ametiühingute I kongress 1919. a. augustis, kus otsustavalt nõuti rahu sõlmimist Nõukogude Venemaaga, ja teised töörahva väljaastumised, Entente'i esimese ja teise sõjakäigu lüüasaamine sundisid eesti kodanlust sõlmima rahu Nõukogude Venemaaga (2. veebruaril 1920).

Eesti töörahva lüüasaamine kodusõjas põhjustas Eesti eraldamise meie maa teistest rahvastest 20-neks aastaks.

Algas kodanlik-natsionalistliku diktatuuri ajajärk (1920. a. — juuni 1940. a.). Kerkib küsimus, miks mitte nimetada seda perioodi lihtsalt kodanlikuks diktatuuriks? «Eesti NSV ajaloo» autorite kollektiivi poolt sellele ajajärgule antud nimetus näitab konkreetselt, et Eestis kuulus sel ajajärgul võim natsionalistlikule kodanlusele, et see diktatuur tekkis selle tõttu, et rahvusküsimus oli lahendatud kodanliku natsionalismi meetodil,<sup>1</sup> näitab, et selle võimu

<sup>1</sup> Vt. J. V. Stalin, Teosed, 4. kd., Tallinn, 1948, lk. 172 ja 412.

vilets olemus ja haletsemisväärne saatus on ühendatud kodanlik-natsionalistliku ideoloogiaga ning on seetõttu süüdistusaktiks selle ideoloogia vastu.

Nendel aastatel (1920 — juuni 1940) kuulus Eesti, langedes ajutiselt välja Nõukogude vabariikide hulgast, loomulikult kapitalistliku maailma süsteemi. Kuid see Eesti ajutine väljalangemine sotsialismileerist ei ole veel aluseks, et alata sotsialistliku formatsiooni periodiseeringut 1940. aastast. Seda tehes aga vähendaksime küll Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tähtsust Eestis.

Peale selle oli kodanlik-natsionalistlik võim Eestis algusest peale määratud paratamatule hukkumisele. Juba Viktor Kingissepp kirjutas tema hauakirja:

«Ajaloo käik on mõnikord nii isemeelne...

Ta kutsub uuesti ellu luitunud ühiskondlikud luukered, et neid siis — uue hooga — hoopis ära pühkida ajaloo näitelaval.»

Imperialistide ja eesti kodanlike natsionalistide huvides teostatud Eesti vägivaldne lahtirebimine Nõukogude Venemaast pidi paratamatult viima ja tegelikult viiski Eesti majanduse krahhini, tootlike jõudude laostumisele ning aetas eesti töötajad poolkoloniaalsete orjade seisundisse. Töörahvahulgad, vastupidi, olid huvitatud Eesti tagasipöördumisest nõukogude vabariikide koosseisu. Eesti muutmisest imperialistide asumaaks oli huvitatud käputäis ekspluateerijaid, nõukogude võimu taastamisest aga elanikkonna valdav enamus. See vastandlike huvide võitlus pidi lõppkokkuvõttes viima elanikkonna valdava enamuse võidule, töörahva hulkade võidule — ja tegelikult ka viis.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon oli ajaloolise arenguprotsessi seaduspäraseks ning paratamatuks tulemuseks, kodanlik-natsionalistliku riigi tekkimine välismaiste interventide täakide toetusel aga proletaarse revolutsiooni ajutiseks lüüasaamiseks ühel tema rinnetest. Loomulikult on esimene otsustavaks, põhiliseks, teine aga ajutiseks, mööduvaks, üldisele ajaloo protsessile mitteiseloomulikuks teguriks.

Kodanlik-natsionalistliku diktatuuri ajajärk Eestis on meie maa majanduse laostamise kõige halastamatum ajajärk, on ajajärk, kus töötavad hulgad olid langenud imperialistide ja natsionalistliku kodanluse raske poolkoloniaalse

<sup>1</sup> Vt. J. V. Stalin, Teosed, 10. kd., Tallinn, 1950, lk. 236 ja 5. kd., Tallinn, 1948, lk. 17—18.

ekspluateerimise ikke alla kõrgemate kasumite saamise eesmärgil. See oli välismaise kapitali valitsemise ja peremehetsemise, rahvusliku rõhumise ja eesti rahva rahvuslike tunnete alandamise ajajärk.

Kuid samal ajal oli see ennastsalgava ja kangelasliku võitluse ajajärguks, kus eesti töörahvas kommunistliku partei juhtimisel võitles nõukogude võimu taastamise eest Eestis, tagasipöördumise eest nõukogude rahvaste ühtsesse perre.

Selle võitluse ajaloo eredamateks momentideks on Tallinna proletaarlaste ülestõus 1924. aasta 1. detsembril ja võitlus nõukogude võimu taastamise eest 1940. aastal. Marksismi-leninismi ideed ja Nõukogude Liidu edusammud innustasid eesti töötajaid selles võitluses. Tugevnes töölisklassi ja töötava talurahva liit.

Ei avaliku fašistliku diktatuuri kehtestamine, ei nõukogude võimu eest võitlejate massiline hävitamine ega pöörane ja alatu kodanlik-natsionalistlik propaganda, — miski ei suutnud murda töötajate võitlustahet. Eesti kodanlusel ei läinud korda täielikult hävitada Oktoobrirevolutsiooni tagajärgi Eestis.

Kodanlik-natsionalistlikku ajajärku võib jaotada mitmeks etapiks: 1) Sõjajärgse revolutsioonilise kriisi etapp (1920—1924), 2) Kapitalismi ajutise ebakindla stabiliseerumise etapp (1925—1929), 3) Majandusliku ja poliitilise kriisi süvenemise ning Eesti fašiseerimise etapp (1929. a. — märts 1934), 4) Avaliku fašistliku diktatuuri etapp (märts 1934 — juuni 1940).

Selle järel tuleb nõukogude võimu taastamise ja sotsialistliku ülesehitustöö esimeste sammude ajajärk (juuni 1940 — juuni 1941).

Nõukogude võim taastati Eestis 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni tagajärjel. Õigustatult võib kerkida küsimus: miks mitte nimetada seda ajajärku 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise ajajärguks?

Antud ajajärgu selline nimetamine peegeldaks täiesti õigesti nende sündmuste olemust, mis toimusid Eestis 1940. aastal. Kuid see nimetus ei peegelda seda momenti, et nõukogude võim oli kehtestatud Eestis juba Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tagajärjel. Esitatud ajajärgu nimetus kriipsutab alla, et 1940. aasta revolutsioon tulenes otsest Oktoobrirevolutsioonist.

1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni võit sai võimali-

kuks tänu suure Nõukogude Liidu olemasolule. Nõukogude Liit osutas suurt moraalset abi eesti töörahvale. Tänu Nõukogude sõjaväeüksuste viibimisele Eestis — ühes «idarinde» sektoris, mis oli loodud NSV Liidu valitsuse targa poliitika tulemusel, — läks eesti töörahval korda ilma kodusõjata kukutada kapitalistlik kord ja kindlustada oma võitu.

Kodanlik-natsionalistlikud ninamehed ei julgenud anda käsku oma fašistlikele jõukudele tõsta relvi eesti töörahva vastu ja valla päästa kodusõda. Tänu Nõukogude Liidu targale välispoliitikale ja Nõukogude sõjaväeüksuste viibimisele Eestis ei julgenud välismaised imperialistid alustada interventsiooni Eestis, nagu nad seda tegid 1918.—1920. aastal.

Eesti tööliklassi organiseerijaks, innustajaks ja juhtijaks oli kommunistlik partei.

Tänu töörahva võimsale väljaastumisele kommunistliku partei juhtimisel, kes, luues rahvahulkade ühise rinde, oli tõstnud rahvusliku sõltumatuse ja rahvusliku suveräänsuse lipu, kukutati 21. juunil 1940. aastal fašistlik valitsus Eestis.

Uus valitsus, mis moodustati 21. juunil, oli fašismi ja reaktsiooni vastu võitlemise valitsus. Ta tekkis kommunistliku partei poolt juhitud laiade rahvahulkade võimsa väljaastumise tagajärjel. Rahvahulgad Eestis võitlesid rahu säilitamise ja kindlustamise eest, fašismi ja reaktsiooni vastu, eesti kapitalistide ja kulakute vastu, kes astusid välja käsi käes imperialistidega. Uus valitsus asus täitma rahva nõudmisi.

Iseloomustades valitsust, milline võidakse moodustada sotsialistlikule revolutsioonile lähenemise ajajärgul, näitas G. Dimitrov Kommunistliku Internatsionaali VII ülemaailmsel kongressil, et «see on eelkõige fašismi ja reaktsiooni vastu võitlemise valitsus. See peab olema valitsus, kes on tekkinud ühise rinde tagajärjel ja kes mingil määral ei takista kommunistliku partei ja tööliklassi massiorganisatsioonide tegevust, vaid vastupidi, kes võtab tarvitusele otsustavad abinõud kontrrevolutsiooniliste finantsmagnaatide ja nende käsilaste vastu»<sup>1</sup>.

Uus valitsus J. Varesega eesotsas teostas rida abinõusid, mis olid suunatud maa demokratiseerimisele. Uue valitsuse tähtsaimaks sammuks oli reaktsiooniliste Riigivolikogu ja

<sup>1</sup> Г. Димитров, В борьбе за единый фронт против фашизма и войны. Статьи и речи. 1935—1939 г.г. ОГИЗ. Государственное издательство политической литературы, lk. 48.

Riiginõukogu laialisaatmine, kes ei väljendanud rahva huve, ja valimiste läbiviimine 14.—15. juulil uude Riigivolikogusse.<sup>1</sup> Pärast 21. juunit tulid põranda-alt välja Eestimaa Kommunistlik Partei ja Eestimaa Kommunistliku Noorsoo Liit ning said tegutsemisvabaduse teised tööliklassi massiorganisatsioonid.

Kuid J. Varese valitsus ei olnud mingil juhul proletariaadi diktatuuri valitsus, nagu seda püüdsid tõestada mõned autorid, kes on käsitlenud 1940. a. sündmusi. Ei saa kõnelda proletariaadi diktatuurist kapitalistliku korra kehtimisel, mis ei olnud veel 1940. aasta juunis likvideeritud.

Iseloomustades fašismi ja reaktsiooni vastu võitlevat valitsust, märkis G. Dimitrov, et «lõplikku pääsemist see valitsus ei saa tuua. Ta ei ole suuteline kukutama ekspluataatorite klassi valitsemist, ja sellepärast ei saa ka lõplikult kõrvaldada fašistliku kontrrevolutsiooni ohtu. Järelikult, on vaja ette valmistada sotsialistlikuks revolutsiooniks! Pääsemise toob ainult ja ainult nõukogude võim»<sup>2</sup>.

Tuginedes töörahva hulkade poliitilise aktiivsuse ja teadlikkuse kiirele kasvule, viis Eestimaa Kommunistlik Partei nad võitlusele nõukogude võimu taastamise eest. Kommunistlik partei töötas välja valimisplatvormi, töörahvas kiitis selle täiesti heaks, 92,8 protsenti valijaid hääletas selle poolt.

Sotsialistliku revolutsiooni küsimus tõusis realselt päevakorda pärast töörahva võitu Riigivolikogu valimistel.

Sotsialistlik revolutsioon võitis Eestis 21. juulil, kui eesti rahva poolt vabalt valitud Teine Riigivolikogu, täites rahva tahet, kuulutas välja Eestis nõukogude võimu.<sup>3</sup>

Nõukogude võim, tuginedes majandusseadusele, mille järgi tootmissuhted peavad tingimata vastama tootlike jõudude iseloomule, asus otsekohe kapitalistide ja suurmaamomanike eksproprieerimisele, tootmisvahendite ühiskonnastamisele. Samaaegselt toimus vana, kodanliku riigiaparaadi

<sup>1</sup> Seltsimees V. M. Molotovi kõne Liidunõukogu ja Rahvuste Nõukogu ühisel istungil 1. augustil 1940. NSVL Ülemnõukogu seitsmes istungjärk. Stenograafiline aruanne. NSVL Ülemnõukogu väljaanne, 1940, lk. 26.

<sup>2</sup> Г. ДИМИТРОВ, tsiteeritud teos, lk. 52.

<sup>3</sup> Riigivolikogu II koosseis. I istungjärk, 1.—13. koosolek. Stenograafilised aruanded. Riigikogu väljaanne, 1940, lk. 31—32.

lammutamine ja uue, nõukogude riigiaparaadi loomine. Toimus kommunistliku partei, ametiühingute, nõukogude, kommunistliku noorsooühingu ja teiste proletariaadi diktatuuri massiorganisatsioonide kiire kasv, loomine ja kindlustamine.

Nende revolutsiooniliste ümberkorralduste käigus kehtestati Eestis proletariaadi diktatuur.

6. augustil 1940. aastal rahuldas NSV Liidu Ülemnõukogu esimese koosseisu seitsmes istungjärk eesti rahva palve ja võttis Eesti NSV vastu NSV Liidu koosseisu.<sup>1</sup> Siitpeale vabanes Eesti lõplikult imperialismi kägistavast silmusest ja astus võrdsena võrdsete nõukogude vabariikide peresse.

Kui 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon viis Eesti lõplikult sotsialismiteele, siis Eesti NSV astumine NSV Liitu tähendas Nõukogude Eestile julgeoleku kindlustamist, tagas temale tootlike jõudude kiire kasvu ja rahvusliku kultuuri igakülgse arenemise.

25. augustil võeti vastu Eesti NSV Konstitutsioon, mis seadusandlikult kinnitas 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni võidu.

Eesti rahvas asus kommunistliku partei juhtimisel teostama sotsialismi esimesi samme ja saavutas juba nõukogude võimu esimesel aastal märgatavaid tulemusi.

Plaanipäraselt arendatav rahvamajandus kasvas kiiresti. Tööstustoodangu tase tõusis 63 protsendi võrra. Täielikult likvideeriti tööpuudus. Kiiresti paranes töörahva aineeline olukord. 53 000 sulase ja kehviku majapidamist said nõukogude võimult rohkem kui 550 000 ha maad. Töötavad talupojad vabastati võlgade maksmisest. Nõukogude võim vabastas talurahva maa ostmise ja rentimise suurtest kulu- tustest. Nõukogude riik eraldas töötavale talurahvale pika- ajalist krediiti ehituseks, inventari ja loomade muretsemiseks jne.

Astuti esimesed sammud küla sotsialistlikuks ümberkujun- damiseks — organiseeriti traktorijaamad, sovhoosid. Tär- kas kolhoosiliikumine. Märgatavad olid tulemused ka kul- tuuri valdkonnas. Koolides viidi sisse nõukogulik õppesüs- teem, pandi maksma üldine kohustuslik tasuta kooliõpetus, kehtestati stipendiumid üliõpilastele. Õpilaste arv ainuüksi keskkoolides suurenes 13,5 tuhandelt 18,1 tuhandele. Tõlgiti eesti keelde nõukogude kirjanduse ja teaduse parimaid teo-

<sup>1</sup> NSVL Ülemnõukogu seitsmes istungjärk. Stenograafiline aruanne. NSVL Ülemnõukogu väljaanne, 1940, lk. 187.

seid. Eesti töötajad õppisid määratu suure huviga tundma «ÜK(b)P ajaloo lühikursust» ja marksismi-leninismi klassikute teoseid. Teaduse ja kultuuri alal töötajad, kasutades eesrindliku nõukogude kultuuri kogemusi ja saavutusi ning kõike parimat mineviku kultuuripärandist, asusid viljakale tööle.

Võimult kukutatud ekspluataatorid püüdsid igati kahjustada sotsialistlikku ülesehitustööd. Kuid töörahva hulgad koondusid üha tihedamalt kommunistliku partei ümber. Töölisklass lülitus aktiivselt sotsialismi ülesehitustöösse. Tohutult kasvas töörahva poliitiline aktiivsus.

Sotsialistliku ümberkujundamise hiigelprotsessi organiseerivaks ja suunavaks jõuks oli kommunistlik partei. Eestimaa Kommunistlik Partei võeti ÜK(b)P Keskkomitee otsusega 8. oktoobrist 1940 Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei koosseisu ühe tema organisatsioonina. 1941. aasta jaanuaris toimusid Nõukogude Eesti saadikute valimised NSV Liidu Ülemnõukogusse. Valijad hääletasid üksmeelselt kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt. Sama aasta veebruaris toimus Eestimaa KP IV kongress, tema esimene legaalne kongress, mis tegi kokkuvõtte eesti kommunistide võitlusest ja nõukogude võimu esimestest saavutustest Eestis.

1940. aasta revolutsioon likvideeris Eestis vana, kapitalistliku baasi aluse — tootmisvahendite eraomanduse — ja lõi uue, sotsialistliku baasi aluse — tootmisvahendite ühiskondliku omanduse. Vanad, kapitalistlikud tootmissuhted — valitsemise ja allumise suhted — asendati uute, sotsialistlike tootmissuhetega, mida iseloomustavad ekspluateerimisest vabade inimeste seltsimehelik koostöö ja sotsialistlik vastastikune abi. Eestis algas sotsialistliku baasi ja temale vastava sotsialistliku pealisehituse kujunemise protsess.

Kui sotsialistliku baasi kujunemise protsess toimus kiiresti linnas, kus see 1940.—1941. aastal oli juba lõpule jõudnud, siis sama protsess maal toimus vaadeldaval ajajärgul palju aeglasemalt, nõudes pikemat aega.

Fašistliku Saksamaa sõnamurdlik kallaletung Nõukogude Liidule katkestas ajutiselt sotsialistliku ümberkujunemise protsessi Eestis.

Nõukogude võimu taastamise ja sotsialismi ülesehitamise esimeste sammude periood tuleb jaotada kahte etappi: 1) Fašistliku diktatuuri kukutamise ja nõukogude võimu taastamise ettevalmistamise etapp (21. juuni — 21. juuli

1940) ja 2) Nõukogude võimu kindlustamise ja sotsialistliku ülesehitustöö esimeste sammude etapp (21. juuli 1940 — juuni 1941).

Järgmine ajajärk Eesti ajaloos algab 1941. a. juuniga ja jätkub kuni 1945. aastani — Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas.

Fašistlik Saksamaa, tunginud sõnamurdlikult kallale Nõukogude Liidule, hakkas Saksa fašistliku valitsuse ja Saksa armee juhatuse poolt juba varem väljatöötatud kuritegeliku plaani kohaselt likvideerima nõukogude rahvaste riiklikku iseseisvust, laostama nende rahvaste kultuuri ja majandust ning massiliselt hävitama nõukogude inimesi.

Fašistlikud rüüstajad hävitasid Eesti NSV-s üle 126 000 nõukogude inimese, püüdsid võtta eesti rahvalt nõukogude võimu saavutusi, tekitasid eesti rahvamajandusele tohutut kahju.

Kommunistlik partei astus välja kui fašistlike okupantide vastu peetava üldrahvaliku võitluse innustaja ja organiseerija.

Eesti rahvas, nagu kõik teised NSV Liidu rahvad, tõusis kommunistliku partei kutsel võitlusele vaenlase vastu. Eesti töötajad võtsid aktiivselt osa vabrikute ja tehaste sisseseadete, tooraine jm. evakueerimisest maa idarajoonidesse.

Nad võitlesid mehiselt Nõukogude Armee ridades ja partisanisalkades õlg õla kõrval kõigi Nõukogude Liidu rahvastega saksa fašistlike röövlite vastu, kaitstes oma sotsialistliku kodumaa au ja sõltumatust.

Nii Eesti kui ka teiste Nõukogude Liidu rahvaste sõjamehi innustas kangelaslikkusele, ennastsalgavale võitlusele elustav nõukogude patriotism. Nad teadsid, et nad kaitsevad kõige kallimat, kõige suuremat võitu — nõukogude võimu, rahva elulisi huve. Minnes lahingusse, andsid nad avaldusi parteisse vastuvõtmiseks. Kommunistide arv Nõukogude Armee Eesti Korpuses kasvas Suure Isamaasõja kestel rohkem kui 10,5-kordseks, kommunistlike noorte arv — 8,5-kordseks.

Nõukogude Armee võit hitlerlike vägede üle päästis eesti rahva orjusest ja hävitamisest. Fašism tõi eesti rahvale orjastamist ja surma, vennalikud nõukogude rahvad aga tõid eesti rahvale vabaduse ja õnneliku tuleviku.

Suur Isamaasõda rikastas eesti rahvast ajalooliste kogemustega, tõendades veel kord, et ainuõigeaks teeks, mis kindlustab eesti rahvale tõelise iseseisvuse, on nõukogulik

arengutee NSV Liidu rahvaste ühises peres, vennalik liit nõukogude rahvastega.

Nõukogude Eesti töötajad, kes võitlesid Nõukogude Armeeriidades või töötasid sõja-aastail Nõukogude tagalas, tutvusid isiklikult nõukogude võimu saavutustega vennasvabariikides ning omandasid rikkalikke kogemusi. Moodustades hiljem Nõukogude Eestis sotsialismi ülesehitajate tuumiku, rakendasid nad siin laialdaselt neid omandatud kogemusi.

Suure Isamaasõja ajajärk jaguneb neljaks etapiks.

1. Esimene etapp 1941. a. juunist kuni 1942. a. sügiseni — Nõukogude relvastatud jõudude aktiivse kaitse etapp.

2. Teine etapp — 1942. a. lõpust, s. o. Stalingradi lahingust kuni 1943. a. lõpuni — põhjaliku murrangu etapp Suure Isamaasõja käigus.

3. Kolmas etapp — 1944. aasta — Nõukogude Armeetsustavate võitude etapp.

4. Neljas etapp — 1944. aasta lõpust kuni 1945. a. — Nõukogude Liidu lõplike võitude etapp.<sup>1</sup>

1946. aastal astub Eesti uude ajajärku — Eesti rahvas võitluses rahvamajanduse taastamise ja edasiarendamise ning sotsialismi ülesehitamise eest (1946—1950).

Neil aastatel võitleb eesti rahvas kommunistliku partei juhtimisel ja suure vene rahva ning teiste Nõukogude Liidu rahvaste abiga ennastsalgavalt vabariigi rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaani täitmise eest. See oli võitlus mitte üksi rahvamajanduse taastamise eest, vaid üheaegselt ka vabariigi sotsialistliku ümberkujundamise eest, sotsialismi võidu eest Eestis. Lühikese ajaga raviti sõjahaavad. Kiires tempos arenes masinaehitus, energeetika, põlevkivi kaevandamine ja ümbertöötamine, loodi gaasitööstus. Tehased ja vabrikud täienesid eesrindliku nõukogude tehnikaga. Juba 1947. aastal ületas vabariigi tööstuse kogutoodang sõjaeelse taseme. 1949. aastal andis eesti tööstus 2,5 korda rohkem toodangut kui 1940. aastal. Viie aasta plaani ülesanded tööstuse osas ületati tunduvalt. Kapitalismi tingimusi oli Eesti mahajäänud, imperialistlikest riikidest sõltuv agraarmaa. Nõukogude korra tingimustes muutus ta tööstuslik-agraarseks vabariigiks. Edusammudele majanduse valdkonnas aitas tunduvalt kaasa ratsionalisee-

<sup>1</sup> Vt. J. Stalin, Nõukogude Liidu Suurest Isamaasõjast, Tallinn, 1954, lk. 257—258.

K. Vorosilov, Suure Isamaasõja geniaalne väejuht, Tallinn, 1951, lk. 6.

rimisliikumise arendamine eesti töörahva hulgas. Eesti töötajad õppisid vene töörahvalt novaatorlust ja uusi töömeeteid.

Tuginedes objektiivsetele majandusseadustele, teostati neil aastail Eestis nõukogude võimu initsiatiivil, töötava talurahva aktiivsel toetusel, revolutsioon, mis likvideeris kodanliku majandusliku korra külas ja lõi uue, sotsialistliku korra. See revolutsioon likvideeris viimase ekspluataatorliku klassi Eestis — kulakluse. Kulakluse kui klassi likvideerimine üldise kollektiviseerimise baasil tähendas ka seda, et Eestis hävitati viimane kodanliku natsionalismi taimelava.

Kolhoosikorra võit eesti külas tähendas, et talurahvas asus koos tööliklassiga sotsialismi aktiivsete ehitajate ridadesse. Eesti talurahvas, kes siiani baseeris oma töö eromandusele ja väikekaubanduslikule tootmisele, hakkas nüüd oma tööd baseerima tootmisvahendite sotsialistlikule omandusele, sotsialistlikule tootmisviisile.

Kollektiviseerimise teostamine, kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse abi eesti kolhoositalurahvale aitasid kaasa põllumajanduse kiirele mehhaniseerimisele, põllumajanduse produktiivsuse tunduvale suurenemisele, kolhoosiküla jõukuse kasvule.

Kommunistlik partei ja Nõukogude valitsus abistavad väsimatult kolhoose nende poliitilisel ja organisatsioonilismajanduslikul kindlustamisel. Traktorijaamade juures loodi poliitilised osakonnad (1950. aastal). Kolhoosnikute hulgad võitlevad põllumajandusliku artelli põhikirja täitmise ning töödistsipliini kõvendamise ja tööviljakuse tõstmise eest. Suur tähtsus oli abinõudel, mis partei ja valitsus vastu võtsid töö organiseerimise parandamiseks, eriti kolhooside alaliste tootmisbrigaadide kõvendamiseks, üldse kolhooside tugevdamiseks.

Selle tohutu ümberkujundava töö käigus muutus põhjalikult ka suhtumine töösse. Kui kapitalismi tingimuses tööliised töötasid ainult selleks, et kuidagi ära elada, siis nõukogude ühiskonnas töö on muutunud au asjaks, töö on vahetult saanud ühiskondliku tähenduse. Terve rida sotsialistliku tööstuse, põllumajanduse, kultuuri ja teaduse alal töötajaid Eesti NSV-s on autasustatud väljapaistvate töösaavutuste eest Stalini preemiaga, Sotsialistliku Töö Kangelase nimetusega, NSV Liidu ordenite ja medalitega.

Suuri tulemusi saavutati vormilt rahvusliku, sisult sotsialistliku kultuuri arendamisel. Ta peegeldab neid põhilisi

muudatusi, mis toimuvad vabariigis. Neil aastatel teostati Eestis kultuurirevolutsioon, mille kõige tähelepanuväärsemaks avalduseks oli uue, sotsialistliku intelligentsi tekkimine, kes on vabanenud ekspluateerimise ikkest ja kes ausalt teenib nõukogude rahvast.

Partei ja valitsuse abinõud ideoloogilise töö kõvendamiseks meie maal, võitlus ideetuse ja apoliitilisuse vastu teaduses, kirjanduses, kunstis, võitlus kodanliku lääne kultuuri ees lõimitamise vastu, võitlus kodanliku kosmopolitismiga ja kodanliku natsionalismiga tagas kiire arengu sotsialistlikule kultuurile ja teadusele, mis teenivad töötajate kommunistlikku kasvatamist, kommunismi ülesehitamist.

Suur tähtsus teaduse ja kultuuri arengule on J. V. Stalini geniaalsel teosel «Marksism ja keeleteaduse küsimused», mis avaldati 1950. aastal. Selles rikastatakse marksistlik-leninlikku keele ja rahvusliku kultuuri arengu teooriat sotsialismi ja kommunismi ajajärgul.

Partei ja valitsuse poolt teostatud abinõude tagajärjel ideoloogilise töö kõvendamise alal levivad ja kindlustuvad kõikjal marksistlikud poliitilised, õiguslikud, kunstilised ja filosoofilised vaated, tõrjudes välja kodanlikud poliitilised, õiguslikud ja muud vaated, mis olid veel tugevasti juurdunud Eesti NSV-s eriti vana intelligentsi hulgas esimestel sõjajärgsetel aastatel ja mida levitati ekspluateatorlike klasse riismete poolt.

Kodanlik natsionalism takistas marksistlik-leninliku ideoloogia kindlustamist. Kommunistlik partei purustas kodanliku natsionalismi ideoloogide grupi vabariigis ja viis rahvahulgad võitlusele mistahes kodanliku natsionalismi avalduste väljajuurimise eest. Rahvahulkade mobiliseerimisel võitluseks kodanliku natsionalismi vastu oli eriti suur tähtsus ÜK(b)P Keskkomitee otsusel «Vigadest ja puudustest Eestimaa K(b)P Keskkomitee töös» ja Eestimaa K(b)P Keskkomitee VIII pleenumi otsustel.

Neil aastatel toimus kiire eesti sotsialistliku rahvuse kujunemise ja arenemise protsess. Kodanliku rahvuse varemil tekkis uus, eesti sotsialistlik rahvus. Tema areng algas pärast nõukogude korra kindlustamist. Sotsialistliku rahvuse kujunemine ja arenemine, erinevalt kodanliku rahvuse kujunemisest, ei tointunud stiihiliselt. Seda protsessi on suunanud ja suunab plaanipäraselt ja teadlikult kommunistlik partei, kuna see on osa üldisest ühiskonna sotsialistliku ümberkujundamise protsessist. Eesti sotsialistliku rah-

vuse kujunemine ja arenemine toimub ühenduses vanade kommete ja tavade täieliku purustamisega ning uute kommete ja tavade tekkimisega ja sotsialistliku teadvuse võiduga.

Selle ajajärgu lõpuks võitis sotsialistlik süsteem kõigis Eesti NSV rahvamajanduse harudes. Eestis loodi uus, sotsialistlik majandus, mis ei tunne kriise ega tööpuudust, ning tagab kodanikele jõuka ja kultuurse elu.

Oli saavutatud kõrge eesmärk — oli likvideeritud ühe inimese ekspluateerimine teise inimese poolt, üles ehitatud sotsialistlik ühiskond. Vastavalt nendele muudatustele Eesti NSV majanduses muutus ka ühiskonna klassistruktuur. Ekspluataatorlikud klassid likvideeriti. Eesti NSV-s jäid järele kaks sõbralikku klassi: ekspluateerimisest vaba tööliklass ja talurahvas, kes oma valdavas enamuses on kolhoositalurahvas ja baseerub kollektiivsele tööle ning kõrgele ajakohasele tehnikale.

See suur abi, mida tööliklass osutas eesti talurahvale suurmaaomanike likvideerimisel ja põllumajanduse sotsialistlikul ümberkujundamisel, tugevdas tööliklassi ja talurahva liitu. Koos nende kahe sotsialistliku ühiskonna klassiga ehitab oma uut elu nõukogude intelligents, kes teenib kogu rahva huve.

Eesti rahvas — tööliklass, talurahvas ja intelligents, kes on kokku liitunud nõukogude rahvaste ühises peres rahvaste sõpruse suure jõu, nõukogude patriotismi ja nõukogude rahva moraalse ning poliitilise ühtsuse tõttu, jõudis teistele nõukogude vennasrahvastele järele ka majanduslikult ning kultuuriliselt.

Alates 1951. aastast astus Eesti sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise lõpuleviimise ja sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku ajajärku. Sotsialismi võit Eestis ja vennalike nõukogude rahvaste abi tagavad vabariigi tootlike jõudude veel kiirema arengu. Eesti rahvas, juhindudes partei XIX kongressi otsustest, viienda viie aasta plaani direktiividest, NSV Liidu Ülemnõukogu V istungjärgu ja NLKP Keskkomitee septembripleenumi (1953. a.) otsustest, ehitab koos teiste Nõukogude Liidu rahvastega ennastsalgavalt kommunismi. Selle ülesehituse hoog ja tempo üha suurenevad. 1952. aasta lõpuks kasvas Eesti NSV tööstuse tase 4,7 korda, võrreldes sõjaeelse perioodiga. Suures ulatuses teostatakse maakuivenduse töid, mis algasid juba eelmisel ajajärgul. Suureneb töömahukate protsesside mehhaniseeri-

mine, mis kergendab töötajate tööd. Areneb edasi ratsionaliseerimisliikumine. Toimub edasine kolhooside organisatsioonilis-majanduslik tugevnemine. Tugevneb veelgi tööliklassi ja talurahva liit. Kaovad olulised erinevused linna ja maa vahel, vaimse ja füüsilise töö vahel. Veel suurema tempoga arenevad nõukogude kultuur ja teadus. Lakkamatult kasvab töötavate hulkade poliitiline teadlikkus ja kultuurilis-tehniline tase.

Vastavalt sotsialismi põhilisele majandusseadusele kasvab kindlalt rahva elatustase. Vastupidi kapitalismile ei ole sotsialism mõeldav rahva heaolu pideva tõusuta.

\*

Eesti sotsialistliku ümberkujundamise protsess ja sellega kaasnevad kõik teised protsessid toimusid Eesti NSV-s tänu teiste nõukogude vennasvabariikide pidevale abile palju kiiremini kui neis vennasvabariikides, kes asusid sotsialismi ehitamisele pärast võidu saavutamist välismaise sõjalise interventsiooni ja valgekaartluse üle.

Enam kui tuhat aastat oli ühiskond, kes asub Eesti territooriumil, lõhestatud klassivastuoludest. Kogu nende paljude aastate ajalugu on tulvil halastamatut võitlust ekspluateerijate ja ekspluateeritavate vahel; ühiskonna ühel poolusel oli vaesus, teisel poolusel küllus, kusjuures vaesus ja hädad olid suurema osa ühiskonna osaks, küllus aga — käputäie privilegeeritud vähemuse osaks. Nõukogude võimu aastail on ka Eestis rahva tahtel, keda juhivad kommunistide partei, üles ehitatud sotsialistlik ühiskond, vabade ja võrdõiguslike inimeste ühiskond, kus ei ole antagonistlike vastuolusid. Areneb ühtse ideoloogia, ühtsete poliitiliste, õiguslike, moraalsete, kunstiliste ja filosoofiliste vaadetega ühiskond. See sai võimalikuks ainult tänu sellele suurele igakülgsel abile, mida osutasid pidevalt eesti rahvale vene rahvas ja teised Nõukogude Liidu rahvad, kommunistlik partei ja Nõukogude valitsus, tänu sellele, et eesti rahval oli võimalik kasutada vennasvabariikide suuri kogemusi, tänu sellele, et Eesti vabariik areneb Nõukogude Liidu koosseisus.

Ameerika-inglise imperialistid ja eesti natsionalistlik kodanlus pidurdasid järsult kodanliku diktatuuri aastatel Eesti ajaloolist arengut. Eesti majandus laostus, eesti rahvast ekspluateeriti halastamatult, tema teadvust mürgitati sihikindlalt kodanlik-natsionalistliku mürgiga. Kommunist-

lik partei ja vennalikud nõukogude rahvad, juhindudes proletaarsest sotsialistlikust internatsionalismist, aitasid eesti rahval vabaneda kapitalistlikust luupainajast, ehitada sotsialistliku baasi ja pealisehituse ning järele jõuda vennasvabariikidele ka majanduslikus ja kultuurilises arengus. Nad aitasid eesti rahval asuda õnneliku ja jõuka elu teele, astuda kommunismi ehitajate ridadesse, progressiivse inimkonna avangardi ridadesse, kes võitleb rahu, demokraatia ja sotsialismi eest.

Eesti ajaloo oktoobrijärgse ajajärgu periodiseerimine on seega järgmine.

I. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamine ja läbiviimine Eestis (aprill 1917—1918. a.).

II. Eesti välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja ajajärgul (1918—1920).

III. Eesti kodanlik-natsionalistliku diktatuuri ajajärgul (1920. a. — juuni 1940).

IV. Nõukogude võimu taastamine ja sotsialistliku ülesehitustöö esimesed sammud Eestis (juuni 1940 — juuni 1941).

V. Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas (juuni 1941 — 1945. a.).

VI. Eesti rahvas võitluses rahvamajanduse taastamise ja edasiarendamise ning sotsialismi ülesehitamise eest (1946—1950).

VII. Eesti rahvas sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise lõpuleviimise ja sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku ajajärgul.

## SISUKORD

|  |    |
|--|----|
| Eessõna . . . . .  | 3  |
| 16) Urgkogukondliku korra periodiseerimisest Eesti NSV territooriumil (H. Moora) . . . . .           | 5  |
| 33) Eesti NSV ajaloo feodalismi ajajärgu periodiseerimisest (A. Vassar) . . . . .                    | 21 |
| 16) Eesti NSV ajaloo kapitalistliku formatsiooni periodiseerimisest (J. Saat) . . . . .              | 54 |
| 17) Katse periodiseerida sotsialistlikku formatsiooni Eesti NSV ajaloos (V. M a a m ä g i) . . . . . | 70 |

Trükitud Eesti NSV Teaduste Akadeemia  
Toimetus-Kirjastusnõukogu otsusel  
TKN nr. 148.

\*

Toimetaja J. Saat.

Tehniline toimetaja A. Ruutsoo.

Korrektorid L. Saulin ja A. Nurmoja.

Ladumisele antud 30. IV 1954. Trükkimisele antud 29. V 1954. Paber 54×84, 1/16. Trükiarv 5000. Trükipoognaid 5,5. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 4,51. Arvutuspoognaid 5,02. MB-10503. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58. Tellimise nr. 816.

Периодизация истории Эстонии.

На эстонском языке.

Hind rbl. 2.15.

### Õiendus

Lk. 7 asuv allmärkus kuulub lk. 8 ülalt 2. rea viite juurde.  
Lk. 75 asuv allmärkus kuulub lk. 74 alt 2. rea viite juurde.

Rbl. 2.15

A-20091

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU



1 0300 00127010 9